

MEDIAEVALIA

2012

КН. 5

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

MEDIAEVALIA

год. II

2012

кн. 5

Mediaevalia

Списание на катедрата по "Стара история, тракология и средновековна история"

Главен редактор: проф. дин Красимира Гагова

Редакционна колегия: д-р Васил Нинов, Георги Димов

Адрес за кореспонденция: editorial@mediaevalia.eu

Доклади от проведената на
7 ноември 2012 г. конференция

**„Мултикултурното пространство
на Балканския град
по Долен Дунав и Via Diagonalis”**

Съдържание

Лиляна Симеонова , Т. нар. Диагонален път – рядко използваният път на балканското Средновековие	1
Антоан Тонев , Римляни и готи – няколко примера за взаимодействие от времето на императорите Диоклециан и Константин	10
Камен Станев , Сведение в старобългарски апокриф за Ветрен и разположения там византийски обоз през 1087 г.	21
Красимира Гагова , Макротопонимите по Via diagonalis	26
Георги Димов , Никополското съкровище - опит за интерпретация	33
Снежана Ракова , Търговията на Брашов с градовете по брега на Дунав (кр. XIV– XV век). Пътят от север на юг през Дунава	41
Ивайла Попова , Някои любопитни данни на западни пътешественици от 15 в. за градовете по Via diagonalis	74
Пенка Данова , Пъстрата градска действителност под перото на италианския пътешественик: Пловдив и околностите му през XV–XVI век	88
Александър Антонов , Османски документи от XVI, XVII и XVIII в. за пътните станции и куриерската служба по диагоналния път (Orta kol)	112
Мира Маркова , Градската локалност и култът към св. Мина	140

Т. нар. Диагонален път – рядко използваният път на балканското Средновековие

Лиляна Симеонова

Около т.нар. Диагонален път все още витаят редица митове – напр. митът, че на Балканите това била най-важната комуникационна артерия между Изтока и Запада в продължение на 2 000 години. Истината е обаче, че през Средновековието балканският Диагонален път се използва много рядко, и то най-вече по време на големи военни кампании. (Същото може да се каже и за малоазийския сегмент на Диагоналния път, който започва от Босфора и върви на югоизток). Ролята на основна комуникационна артерия между Изтока и Запада, по която пътуванията рядко прекъсват в рамките на период от близо двайсет и две столетия, се изпълнява от друг голям път на Балканите – *Via Egnatia*: тя представлява и най-прекият маршрут между Балканския и Апенинския полуостров.

Самото название на пътя – *via diagonalis* – е вкарано в обръщение от картографията и историографията на Ранната модерна епоха. То не се среща в изворите от по-ранните исторически периоди – нито от Античността, нито от Средните векове. От друга страна, *via diagonalis* е напълно подходящо название за най-дългия римски военен път, чиито разклонения трябвало да свързват, от една страна, Северно с Черно море, а от друга страна – северозападните провинции на Римската империя (т.е., Долна и Горна Германия) с югоизточната ѝ провинция Римска Месопотамия. Т. нар. Диагонален път нямал собствено име през Античността за разлика от повечето други големи римски пътища – напр. *Via Appia*, *Via Flamminia*, *Via Egnatia* и др., които обикновено носели имената на консулите, натоварени от Сената да надзирават тяхното

построяване. Отделни отсечки на Диагоналния път обаче имали названия, какъвто е случаят напр. с балканската Via Traiana.

Подобно на всички големи пътни артерии в древния Рим, и Via Egnatia, и т. нар. Диагонален път били военно-инженерни съоръжения, строени от легионите за собствените им нужди. Двойната задача, която стояла пред легионерите в мирно време, била да строят пътища и да отбиват нападенията на варвари, които се опитват да пресекат лимеса, за да нахлуят на имперска територия. Тя е намерила израз в една от сцените на Траяновата колона в Рим: неколцина легионери строят път, а в близост до тях на колове стоят побити главите на брадати варвари, вероятно даки.

Освен че първостепенната им роля била да служат за военни цели, главните пътища в Рим били използвани и от администрацията, т.е. от куриерите на имперската поща и чиновниците, а също и от чуждите посланици¹. С други думи, главните пътища имали решаващо значение за поддържането на стабилността в Римската империя, а по-късно – и във Византия, като заедно с това съдействали и за тяхното териториално разширение или отбрана. От друга страна, през Античността и ранното Средновековие големите пътища рядко се използвали за търговски пътувания, и то най-вече на кратки разстояния, т.е. за нуждите на локалната търговия, докато пътуването и пренасянето на стоки по море си оставало далеч по-привлекателната алтернатива за търговията на средни и дълги разстояния.

Що се отнася до днешния път Белград – Ниш – София – Пловдив – Одрин – Истанбул, само една част от него се припокрива в общи линии с трасето на римския Диагонален път: това е отсечката от София до Одрин. Както ще видим, старият военен римски път тръгвал от Белград не направо за София през Ниш, а от Сингидунум (дн. Белград) започвал да следва

¹ Avramea, A., Land and Sea Communications, Fourth – Fifteenth Centuries. – In: Economic History of Byzantium. Vol. I. Washington, DC, 2002, 57–90, по-специално с. 59.

течението на Дунава и стигал до Рациария (дн. с. Арчар); едва оттам пътят тръгвал в югоизточна посока към Сердика (дн. София). Нерядко в съвременната българска историография т. нар. Диагонален път се означава и като *Via Militaris*. Както вече посочих обаче, не само Диагоналният, а и всеки голям път в Римската империя е *via militaris*. Това непрецизно название на Диагоналния път е вкарано в обръщение от младия Константин Иречек въз основа на един римски надпис, в който обаче се говори за военни пътища – в множествено число – в провинция Тракия². В изворите от високото Средновековие и османския период отсечката от този път, свързващ Северозападните Балкани през София и Пловдив с имперската столица, се нарича “царски път” (гр. *basilike hodos*; тур. *Stambul yol*). През късната Античност, а и по-късно – по време на византийското владичество през XI–XII в. – по него пътували куриерите и функционерите на имперската администрация. В науката е установено по безспорен начин, че този път, който през Средните векове вече минавал от Белград директно през Ниш за София, достигнал най-голямото си натоварване, а и най-голямата си популярност именно през XI–XII в., след което значението му отново започнало да намалява³. По-голямата си натовареност през споменатите две столетия Диагоналният път дължал предимно на преминаването по него на част от кръстоносците, отправили се през Балканите и Мала Азия за Светите земи⁴.

Но да започнем отначало. Балканският сегмент от т. нар. Диагонален път най-напред представлявал разклонение на голямата сухопътна артерия, която още в I в.н.е. трябвало да свърже региона на Северно с този на Черно

² Jireček, K., *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel und die Balkanpässe*. Prag, 1877 (repr.: Amsterdam, 1967).

³ Obolensky, D., *The Byzantine commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*. London, 1971, p. 38. За т. нар. “царски път” вж. и Avramea, A., *Op.cit.*, 65–66.

⁴ Land Routes. – In: *Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. II, p. 1173. За пътищата, използвани от кръстоносците на Балканите вж. Койчева, Е., *Първите кръстоносни походи и Балканите*. С., 2004; Гагова, К., *Кръстоносните походи и средновековна България*. С., 2004.

море⁵. Строителството на северната отсечка от този път започнало скоро след като Рим завладял земите на запад от Рейн и там при император Август били основани две германски провинции. Пътят тръгвал от Конфлуентес (дн. Кобленц) при вливането на р. Мозел в Рейн и вървял нагоре по долината на Рейн; след като пресечел Алпите, той минавал през Медиуланум (дн. Милано), Верона и Аквилея, а след като стигнел до Петовио (дн. Птуй в Словения), пътят тръгвал надолу по течението на р. Драва, за да пресече р. Сава при Сирмиум (дн. Сремска Митровица). После пътят тръгвал надолу по течението на Сава, за да стигне до Сингидунум (дн. Белград), откъдето най-после започвал да следва течението на Дунав. Следващата спирка по пътя бил Виминациум (дн. Костолац), а по-надолу били крайдунавските градове Бонония (дн. Видин) и Рациария. От Рациария този стар военен път се разклонявал в три посоки: едното разклонение продължавало на изток по течението на Дунав към Черно море; другото тръгвало в югозападна посока, минавало през Найсус (дн. Ниш) и, следвайки оста Южна Морава-Вардар, стигало до Егея; третото разклонение тръгвало в югоизточна посока. В изворите това югоизточно разклонение на стария военен път се нарича, както вече споменах, и *Via Traiana* – тя била построена през II в.н.е. и не трябва да се бърка с италиейската *Via Traiana*, която била построена през същото столетие като алтернативно трасе на *Via Appia* на Апенините. Тръгвайки от Рациария, балканската *Via Traiana* минавала през Сердика и стигала до Филипопол. Крепостта Траянови врата, разположена на този път в прохода Суки (гр. Soukeis), служела не само за охрана на прохода, но и за контролно-пропускателен пункт между римските провинции Мизия и Тракия. Близко осем века по-късно, в 986 г. там понесъл тежко поражение от българите

⁵ Wilkes, J.J., *The West: The Danubian and Balkan Provinces*. – In: *Cambridge Ancient History*. Vol. 10: *The Augustan Empire, 43 BC – AD 69*. Cambridge University Press, 1996, 545–585.

византийският император Василий II, когато се връщал у дома след неуспешна обсада на Средец⁶.

От Филипопол нататък старият римски път общо взето следвал поречието на Хеброс (дн. Марица). Ако съдим не по римските, а по по-късните извори от византийската епоха, Царският път понякога пресичал реката, а друг път малко се отклонявал от нея, като минавал през ниските части на Родопите и пресичал населени места като Клокотница и Черномен (гр. Tzernomianou)⁷. След като стигнел до Адрианопол (дн. Одрин), който бил пресечна точка на няколко важни пътни артерии, Царският път продължавал на югоизток към Вулгарофигон (дн. Бабаески) и Аркадиопол (дн. Люлебургас); накрая през Цурулон (дн. Чорлу) пътят стигал до брега на Мраморно море при Хераклея Тракийска (дн. Мармара Ереглиси, на около 50 км западно от Истанбул, в района на Текирдаг). Околностите на Адрианопол не били единственото място, където Царският път правел връзка с Via Egnatia. Пътуващите по Via Diagonalis могли да се отклонят още от Сердика/Средец по пътя, който вървял на юг по долината на Струма и стигал до Егейско море⁸.

В Римската империя значението на Диагоналния път започнало да нараства от III в. насетне поради това, че в късната императорска епоха важните военни събития се случвали най-често в земите, разположени на север от столицата Рим⁹. През късната Античност обаче аварските и славянските нападения направили пътуванията по Диагоналния път практически невъзможни. Т. напр. Теофилакт Симоката ни съобщава, че в 586 г. Акве (дн. Неготин), Бонония, Рациария и други градове в Мизия

⁶ Мутафчиев, П., Старият друм през Траянова врата. – СпБАН, 55, 1937, с. 101 сл.

⁷ Asdracha, C., La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique. Athènes, 1976, 30–34.

⁸ Avramea, A., Op.cit., 66–67.

⁹ Die Zeit der Soldatenkaiser. Ed. K.-P. Johne. Berlin, 2008.

били превзети от аварите¹⁰. Това явно бил краят на късноантичния град Рациария, тъй като от този момент насетне той вече не се споменава в изворите¹¹. Късноантичната Бонония също слязла от историческата сцена, макар и да не е ясно кога точно е станало това. По археологически път ново поселение на нейното място се засича едва след средата на IX в.¹² Така, след края на VI в. по-голямата част от балканския Диагонален път станала неизползваема за пътувания: по протежение на пътя вече нямало гарнизони, които да го охраняват от разбойници, а и пътят минавал през земи, в които се били заселили „варвари”.

Твърде вероятно е пътуването по цялото протежение на Дунав, от Централна Европа до Дунавската делта, да е било възстановено някъде около 30-те години на IX в., след като Омуртаг (814–831) успял да уреди пограничните спорове по Средния Дунав с Людовик Благочестиви (814–840)¹³. По всяка вероятност обаче пътуванията и търговията по Дунава се извършвали изключително по вода, а не по суша, т.е. по пътя, който вървял покрай реката. За това свидетелства „Житието на св. Власий Аморийски”, който през IX в. решил да отпътува от България за Рим, като вземе кораб и плава срещу течението на Дунав към Панония. За следващия X в. има както археологически, така и писмени сведения за доста разностранна търговия между Централна Европа и долнодунавските земи, но тази търговия най-вероятно се е извършвала все по реката, а не по стария римски път, който следвал течението ѝ¹⁴.

¹⁰ ГИБИ, Т. II, с. 299.

¹¹ Динчев, В., Рациария (Ratiaria). – В: Римски и ранновизантийски градове в България. Сборник в памет на проф. Т. Иванов. Съст. и ред. Р. Иванов. Т. I. С., 2002, 13–30, по-спец. с. 16.

¹² Вълков, В., Седалището и териториалният обхват на Бдинската област от средата на IX в. до налагането на XI в. – В: Известия на музеите от Северозападна България, т. 13, 1988, 21–47.

¹³ Simeonova, L., The Short Fuse. Examples of Diplomatic Abuse in Byzantine and Bulgarian History. – *Byzantinische Forschungen*, XXIII, 1996, 55–73, по-спец. с. 58.

¹⁴ Симеонова, Л., Пътуване по Дунава (IX–XI в.). – В: Пътуванията в средновековна България. Материали от Първата национална конференция „Пътуване към България. Пътуванията в средновековна България и съвременният туризъм”, Шумен, 8–11.05. 2008 г. Велико Търново, 2009, 104–109.

Не е ясно кога точно е прокарано трасето на Диагоналния път, което тръгвало от Белград и вървяло през т.нар. Българска гора до Ниш, а посетне, пресичайки страховитата клисура на р. Нишава, навлизало в територията на днешна България. Първите писмени сведения за наличието на такова трасе от Белград директно през Ниш за София датират от епохата на византийското владичество и по-точно – във връзка с преминаването през българските земи на части от Първия кръстоносен поход, предвождани от Готфрид Булонски и Петър Амиенски. Един кръстоносен хронист ни съобщава, че като минали Земун, където свършвали пределите на Унгарското кралство, кръстоносците пристигнали пред стените на българския град Белеграва (т.е., Белград). Там се намирал управителят на българите. После те пътували осем дни през Българската гора, за да стигнат до Ниш¹⁵.

Едно измислено поклонническо „пътуване” на Крал Велики до Йерусалим и след това през Константинопол назад до дома приписва построяването на балканския Диагонален път на споменатия франкски владетел. Не се знае кога точно е съчинен този текст, който в късното Средновековие добил голяма популярност, но най-ранният му запазен ръкопис е от ок. 1140 г.¹⁶ Твърде вероятно е той да е духовна рожба на т. нар. Велико германско поклонничество от 1064–1065 г., по време на което голяма маса народ се отправила от германските земи за Божи гроб. Не по-малко вероятно е той да е съставен след Първия кръстоносен поход.

През 1189 г. частите на Третия кръстоносен поход, които били предвождани от Фридрих Барбароса, също минали по Диагоналния път от Централна Европа през Балканите за Мала Азия. По-късно, в 1204 г. латинците използвали Диагоналния път, за да проникнат от Източна Тракия на северозапад до горното течение на Марица.

¹⁵ ЛИБИ, Т. III, с. 146.

¹⁶ Le voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople. Ed. P. Aebischer. Geneva, 1965.

Изворите често дават разстоянията от едно до друго населено място и споменават времето, нужно за изминаването на тези разстояния. Интересно е обаче, че различните автори посочват различно времетраене на пътуването по една и съща отсечка от пътя, като византийските автори са тези, които съобщават за по-кратко времетраене. Т. напр. Ана Комнина пише, че от Филипопол до Константинопол се пътувало два дни и две нощи. От друга страна, като описва преминаването на латинците по тази отсечка, Жофроа дьо Вилардуен казва, че тя се изминавала за девет дни. Аталиат пък съобщава, че разстоянието от Адрианопол до Константинопол можело да се вземе за три дни, докато Бертрандон дьо ла Брокиер, който пътувал по този път през 1433 г., казва, че за въпросната отсечка са нужни цели шест дни¹⁷.

Откъде идва разликата в данните за времетраенето на пътуването по едни и същи отсечки? По всяка вероятност византийските автори дават сведения за времето, което би отнело пътуването по дадена отсечка при условие, че се ползват колите и конете на държавната пътна служба на империята. От тази услуга можели да се възползват висшите чиновници и военни, йерарсите на Църквата, както и куриерите. Пътуването наистина било бързо, защото се изисквала само периодична смяна на конете в намиращите се на определено разстояние пътни станции като, ако обстоятелствата го изисквали, се пътувало и денем, и нощем. От друга страна, времетраенето, което дават кръстоносните хронисти, отразява пътуването на войската, заедно с обоза. То включва дневен преход на военните части и спиране за почивка през нощта, като, разбира се, чуждата армия не можела да разчита на смени на коне и държавни коли. Същото важи и за някои чужди пътешественици и разузнавачи, какъвто е

¹⁷ За тези сведения вж. *Asdracha, C.*, Op.cit., p. 49.

пратеникът на бургундския принц Филип III – Бертрандон дьо ла Брокиер в навечерието на кръстоносния поход от 1444 г.

Диагоналният път и по-точно – неговото по-кратко трасе, което свързвало София директно с Ниш и Белград, отново станал път на нашественици по време на османското завладяване на Балканите, а и по-късно – при двете османски обсади на Виена през XVI и XVII в. А пък другото трасе на пътя, което свързвало Централна Европа с Черно море, следвайки течението на Дунава, било използвано при т. нар. Дунавски кръстоносен поход, завършил безславно с битката при Никопол (1396 г.).

В края на XIX в. стремежът на древните римляни за построяване на диагонална артерия, която да свързва германските земи с Римска Месопотамия, намерила израз в идеята за изграждането на т.нар. Багдадска железница между Берлин и Багдат, която трябвало да стигне и до Басра.

Римляни и готи – няколко примера за взаимодействие от времето на императорите Диоклециан и Константин

Антоан Тонев

Изключително популярно в научните среди е схващането, че пътят и градът са два от най-важните топоси в периода на Късната античност и Ранното средновековие. Римската империя и римската цивилизация като цяло разчитат изключително много именно на тези две структури. Градовете са местата където се показва и налага „римското” във всеки един аспект от живота¹. Империята, осъзнавайки сериозната нужда от романизация в северните територии на Балканския полуостров и най-вече в пограничните райони, които почти непрекъснато са застрашавани от различни варвари, живеещи „отвъд Дунава”, планомерно строи градове и увеличава броя на градското население. Пътищата пък представляват артериите, които свързват римските градове в една обща система, която наподобява жив организъм. Много показателна за голямото им значение е известната римска сентенция: „Всички пътища водят до Рим”. Безспорна е водещата роля, която играят друмовете в процеса на романизация на една или друга провинция. Това се дължи от една страна на факта, че те се използват за лесното и бързо придвижване на армията, която множество изследователи определят като най-римската сред всички римски институции². От друга страна пътищата улесняват работата на администрацията, на централните и местните власти, на различните имперски служби. Наред с това не бива да се пренебрегва значението им в сферата на икономиката и в частност в областта на търговията. На

¹ Isaac, B., *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*. Oxford, 1999, 254 – 255.

² Geary, P., *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton, New Jersey, 2003, p. 72.

последно място винаги трябва да се има предвид и чисто цивилизационната роля, която римските пътища имат както за локалните общности в отделните провинции, така и за различните племена и народи, влизащи по една или друга причина в съприкосновение с Империята.

Един от народите, чийто взаимоотношения с Империята са обект на засилен изследователски интерес, е този на готите. Връзките и взаимното влияние между готи и римляни са многократно изследвани не само в световната, но и в българската историография³. Макар че по проблема е натрупана необозрима по своите размери историография, все пак може да се отчете една своеобразна неравномерност в работата на изследователите. Повечето монографии, студии и статии са свързани с изследване на взаимоотношенията между Империята и готите около и след 376 година, докато динамичните и сложни процеси в предходните десетилетия сякаш остават на заден план и се споменават по-скоро като предистория или по-точно като фон, върху който се разгръщат по-сетнешните събития и процеси. В този хронологичен отрязък работят по-скоро археолози и лингвисти, което неминуемо води до появата на „бели петна” и различни дискусии въпроси. Този факт наред с темата на конференцията „Мултикултурното пространство на Балканския град по Долен Дунав и *Via Diagonalis*” ни накара да Ви предложим няколко интересни примера за взаимодействие между римляни и готи в периода на управление на императорите Диоклециан (284 – 305) и Константин I Велики (306 – 337).

Първото взаимодействие, което ще Ви представим, е в сферата най-вече на идеологията и пропагандата и предизвиква немалко дискусии в световната историография. Става въпрос за полемиката около

³ Целенасочено пропускаме историографския преглед, тъй като би утежил неимоверно изложението. За най-обща информация може да се погледне библиографията например у: *Heather, P., Goths and Romans 332 – 489. Oxford, 2003* или *Wolfram, H., History of the Goths. Berkeley, 1990.*

титулатурата на император Диоклециан и по-конкретно за използването или неизползването на победната титла „Gothicus”, като част от владетелското му име⁴. Този проблем, макар на пръв поглед да не изглежда кой знае колко значим, всъщност може да ни разкрие част от механизмите за укрепване на авторитета на владетеля след преживяната криза през III век. Според мнозина изследователи процесът на утвърждаване на владетелския авторитет е една от главните цели на вътрешната и външната политика на император Диоклециан. Освен това чрез изследването на този въпрос може да се осветли и характера на политическите взаимоотношения между Империята и готите в края на III и началото на IV век.

Една част от изследователи смятат, че императорът изобщо не е употребявал прозвището „Готски”⁵, докато други допускат, че титлата е използвана, но само в ограничен период от време. Склонни сме да се съгласим с втората гледна точка и ще се опитаме да представим няколко аргумента в нейна подкрепа. На първо място има няколко надписа, които подсказват наличието на прозвището „Готски” в императорската титулатура, като най-безспорен изглежда надписът от Дуросторум (дн. Силистра)⁶. Според някои учени този надпис може да отразява някаква локална традиция или дори да е продукт на човешка грешка. По-логично обаче изглежда обяснението, че в периода между 292 и 294 година император Диоклециан е воювал успешно срещу готите, като най-вероятно става дума не за победа над някаква голяма готска армия, а по-скоро за разгром на мародерстващи въоръжени отряди, извършващи периодично нападения през лимеса, поради множеството военни ангажменти на Империята и отслабената защита около Дунава. След като ги побеждава императорът приема прозвището „Готски”, както за да демонстрира

⁴ Brennan, P., Diocletian and the Goths. – Phoenix, 38, 2, 1984, p. 144.

⁵ Например: Barnes, T. D., The New Empire of Diocletian and Constantine. London, 1982, 234 – 237.

⁶ Brennan, P., Op. cit., p. 144.

нарасналия си престиж, така и за да повдигне духа на почти постоянно притесняваното от готската заплаха население по Долния Дунав.

Титлата „Gothicus” е употребявана твърде кратко по чисто геополитически причини. След загубите, които претърпява на Изток през 296/7 година, Империята е принудена да промени отношението си към готите. Постигната е договорка готски контингенти да участват в римската армия по време на задълбочаващата се война с Персия. Изглежда твърде вероятно точно в този период императорът да е престанал да използва прозвището „Готски” както за да постигне по-лесно споразумение с готите, така и за да демонстрира един вид благоволение към новите съюзници на Рим. Много важно от гледна точка на Империята е готите да не се чувстват унижени и/или оскърбени и по тази причина спирането от употреба на титлата „Gothicus” от страна на императора изглежда напълно уместно. Наред с това е важно и самото римско население да не питае лоши чувства към варварите – съюзници и премахването на победното прозвище изглежда е един от най-лесните и безболезнени начини за постигането на тази цел. Както знаем обществото нерядко е с доста къса памет и когато се активизира някакъв стар или се появи нов сериозен враг, предишните неприятели се забравят без особени трудности. Ако приемем така представената хипотеза става видно, че употребата на прозвището „Gothicus” играе сериозна роля във вътрешната и външната политика на Империята в края на III век. Показателно е също така умението на римските управници да се възползват максимално от конкретната ситуация и да привеждат политиката и пропагандата си в съответствие с променящите се обстоятелства. Римската система в този смисъл е изключително динамична, макар на пръв поглед да изглежда статична в очите на мнозина съвременници на Империята, а и на някои изследователи.

Второто взаимодействие, което ще представим на Вашето внимание, е свързано с реалиите „римско” – „варварско” на Балканския полуостров и по-конкретно около Дунавския лимес по време на управлението на императорите Диоклециан и Константин I Велики. „Римското” много по-лесно може да бъде открито в тези погранични райони на Империята, отколкото в някои от провинциите във вътрешността, понеже първите са доста по-милитаризирани и следователно римският отпечатък върху всекидневния живот е много по-очевиден. Наред с „римското”, което е на държавно ниво и е свързано най-вече с армията и употребяваните от нея пътища, укрепления и градове, има и „римско”, което се създава от местното население. Това са, да речем, някои отделни градове, възникнали от само себе си, и най-вече вилите в селските райони⁷. Римският характер на региона около лимеса по Долния Дунав до голяма степен се дължи на земевладелския елит, който е съставен от пришълци от Италия и други централни региони на Империята, както и от романизирано местно балканско население. Този елит осъществява местното самоуправление, поддържа образователните институции и се нагърбва с държавна служба⁸.

Така представената картина започва да се променя по време на управлението на император Диоклециан, когато множество готи минават на римска служба, а други техни съплеменници започват все по-често да извършват набези срещу пограничните райони на Империята. Така от една страна се появяват „приятелски настроени” готи, които първоначално индивидуално, а по-късно и на по-големи групи, се заселват на Балканите, а от друга местното население влиза в конфликт с „неприятелски” готски въоръжени банди. Тези събития без съмнение водят до засилване на варварския елемент на Балканите. Така се стимулира процесът на

⁷ Poulter, A. G., *The Transition to Late Antiquity: On the Danube and Beyond*. Oxford, 2007, p. 164.

⁸ Ibidem, p. 165.

„варваризация“⁹, започнал още в края на III век и придобил завършен вид век по-късно. Този процес до голяма степен е отговорен за изоставянето на част от вилите и за преместването на римските елити в укрепените градове на Балканите. Наред с това на все повече места започва да се появява готско население в селските райони. Тези две значими промени ще оставят сериозен отпечатък върху развитието на региона и върху разбиранията за „римско“ и „варварско“. Оказва се, че към колкото по-късен период от историята на балканските провинции на Империята обръщаме своя поглед, толкова по-трудно ще става и за археолози и за историци да разграничат „римското“ от „варварското“. Това от една страна се дължи на взаимопроникването на елементи от двете култури, а от друга на факта, че неща които са били „римски“ вече са смятани за „варварски“ и обратното. Особено видни са подобни трансформации във военната сфера, където Рим е принуден да предприеме сериозни нововъведения, една голяма част от които са вдъхновени от варварите, извършващи набези по протежение на лимеса.

Третото взаимодействие между готи и римляни, на което ще обърнем внимание, е свързано с активността на император Константин I Велики по Дунавския лимес. Осъзнавайки значението на пътищата за налагането и поддържането на римската власт на Балканите, императорът фокусира своите усилия за построяване на каменен мост над река Дунав между Ескус (дн. село Гиген, Плевенско) и Сукидава (дн. Корабия, Румъния). Строежът на моста е завършен през 328 година¹⁰. След изграждането му е построен и път, водещ на север, като най-вероятно той е достигал до

⁹ Този термин предизвиква редица дискусии и остра полемика сред историческата гилдия. Тук го употребяваме в смисъл на промяна на демографската структура на населението след заселването на големи групи варвари, която е съпътствана от промяна и в някои от структурите на ежедневието.

¹⁰ *Thompson, E. A., Constantine, Constantius II, and the Lower Danube Frontier. – Hermes, 84, 3, 1956, p. 372.*

Ромула (дн. Решча, Румъния)¹¹. Създаването на тези структури говори ясно за намерението на императора не само да укрепи Дунавската си граница, но и да завладее части от Олтения, което по същността си представлява нов опит за налагане на римската власт в земите на север от реката. Показателно е, че първата структура, която Империята изгражда е пътят. Едва след неговото построяване започва строежът на множество малки укрепления (quadriburgia)¹² по протежение на целия Дунавски лимес¹³. Интересно е, че такива укрепления са изградени не само по десния, но и по левия бряг на реката, което разкрива ясният стремеж и там да се укрепи римската власт. Очевидно е значението на новоизградените структури, както и убеждението на римския император, че чрез тях се засилва контрола му над земите на север от реката.

Всички тези строежи на император Константин му се отплащат през 30-те години на IV век по време на конфликта му с готите. Сблъсъкът между Империята и варварите е провокиран от все по-нарастващата мощ на едно от готските племена, а именно тервингите, което прогонва тайфалите от земите им¹⁴. Прогонените тайфали създават неприятности на Империята, тъй като активно се опитват да се заселят на римска територия и водени от желанието си да намерят нова земя и сигурност нападат лимеса на няколко места. Скоро и сарматите в Панония попадат под ударите на тервингите и молят императора за помощ. Тази молба е използвана от Империята като повод за начало на военна кампания срещу готите. Римската армия използва новоизградения мост и насочва първия си

¹¹ Ibidem, p. 373.

¹² Това са малки фортове с площ по-малка от 1 хектар, които имат по една кула в четирите си ъгъла, откъдето идва и името им.

¹³ Kulikowski, M., Rome's Gothic Wars. New York, 2007, p. 83.

¹⁴ Cyril of Jerusalem, The Catechetical Lectures, lec. X, ch. 19, online at: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf207.ii.xiv.html> (достъпен към 1.12.2012).

удар срещу готите в Панония, като постига пълна победа¹⁵. Следва кампания, ръководена от най-големия жив син на императора, който също носи името Константин, срещу същинските готски територии отвъд Дунава. Победата на Рим е съкрушителна и готите са принудени да предоставят заложици на Империята сред които е и синът на готския крал Ариарих¹⁶. Още през същата 332 година е подписан мирен договор, като условията му предизвикват ожесточен дебат в историческата наука.

Според много изследователи, които се опират най-вече на известията на Йорданес, готите получават федератски статут по силата на договора. Дори и да приемем това като факт, все пак пред нас продължава да стои въпросът: „Какво е съдържанието на термина „федерати” през IV век?”, който също е обект на многобройни дискусии. Тук нашата цел не е да се впускаме в подробни разсъждения по този въпрос, но ще посочим, че има сериозни основания да смятаме, че през самия IV век терминът „foederati” преживява значима еволюция, което е видно както от наличната изворова база и използваната терминология, така и от различните статут и поведение на федератите в първата половина на века и на тези в края на същото столетие. По тази причина всеки изследовател защитаващ горната теза трябва да дефинира значението на термина „foederati” в конкретния исторически момент или дори за конкретния исторически случай. Наред с първата група изследователи има и други, които изтъкват факта, че „foedus”, сиреч договор, може да се сключи и с народ или племе без това автоматично да води до предоставяне на федератски статут, като се цитират думите на Евсевий Кесарийски, че след победата на император Константин над готите последните най-сетне се научили да служат на

¹⁵ *Philostorgius*, *Ecclesiasticae historiae*. Ed. Iac. Gothofredus. Geneva, 1643, L.II, cap. 5, 10 – 13.

¹⁶ *Ibidem*.

Римската империя¹⁷. Макар този аргумент на пръв поглед да изглежда логичен не бива да се пропуска фактът, че от римска гледна точка (и особено от гледна точка на имперската пропаганда) федератите също са „служели” на Империята. Въпросът за статута на готите, получен след сключването на foedus-а от 332 година, се нуждае от задълбочен анализ, но това излиза извън рамките на настоящата кратка статия. Все пак можем да посочим като сигурен фактът, че много готи остават верни задълго на Константиновата династия и десетилетия наред служат на Империята¹⁸. Това е доказателство за факта, че мирът е донесъл ползи и на двете страни.

Една от най-големите ползи, ако излезем извън политическата и военната сфера, е в областта на икономиката и всекидневния живот. Според договора от 332 година римската граница е отворена за търговия с готите по цялото си протежение, което видимо облагодетелства и двете страни¹⁹. Римските градове стават притегателни центрове за готските търговци, които се запознават с „римското”, но и донасят своя собствен колорит. Интересно в тази връзка е предположението на Андрю Полтър, че през IV век около Никополис ад Иструм (дн. близо до село Никюп, Великотърновско) е живеело готско население²⁰. Основание за това предположение му дава намерената „федератска” керамика, която няма римски характер и се приписва на различни варварски племена и народи (сред които и готите). Доказателство за интензивните търговски контакти са и множеството находки от медни монети, емитирани между 30-те и 60-те години на IV век, на север от река Дунав²¹. В сърцевината на готските територии, далеч на север в днешните Украйна и Молдова, пък са открити

¹⁷ Eusebius Pamphilius, The life of Constantine. B. IV, ch. 5, online at: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.toc.html> (достъпен към 1.12.2012).

¹⁸ Kulikowski, M., Op. cit., p. 86.

¹⁹ Ibidem, 86 – 87.

²⁰ Poulter, A., Invisible Goths Within and Beyond the Roman Empire. - Bulletin of the Institute of Classical Studies, vol. 50, issue S91, 2007, 174 – 175.

²¹ Kulikowski, M., Op. cit., 86 – 87.

сребърни римски монети (*siliquae*)²², които са доказателство, че местната аристокрация е получава някакъв вид субсидия или дарове от страна на Империята, за да запази лоялността си. В светлината на този факт отново можем да се запитаме дали готите не са били федерати на Империята след 332 година и какво им е носел този статут.

Време е да се върнем отново към пътищата на Балканите и по-конкретно към моста и пътя, построени от император Константин I. Те са ярък пример за огромното значение на такъв род структури за функционирането на държавния апарат на Римската империя. Това твърдение се потвърждава от факта, че след разрушаването на каменния мост над Дунав римската власт на север от реката започва постепенно да отслабва, за да бъде напълно ликвидирана в края на 40-те години на IV век²³. Тези събития ни разкриват важната роля на имперската инфраструктура за поддържането на римската власт в изключително уязвимата гранична територия около Дунавския лимес.

В заключение искаме да изтъкнем фактът, че примерите за взаимодействие между готи и римляни от времето на управление на императорите Диоклециан и Константин I Велики са ярко доказателство за изключително важната роля на градовете и пътищата на Балканите както за Империята, така и за нейните варварски съседи. В мултикултурното пространство на римските погранични градове протича един процес на културен синтез, в резултат на който към края на IV век се появява една култура, преживяла сериозна трансформация. Основата на тази култура е римска, но са безспорни влиянията, които оказват готите и други варварски племена и народи. Тази култура има своите проявления от една страна в материалната сфера, където можем да открием структури като

²² Ibidem.

²³ Thompson, E. A., Op. cit., p. 380

фортовете Ятрус (дн. село Кривина, Русенско) и този край село Дичин (Великотърновско), които на пръв поглед представляват типични римски укрепления, но в чиито граници има нетипични сгради и структури, присъщи по-скоро на готите²⁴. Освен това се наблюдава и нова строителна техника, използвана в някои от укрепленията и градовете около Дунавския лимес²⁵. От друга страна новата култура има своето отражение и в духовната сфера, като например навлизането на християнството сред готите²⁶ и разпространението на множество римски обичаи и моди сред тях. По този начин започва да се оформя една обща култура, която не позволява лесно да се отличат „готите нашественици” от „местното римско” население на Балканите в края на IV и през V век.

²⁴ Виж например: *Poulter, A., Invisible Goths Within and Beyond the Roman Empire* и *Poulter, A. G., The Transition to Late Antiquity*.

²⁵ *Poulter, A. Invisible Goths Within and Beyond the Roman Empire*, p. 175.

²⁶ *Poulter, A. The Transition to Late Antiquity*, p. 166.

Сведение в старобългарски апокриф за Ветрен и разположения там византийски обоз през 1087 г.

Камен Станев

През 1087 г. император Алексий I Комнин предприел мащабен поход към Дръстър. Целта била да бъдат покорени печенегите, които от десетилетия практически владеели равнините на дн. Северна България и от там нахлували в Тракия. Преди да премине Стара планина, някои от старите и опитни във войните с тези варвари военачалници, предупреждавали императора, че кампанията ще завърши с катастрофа. Алексий I не ги послушал, достигнал до Дръстър, където се били укрепили част от печенегите и обсадил града. Много скоро обаче на императора му се наложило да изпита бързината на коня си, тъй като неочаквано дошлите печенежки подкрепления разгромили ромеите. Печенегите постигнали нечувана победа, като за малко не пленили и самия василевс, който при бягството си се принудил да захвърли и свещения омофор – наметалото на св. Богородица, което стояло в св. София в Константинопол и което той носил като знаме¹.

Събитията при този поход са сравнително добре известни, тъй като описани подробно от дъщерята на Алексий I – Ана Комнина в нейната „Алексиада“. Добрата изворова база и значимостта на похода с основание са провокирали изследователския интерес към него².

По време на обсадата на Дръстър, Алексий I *“изпратил царската палатка и целия обоз към Ветрин”*³. Това място се идентифицира с дн.

¹ Ана Комнина, Алексиада. – ГИБИ, Т. VIII, 58-66.

² Проблемите и литературата около този поход са подробно дадени в Йотов, Й., Н. Николов, Походът на Алексий I към Дръстър (1087 г.) – нови данни и интерпретация. – В: Пътванията в средновековна България. Материали от Първата национална конференция „Пътуване към България. Пътванията в средновековна България и съвременния туризъм“. Шумен, 8–11.05.2008 г. Велико Търново, 2009, 432-447.

³ Ана Комнина, с. 63.

село Ветрен, разположено на брега на Дунав, на 20- тина км западно от Дръстър. През Първото българско царство тук е съществувала крепост, която е частично проучена. През 30-те г. на XI в., подобно на десетки други крепости в района, е била превзета и опожарена от печенегите. Откритите тук материали - керамика и апликации, показват, че тук след това е съществувал печенежки лагер⁴. Особено интересен е един оловен печат, за съжаление зле запазен, като от личното име са запазени само последните две букви – “-ах” или “-их”, което дава основание на проучвателите на крепостта да предположат, че не е изключено печатът да бил на известния от изворите главен печенежки вожд Тирах, който временно бил на византийска служба⁵.

През 1946 г. тук случайно е открита голяма колективна находка от византийски сребърни монети, която за съжаление е била разпръсната и информацията за нея е оскъдна. Това което е интересно при тези монети е че всички те принадлежат към един и същи тип, който е отсечен в Солун по случай победата на Алексий I над норманите. Всички монети са съвсем нови, без следи по тях от износване, което показва че те не са били в циркулация, т.е. от монетарницата са попаднали в хазната, след което донесени и заровени тук. Тази колективна находка напълно основателно се свързва със споменатото по-горе сведение на Ана Комнина, че Алексий I наредил обозът и неговият багаж да бъдат изпратени във Ветрен. Сред багажа на императора били и тези монети, които при бягството на ромеите били укрити (забравени, изгубени)⁶.

В един от средновековните български апокрифи се съдържа сведение, което може да се свърже похода на Алексий I срещу Дръстър и по-точно с изпращането на обоза във Ветрен. Доколкото ми е известно, на

⁴ Атанасов, Г., Ив. Йорданов, Средновековният Ветрен на Дунав. Шумен, 1994, с. 15 и 21.

⁵ Пак там, с. 41.

⁶ Пак там, 43-45.

това сведение до момента не е обърнато внимание. Това може би се дължи на самия характер на българските апокрифи от XI – XIII в. Това е особен род литература, възникнала през ранновизантийския период, в която се съчетават библейски, езически, еретически и фолклорни мотиви с исторически събития от различни периоди. Всичко това е представено под формата на пророчества, т.е. като неща, които предстоят да станат. Тези съчинения, били многократно преписвани и допълвани през вековете. През периода на византийското владичество тези съчинения били преведени на български и многократно преписвани, като текстовете били съобразявани с българските условия – били подменяни топоними и добавяни събития и личности от историята на българите. В резултат на това, в апокрифите има многопластови наслагвания и обикновено дадено сведение в тях. трудно може да се обвърже с конкретно историческо събитие⁷. Това е причината апокрифите да бъдат като цяло игнорирани като исторически извори. Внимателният им прочит, обаче показва, че в тях има, макар и предаден в мъглив и несвързан вид, голям масив от информация, свързана с XI в. и по-точно с печенежките нашествия. Този масив от информация не може да се ползва самостоятелно, тъй като събитията са предадени без дори приблизителни хронологически маркери, освен това има постоянно смесване на хора и събития от различни периоди и райони. Данните от апокрифите обаче могат да се използват като допълваща информация към останалите извори.

Един от апокрифите е известен под името “Истинско наставление на свети Методи, епископ патарски, за царете и за последните дни и години”. Той има византийски произход и като цяло описва арабската експанзия през VII в.⁸. В старобългарския превод е вмъкнат е един много интересен

⁷ Тълкова-Заимова, В., А. Милтенова, Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. С. 1996, 11-106.

⁸ Пак там, 174-182.

текст, който няма никаква връзка нито с текста преди него, нито с текста след него – *“И ще тръгне един човек от Средец, а друг – от Солун и ще се срещнат във Ветрен, носейки златото. И ще рекат един на друг: “Брате, как да стигна до Солун?” Той ще му рече: “Как да стигна до Средец?” И двата, имащи злато, ще го изсипят на земята, казвайки “О горко ни, брате, земята остана пуста.”* За този текст, би могло да се приеме, че е плод на въображението на старобългарския преводач, но съпоставен с данните на Ана Комнина и откритата във Ветрен колективна находка, се вижда, че най-вероятно появата му е свързана с събитията около обсадата на Дръстър през 1087 г., като естествено са пречупени по характерния за апокрифите начин на предаване.

Ана Комнина споменава, че Алексей I заповядал обозът и неговия багаж да заминат за Ветрен. Вероятната причина за това е фактът, че Ветрен е на брега на Дунав, а в тази кампания участвал и флота, т.е. в случай на неуспех, обозът и императорският багаж е могло да бъдат бързо и сигурно върнати в Константинопол чрез корабите. Сред багажа са били и парите, които императорът е носил със себе си. Част от тези пари са въпросна находка. Фактът, че всичките монети принадлежат към един тип и нямат следи от участието им в монетната циркулация, показва че са били част от парите, които императорът носил със себе си, като цялата партида е била с новоотсечени монети. В апокрифа изрично се споменава, двамата души, които дошли във Ветрен, носили злато. Най-интересното, е че всички открити монети са отсечени в солунската монетарница, а в апокрифа изрично се казва, че един от носещите злато е тръгнал от Солун. Най-вероятно до старобългарския книжовник са стигнали някакви слухове свързани с похода, като един от тях е бил за голяма пратка пари от Солун, която била загубена във Ветрен. Тук е мястото да се напомни, че по това време във византийската армия имало голям брой българи, а през 1091 г.

армията, която разгромила печенегите край Левунион била съставена до голяма степен от българи⁹. Именно тези войници са чули слуховете или дори са били свидетели на станалото, след което са ги пренесли в родните си земи и така са достигнали до анонимния старобългарски книжовник, който по неясни причини ги вмъкнал в преписвания от него апокриф. По-горе се каза, че намерените край Ветрен монети са сребърни, а в апокрифа се говори за злато. Тук не трябва да се вижда противоречие, особено като се има предвид характера на извора и предполагаемия легендарен път, по който сведението за случилото се във Ветрен е достигнало до неизвестният български книжовник. Всъщност противоречие няма – през XI в. византийската златна монета (номизмата) постоянно се е обезценявала, като съдържанието на сребро в нея все повече се увеличавало и в края на 70 – те г. на XI в., златото влагано в нея било с чистота едва 7,5 – 8 карата. Именно такива са и откритите монети във Ветрен – сребърни с примес на злато, които номинално се водили златни¹⁰.

⁹ Ана Комнина, с. 85.

¹⁰ Йорданов, Ив., Монетната реформа на Алексей I Комнин (1081-1118) в светлината на нумизматичните находки от Източна България. - Археология, 1, 1978, 7-10.

Макротопонимите по *Via diagonalis*

Красимира Гагова

Диагоналният път, построен от римляните и известен през античността повече като *Via militaris* продължил да бъде ползван през цялото Средновековие¹. Населените места по неговото протежение били градени по парадигмата – приблизително три дни разстояние между големите градове и станции на всеки ден път. Не всички от тях запазили своето значение, но големите градове, особено в Тракия, останали измежду най-важните в европейската част на империята. Местоположението им предопределяло тяхното развитие – колкото по-близо до престолния град – толкова по-населени, с по-разнообразни по етническия си произход жители, с по-висока градска култура.

Пътят минавал през три области – Тракия, Македония и България, чиито политически господари се сменяли във времето, но по-интересно е, че и самите топоними сериозно променяли не само границите си, но и мястото си в пространството. Имената се срещат както като географски, така и като административни, и дори държавни, названия. Случва се средновековните автори да архаизират, така че употребата на наименованията да не отговаря на историческия момент или пък да предлагат обяснения, които ги устройват в чисто идеологически план.

Най-близо и неизменно до столицата била разположена областта Тракия. Този топоним претърпява най-сериозна пространствена редукция. От римската провинция Тракия (впрочем тези територии са известни със същото име още от времето на Омир), която се простирала до Дунав, тя постепенно била ограничена на север от Стара планина, а в последствие се

¹ Пътят е назоваван също и „царски” или „моравски” път. Гагова, К., Тракия през българското средновековие. Историческа география. С., 2002, 102-104.

свила до околностите на Константинопол. Част от нея била наричана Македония, а понякога носела обединеното име Тракия и Македония. Обикновено се приема, че названието Македония за част от Северна и Централна Тракия се появило в IX в., когато била учредена новата военноексплоатативна единица – тема Македония², но още в VI в. Стефан Византийски смята, че Филипопол (Пловдив) е град в Македония, построен от Филип, син на Аминта, на река Еврос, докато Ниш е град в Тракия³. Със създаването на темата дори във византийската книжнина настъпва объркване при споменаването на топонимите. Понякога един и същи автор има предвид Македония в административен смисъл, а Тракия в географски, така че топонимът Македония по *Via diagonalis* не дублира името Тракия, още повече че има и автори, които продължават да определят с названието Македония и класическите македонски земи. Поне за мен остава неясно защо топонимът е бил преместен и всички предполагаеми аргументи ми се струват не съвсем убедителни (това, разбира се, не означава, че властта трябва да е имала предвид задължително някакво логично основание).

Вероятно заселването на българските федерати било причината границите на топонима Тракия да се ограничат на север до Стара планина, но и след това има достатъчно византийски писатели, които в желанието си да архаизират продължават да говорят за Тракия в античния смисъл на названието. Затова в текста на Теофан Изповедник Сердика е определена като град в Тракия⁴. След IX в. започва паралелната употреба на географските имена Тракия и Македония, за да се означат пределите на юг от Хемус⁵. Константин Порфирогенет, от когото би се очаквало да предаде

² Коледаров, П., Образуване на тема „Македония” в Тракия. – ИИИ, 21, 1970, 56-59.

³ *Stephanus Byzantinus*, *Ethnicorum quae supersunt*. Ed. A. Meineke. Graz, 1958, p. 467, 666.

⁴ *Theophanus*, *Chronographia*. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1883, p. 116.

⁵ *Dietten*, H. Die Verangerungen auf dem Balkan in der Zeit vom 6. zum 10 Jh im Spiegel der “veränderten Bedeutung von Thrakien”. – BBl, 1981, № 7, 157-159.

действителното състояние на имената в империята, предпочита да идеологизира и да обясни, че „България и Истър и известната планина Хемус, който стига до Понта са части от Тракия”⁶. Много любопитни са съобщенията у Зонара, според когото хан Крум извършвал нападения над Тракия, а император Василий I произлизал от Македония⁷. Кинам вече поставя в границата на Македония не само Адрианопол, но и Филипопол и Берое⁸, а Аталиат прибавя към тях и прибрежните градове Редесто, Панион и т.н, като изрично добавя, че на север тя достига до планината Зигос⁹. Описвайки обсадата на Солун, Йоан Камениат го нарича „голям и пръв в Македония”¹⁰.

Инерцията да се смесват двата топонима продължава и по-нататък във времето. Твърде изнедаващо е, че двама автори, които са добре запознати с географията и администрацията – Никита Хониат и Георги Акрополит – не са единодушни относно тези макротопоними. Първият споменава Пловдив като отделна административна единица (тема Филипопол) и поставя Адрианопол в Тракия¹¹, докато вторият смята, че и двата града, а също Ираклия и Панион са градове в Македония. През Македония, според Акрополит, тече реката Еврос, като и реката Стримон. Серес и Христопол са македонски градове. Обхватът на топонима в неговата „История” е доста голям¹². Противно на него, малко по-малко от век по-късно, Никифор Григора нарича Места тракийска река и Адрианопол – тракийски град. От неговия текст е известно, че между двете области била издигната стена. Император Андроник II Палеолог наредил

⁶ *Constantinus Porphyrogenitus, De Thematibus*. Ed. A. Pertussi. Città del Vaticano, 1952, 84-85.

⁷ *Ioannis Zonaras, Epitome historiarum libri XIII-XVIII*. Ed. Th. Büttner-Wobst. Bonn, 1897, p. 314. 407.

⁸ *Ioannis Cinnamus, Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum*. Ed. A. Meineke. Bonn, 1836, p. 203, 208.

⁹ *Michael Attaliates, Historia*. Ed. I. Bekker., Bonn, 1853, p. 36. 90.

¹⁰ *Ioannis Cammeniatæ, De excidio Thessalonicensis*. Ed. I. Bekker. Bonn, 1938, p. 492.

¹¹ *Nicetas Choniates, Historia*. Ed. I.-D. van Dietten., New York, 1975, p. 396, 398, 437 etc.

¹² *Georgius Acropolites, Opera*. Ed. A. Heisenberg., Leipzig, 1903, p. 66, 74 etc.

тя да бъде построена от Христопол (Кавала) до билото на близката планина, „за да стане изцяло непроходима областта за тези, които искат да преминат от Македония в Тракия и от Тракия в Македония против волята на императора”, най-вече за да се предпази Константинопол от набезите на каталаните¹³. Стената е известна и на Кантакузин и на Енвери¹⁴. Може най-общо да се заключи, че през XIV и XV в. изборът на името е по-скоро въпрос на вкуса на автора, отколкото някаква утвърдена географски или административна номенклатура.

Западноевропейската историография (в по-голямата си част кръстоносна) ползва двата топонима още по-произволно. Може би най-странен е текстът на Гийом от Тир, който предава, че установяването на българите на Балканите объркало имената и границите на бившата Римска империя – двете Дакии (крайбрежна и средиземна), Аркадия, Тесалия, Македония и трите (sic!) Тракии вече влизали в рамките на топонима България¹⁵. Отон от Фрайзинген, сам участник във Втория поход, разказва, че германската армия пресякла Еврос и навлязла в горната Тракия, а след няколко дни – през плодородните места на долната Тракия, стигнала до Константинопол¹⁶. Историците от Третия поход определят поречието на Марица като Македония, а един от тях – презвитер Магнус – смята, че Македония достига чак до стените на престолния град¹⁷. Анонимното донесение до френския кралски двор от 1308 г. пък предава, че Константинополската империя, Гърция и Тракия са синоними, но съществува и една „частна” (prorgia) Тракия – околностите на

¹³ *Nicephorus Gregoras*, *Byzantina Historia*. Ed. L. Schopen. Vol. I, Bonn, 1829-1855, p. 100, 246, 535.

¹⁴ *Ioannis Cantacuzenus*, *Historiarum libri IV*. Ed. L. Schopen. Vol. I, Bonn, 1828-1832, p. 323, 210, 542; *Ioannis Cantacuzenus*, Vol. III, p. 156.

¹⁵ *Willermus Tyrensis*, *Historia in partibus transmarinis gestarum*. – RHC (Historiens Occidentaux). T. I. Paris, 1884, 77-78; Гагова, К., Областни названия на Балканския полуостров у историците на Първия кръстоносен поход. – ИПр, 1997, №2, 49-57.

¹⁶ *Otto et Rahewinus*, *Gesta Friderici I imperatoris*. – MGH, SS, rer.Germ., XLVI, S. 65.

¹⁷ *Magnus Presbyterus*, *Chronicon*. – MGH, SS, XVII, S. 518.

Константинопол, оградени със стена¹⁸. Рамон Мунтанер поставя Македония още по на юг, като обявява, че Галиполи морската ѝ столица¹⁹. По-късните пътешественици също смесват двата топонима. Бертрандон де ла Брокиер съобщава, че Пловдив е главен град на Македония²⁰, но колкото по-близо до нашето време са известията толкова по-често се предпочита името Тракия за по-голямата част от земите на юг от Хемус.

Във византийската книжнина името **България** се обвързва с диагоналния път предимно след XI в., когато се формира военно-административната единица тема България. Кекавмен и Михаил Псел споменават в пределите на България Белград²¹. Разказът на Никифор Вриений за въстанието на Георги Войтех също дава известна представа за границите на областта. В нея били разположени Скопие и Ниш, поречието на Сава и района на Сирмиум, както и крайдунавските градове до Видин. Същият автор ползва и името **Мизия** като синоним на България. Според него река Вардар извира от планините на Нова Мизия, които в текст от XII в. пък са наречени Българските планини. Вероятно употребата на двата топонима за една и съща територия, намираща се протежение на *via militaris*, произлиза от инерцията да се приема, че българите населяват Мизия и щом, след падането на българското царство под ромейска власт, била формирана тема България, то тя е назовавана и с двата топонима²². По-лесно обяснимо е връщането на названието **Дакия** за част от тези земи, тъй като в действителност те покриват териториите на римската

¹⁸ Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ed. O. Gorka., Krakow, 1916, p. 8; Гагова, К. Географията на Балканите според анонимното „Описание на Източна Европа”. – ИПр, №3-4, 2001, 117-127.

¹⁹ Ramon Muntaner, Crónica. (Les Millors obres de la literatura catalana, 19-20) Ed. M. Gusta. Vol. II Barcelona, 1979, p. 54.

²⁰ Бертрандон де ла Брокиер, Задморско пътешествие. Ред. В. Мутафчиева. София, 1963, с. 97.

²¹ Cecaumenus, Strategikon et Incerti Scriptoris de officiis Regis libellus. Ed. B. Wassiliewsky-V.Jernstedt. Petropoli 1896, 68-69, 74-75.

²² Nicephorus Bryennius, Historiarum libri IV. Ed. A. Meineke. Bonn, 1836, p.20; p. 100; p. 147; Гагова, К., Името България във византийската историопис от XI-XII в. - ПОЛУХРОНИЯ, Сборник в чест на проф. Иван Божилов, София 2002, с. 58.

средиземна Дакия. Впрочем Гийом от Тир е на мнение, че София е метрополията на средиземна Дакия. Йоан Кинам пише за „непроходимите гори на Дакия” и определя Ниш като главен град на Дакия²³, а Зонара в прочутия си Лексикон приравнява България с **Панония**, а българите нарича панонци²⁴.

Много по-интересни и многобройни са сведенията в кръстоносната историопис. Гийом от Тир разказва, че някога нецивилизоването българско племе дошло от север и завладяло всички области от Дунав до Константинопол. Така се обръкали имената и границите и цялата тази земя била наречена България. За нея разправяли, че имала 30 дни път на дължина и 10 и повече дни път на ширина. Вече с името България били обозначени двата Епира (стар и нов), двете Дакии, където се намирали Ниш и София, Аркадия, Тесалия, Македония и трите Тракии²⁵. Голяма част от историците, включително и участвалите в походите, както и ранната сицилийско-норманска историопис, наричат с името България земите от Източното Адриатическо крайбрежие на изток²⁶. Но що се отнася до маршрута на кръстоносците по *via diagonalis*, то всички са единодушни, че пресичайки Дунав (при Белград или Браничево), войските им вече са в България. Трасето преминавало и през Българската гора или Българската пустиня – гориста, труднопроходима местност, изоставена, за да обрасне с гъсталак, който да затруднява пътуването. Така била създадена буферна зона, която да предпазва империята от нежелани гости. Хронистът на Третия поход Ансберт обвързва и названието на пътя с областното име. Той нарича диагоналния път *trita semita vel strata publica Bulgariae*²⁷, а друг

²³ *Ioannis Cinnamus*, p. 70.

²⁴ *Ioannis Zonaras*, *Lexicon*. Ed. J. Tiettmann. Vol. I-II, Lipsiae, 1808, col 1498, 1507.

²⁵ *Willermus Tyrensis*, p. 78.

²⁶ Гагова, К., Кръстоносните походи и средновековна България. С., 2004, 37-40.

²⁷ *Historia de expeditione Friderici imperatoris (Ansbertus)*. – Chroust, A. *Quellen zur Geschichte des Kreuzzugs Friedrichs I.* Berlin, 1928 = *Monumenta Germaniae Historica (MGH)*, SS, *rer.Germ. N.S.*, V, S. 27.

анонимен негов съвременник определя прохода Св. Василий (Траянови рата) като крайният и най-укрепен неин пункт²⁸.

Едно писмо на унгарския крал от септември 1205 г. уточнява, че Кеве (Ковин) е граничен град между България и Унгария и това позволя да се заключи, че пътят все още преминава през земите на България. А в друго писмо, изпратено от император Анри до папата през 1206 г., има едно малко странно известие, че пътят от Димотика и Адрианопол към Стенимахос, (за който е логично да се приеме, че е точно *via diagonalis*) в по-голямата си част преминавал през България²⁹.

Забележителна е устойчивостта диагоналния път, едно съоръжение, създадено от римската инженерна мисъл и изпълнено толкова качествено, че да служи повече от десет века. Може да изглежда странно, но ми се струва, че най-голямата похвала за неговата годност е голямата измислица на Пиер Тудебъов, историк на Първия кръстоносен поход, който твърди, че пътят бил построен от „Карл Велики, чудотворния крал на Франция, който направи така, че да е удобен чак до Константинопол³⁰”.

²⁸ *Historia peregrinorum*. - Chroust, A. Quellen zur Geschichte des Kreuzzugs Friedrichs I. Berlin, 1928 = Monumenta Germaniae Historica (MGH), SS, rer.Germ. N.S., V, S. 137.

²⁹ Гагова, К., Кръстоносните походи и средновековна България, 142-144.

³⁰ *Petrus Tudebodus seu Tudebovis, Historia de Hierosolymitano itinere*. – RHC (Historiens Occidentaux). T. III. Paris, 1866, p. 11.

Никополското съкровище - опит за интерпретация

Георги Димов

Никополското съкровище се нарежда сред най-забележителните паметници на ювелирното изкуство и торевтиката в българските земи от периода на Късното средновековие¹. В научната литература то е познато под формата на две сборни находки, открити съвсем случайно, съответно в 1915 и 1971 г., с времето станали известни като "Първо" и "Второ никополско съкровище"². Към тези паметници трябва да прибавим и една колективна монетна находка, от района на гр. Никопол, постъпила в нумизматичния фонд към НАИМ при БАН през 1917 г., съдържаща 261 сребърни средновековни монети от периода XIV-XV в.³

Голяма част от предметите от т.нар. "Първо" и "Второ никополско съкровище" са сходни, намерени са в района на м. Харманлъка, недалеч от гр. Никопол (на около 500 метра), в близост до средновековната крепост на града - Калето. Напълно вероятно е всички скъпоценности да са укрити по едно и също време, като трябва да отбележим, че разделянето на дадено имущество при трезорирането му било обичайна практика в древността.

"Първото никополско съкровище" съдържа две сребърни тасчета, части от сребърен съд, три сребърни лъжици, части от коланни апликации, обеци, гривна и 91 монети на цар Иван Александър с Михаил (1356-1396), Иван Страцимир (1356-1396), Баязид I (1389-1404) и Мирчо I (1386-1418) - като преобладават тези на влашкия воевода Мирчо Стари. То е било

¹ Гюзелев, В., Никопол през XI-XIV в. - възходът на града в историята. – В: История на Никопол. Плевен, 2004, 59-68; Кузев, Ал., Никопол и Холъвник. – В: Български средновековни градове и крепости. Т. I. Градове и крепости по Дунав и Черно море. Съст. В. Гюзелев и Ал. Кузев. Варна, 1981, 125-148; Манова, Е., Крайдунавският град Никопол в миналото. - ВИСб, 49, 1980, 69-81; Аспарухов, М., Археологически приноси към историята на средновековния Никопол. Ч.1. Враца, 1997, 87-137; Аспарухов, М., Никополското съкровище. - ИМСЗБ, 23, 1995, 87-125.

² Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125.

³ Пенчев, Вл., Колективна находка със сребърни средновековни монети (XIV-XVв.) от района на град Никопол. – Нумизматика, Сфрагистика и Епиграфика, 6, 2010, 153-165.

поставено в медно котле, подобно на "Второто никополско съкровище". Но за разлика от находката от 1915 г., Второто никополско съкровище е значително по-добре проучено и каталогизирано, извършен му е и лазерен микроспектрален анализ⁴. То съдържа значително по-богат и разнообразен инвентар, като основните разлики в двете находки са свързани с наличния монетен материал, както ще видим по-нататък в нашето изследване.

Второто съкровище включва десет златни наушници с биконична, пирамидална и сферична форма, две златни гривни, 157 копчета - канелирани, с украса от гранули или без украса, с гнезда за стъклен къс или емайл, розетна украса и едно единствено ажурно копче. Също така 4 сребърни торкви, сребърна чаша, две тасчета, две сребърни лъжици, сребърни кюлчета, на които ще обърнем особено внимание, огърлици, пандантиви и елипсовидна позлатена купа с лимбовиден бордюръ⁵. Монетите са едва 4 златни и 3 сребърни, но за сметка на това, с висока за времето си стойност. Най-ранна е *номизмата хистаменон* на Исак Комнин (1057-1059)⁶, като монетата вероятно е преизползвана за накит (апликация) и не би могла да даде долната граница на съкровището. Най-късен е *ставратоновия номинал*⁷ на Мануил II Палеолог (1391-1425), което предполага укриването на съкровището да е извършено в XV в. Предвид по-високата стойност на монетите във "Второто никополско съкровище", необичайно е наличието на едно акче на Мурад I (1362-1389), което при поставянето си вече било износено от употреба и най-вероятно попаднало по случайност в находката⁸.

⁴ Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125; Филов, Б., Новооткрити старини. – ИБАД, V, 1915, 225-226.

⁵ Гюзелев, В., Цит.съч., 59-68; Аспарухов, М., Археологически приноси, 87-137; Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125.

⁶ Златна (стандартна) номизма с тегло от 3,35 гр.

⁷ Сребърен византийски номинал от средата на XIVв. В Никополското съкровище е представен от две монети - ставратон (7.65 гр.) и половин ставратон (3,85 гр.) на Мануил II Палеолог – вж: Пенчев, Вл., Цит.съч., 153-165.

⁸ Дочев, К., Плащания със сребърни слитъци-пари в българската държава през XIV век. - В: Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. Димитър Овчаров. Ред. Хр. Харитонов. Велико Търново, 2002, 155-157.

Нареченото от мен "Трето никополско съкровище" е най-слабо проучено. То съдържа основно влашки сребърни монети (205 бр. от 261 монети), и както предполага Владимир Пенчев, вероятно е по-късно предадена част от "Първото никополско съкровище"⁹. Явно тази практика са запазва с времето, тъй като при откриването и на "Второто никополско съкровище", част от копчетата, а вероятно и друг инвентар въобще не постъпва в музейната колекция - т.е. напълно възможно е подобна съдба да е предшествовала и по-ранната находка от 1915 г.¹⁰

Като цяло предметите от Съкровището в Никопол, и особено тези от втората находка, имат множество аналози сред древните произведения на ювелирното изкуство от нашите български земи, днешна Румъния и Унгария. Милко Аспарухов от своя страна дава доста примери за такива паралели от Търновско, Ботевградско, Старозагорско, Шумен, Преслав, с. Долище (Варненско), Прилеп, Скопие (Македония), Войнеци (Румъния), които поради доста изчерпателната публикация на автора няма да коментираме¹¹. В общи линии може да кажем, че по-голямата част от разгледаните находки представляват произведения от балканско-византийския културен кръг, работени са в местни ателиета и занаятчийски центрове и се датират в рамките на XIII-XV в.¹² Всъщност наушниците, гривните и част от копчетата представляват механичен сбор от накити, напълно вероятно събирани от грабеж, или предавани в наследство. Единственият проблем се явява късната датировка на част от копчетата, като тя се дължи на няколко запазени (*ктиторски*) портрети от XVII в.¹³ По-интересно обаче е присъствието на една група западноевропейски, по

⁹ Пенчев, Вл., Цит.съч., 153-165.

¹⁰ Вероятно част от копчетата са попаднали в частни колекции, а други са събрани от местния колекционер Ив. Балакчиев, вж: Гюзелев, В., Цит.съч., 59-68. От първата находка (18.02.1915г.) се смята, че са загубени две лъжици и едно тасче, вж: Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125.

¹¹ Аспарухов, М., Археологически приноси, 87-137; , Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125.

¹² Пак там.

¹³ Канелираните копчета са представени в ктиторските портрети на Георги и Константин от притвора в църквата на Бачковския манастир, като датировката им е в първата половина на XVII век.

произход, предмети на торевтикта - те обхващат тасовете от Първото и тасовете и чашата от Второто никополско съкровище. Маргарита Ваклинова например допуска изработката им в ателиетата на Сиена, Бергамо и Венеция - т.е. в Северна Италия¹⁴. Особен интерес представляват медальоните разположени в дъната на тасовете, на които са изобразени лъвица, с вдигнат преден крак, допоясна фигура на човек и стилизирани растителни орнаменти. Остатъците от емайл, работен в техниката *champlevé*, чрез отнемане на част от пространството, където именно да се постави цветното стъкло, пък свързва тези предмети с ателиетата в Лимонж и Монпелие (Франция), като по този начин те носят традициите на готическото изкуство от XIII -XIV в.¹⁵ Сребърните лъжици от Никополските съкровища напълно вероятно също са изработени в някое западноевропейско ателие, като техни аналози произхождат от гр. Ман (Франция) и о. Готланд. И въпреки че сребърни и медни лъжици, както добре знаем, са произвеждани от златари в района на Враца, по техника, прецизност и украса никополските находки неминуемо, както приема Ирина Щерева, са продукт на западноевропейското приложно занаятчийство¹⁶.

Засега от българските земи са ни известни само три находки със сребърни слитъци от XIV в. - тези от "Второто никополско съкровище", "Тошевци" и "Узун Баир" 1962/1963 г.¹⁷ Всички те са идентични - кръгли и пръчковидни, около 200 гр. - т.е. отговарящи метрично на сребърното "соммо" - и като тегло и като сплав. Още повече "соммото" е основната сметководна единица в средновековните ни документи, под влияние на

¹⁴ Vaklinova, M., Diffusion de la metallplastique de l'Europe occidentale en Bulgarie au XIII-XIV siècle. - В: Четвъртият международен конгрес по славянска археология. С., 1992, 646-647.

¹⁵ Аспарухов, М., Археологически приноси, 87-137; Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125; Гюзелев, В. Цит.съч., 59-68.

¹⁶ Щерева, И., Интересен паметник на средновековната металопластика. – Годишник на НАМ, 8, 1992, 271-272.

¹⁷ Авдев, Ст., Венецианските и генуезки сребърни слитъци и българското монетосечене през XIV век. – Нумизматика, Сфрагистика и Епиграфика, 6, 2010, 133-147.

венецианската колония Тана на Азовско море и генуезката Кафа на п-в Крим. Така че сребърните кюлчета от "Второто никополско съкровище", трябва да отбележим, са в пряка връзка със сребърните монети от "Първото никополско съкровище" и монетната находка от 1917 г. По този начин те представят като първоначален общ сбор, всички открити предмети (артефакти) от м. Харманлъка. В следствие на което, ние не трябва да пренебрегваме факта, че по този начин Никополското съкровище, обединяващо в себе си различните му трезорирани части, би могло да се очертае като едно от най-големите открития с накити, съдове и монети от началото на XV в., не само в българските, а и въобще в балканските земи - прибирано в музейна сбирка, експонирано и изложено на показ.

Вторият въпрос е кога именно е укрито Никополското съкровище, защо и разбира се, от кого е заровено в земята? Ще припомним, че на два от тасовете и две от лъжиците, от втората находка, е надраскано името на някой си *Балин*¹⁸. Подобен случай имаме и с една сребърна лъжица от с. Коркира (Кюстендилско) - където с резец е гравирано името *Владимир*¹⁹. Оттук се допусна вероятността, поне в научните среди, съкровището да е принадлежало на велможа наречен Балин, още повече да не забравяме и разпространението на тази фамилия в Северна България, като виден неин представител от XVII в. е никополският първенец Тодор Балина. Напълно възможно е обаче, в случая "името" Балин да е прозвище на лечител, тъй като с него се именувал знахаря или билкаря в народния фолклор²⁰. Този лечител вероятно бил свързан със скалния комплекс при църквата "Св. Стефан", и редките лековити билки в района, сред които може да посочим популярния по онова време *голосладник*. Поради липсата на каквато и да е християнска символика Никополското съкровище би могло също така да е

¹⁸ Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Гюзелев, В., Цит.съч., 59-68.

собственост, а и натрупано с времето от управителя (*бея*) на Никополския санджак, при походите на турците във Влашко, а част от предметите да са добити, като плячка след битката при Никопол от 25 септември 1396 г.²¹ От друга страна, влашките монети, които са над 200 на брой, всъщност са в голямата си част от управлението на Мирчо I (1386-1418) и могат да се впишат, също така, в контекста на политическата криза и анархия съпътстваща османците през бурното десетилетие на 1406-1416 г. Тъй като повечето от монетните находки са от сребърните дукати, от втория монетен тип сечен при Влашкия воевода, то може да предположим, че голяма част от тях са били изпратени на никополския управител Джунейд, който застанал на страната на баязидовия син Мустафа, съюзник на Мирчо Стари²². Също така напълно правдоподобно звучи хипотезата на Владимир Пенчев, монетите да са били разпределени, в състава на това голямо съкровище в две кесии, като всяка е била поставена в съответния меден съд. В единия котел евентуално са поставени "*по-функционалните*" предмети - т.е. тези в първата находка от 1915/17 г., а във втория меден съд *по-елитарните*, открити за науката 56 години по-късно²³.

Доста по-несигурен е опита да определим датата на укриването на Никополското съкровище. Времево събитията предизвикали трезорирането на никополските находки са значителни по брой, предвид размирните години на XV в., преминавайки през походите на унгарския владетел Матиаш Корвин (1458-1490) и небезизвестния Влад Цепеш (1448, 1456-462, 1476) от втората половина на това столетие и завършвайки с обсадата и опустошаването на Никопол от войските на Михаил Витязул (1593-1601) в самото начало на седемнадесетото столетие²⁴. Малко вероятно ми се

²¹ Имат се в предвид предметите със западноевропейски произход. *Мехмед Нешири*, Огледало на света. История на османския двор. Съст. и пр. М. Калицин. С., 1984, 236-237.

²² *Пенчев, Вл.*, Цит.съч., 153-165.

²³ Пак там.

²⁴ *Грънчаров, М.*, Никопол - военноадминистративен и стопански център през XV-XVIII в. – В: История на Никопол. Плевен, 2004, 75-110.

вижда обаче съкровището да е предвидливо скрито в земята и то извън непристъпната цитадела на крепостта, както поради сравнително "миролюбивото" турското завладяване на града, така и заради неуспешната обсада на Никопол от кръстоносната армия на Владислав III Ягело (1434-1444) през 1444 г., които са и основните две хипотези лансирани в съвременната ни историография²⁵. Най-вероятно Никополското съкровище е укрито, според датировката на монетите, в резултат на събитията след смъртта на Баязид I в 1402 г. и разгорялата се впоследствие гражданска война, между неговите синове, като по-конкретно трябва да го свържем с похода на Мустафа на юг и участието на Джунейд в него, след първото десетилетие на XV в.²⁶ Напълно вероятно е укриването на съкровището, според мен, да е свързано и с мнимото завземане на Никопол от влашкия воевода Дан II (1420-1431), комита на Темешвар - флорентинеца Пипо Спано²⁷ и владетеля на Загора - Фружин²⁸, през есента на 1426 г. По това време Никополският санджак се управлява от наследниците на Михаил бей и Фируз бей²⁹, а Никополското съкровище притежава характера преди всичко на "семеино богатство". От колективния сбор на предметите в Никополското съкровище, с аналогии от всички краища на Балканите, то може да представлява и укрита още по-късно - в началото на XVII в. например, акънджийска (тур. *akıncılar*) плячка, придобита чрез грабеж над местното християнско население. Засега обаче ние не може да дадем задоволителен отговор.

В заключение ще отбележа, че засега е твърде трудно, да не кажем дори и невъзможно, определянето на точната дата на укриване на Никополското съкровище. За сметка на това, от направения

²⁵ Аспарухов, М., Археологически приноси, 87-137; Аспарухов, М., Никополското съкровище, 87-125; Гюзелев, В., Цит.съч., 59-68.

²⁶ Пенчев, Вл., Цит.съч., 153-165.

²⁷ Известен в местния фолклор като Филип Маджарина.

²⁸ *Il signor de Zagora*, вж. Грънчаров, М., Цит.съч., с.79.

²⁹ Пак там.

анализ, който разбира се е само низ от предположения, базирани на привлечената в помощ монетна находка от 1917г., и наскоро вкарана в исторически оборот от Владимир Пенчев, видяхме как може да се зароди и лансира една нова хипотеза за характера и интерпретацията на съкровището от средновековния Никопол. Именно като една от най-големите балкански късносредновековни находки събирана в продължение на половин столетие, но експонирана и съхранена до наши дни, макар и в два отделни музея на територията на република България.

Търговията на Брашов с градовете по брега на Дунав (кр. XIV– XV век).

Пътят от север на юг през Дунава.

Снежана Ракова

Моето проучване има следните хронологически рамки – в началото стоят грамотата на воеводата Владислав Влайку за свободна търговия на брашовските търговци (1368 г.) в земите му, допълнено с писмото на цар Срацимир по същия повод, но за Видинското царство, а в края – управлението на влашкия воевода Басараб Лайота (1475-1477). Тук е направен един начален анализ на сведенията от писмата и грамотите влашките воеводи от XIV-XV в., които са изпращани до Брашов. Документите, които те са си разменяли с брашовяните, представляват твърде голям обем информация – според изданието на Йон Богдан от 1905 г. те наброяват повече от 300, за времето от 1413 до 1508 г.¹ Ползвам това издание, съпоставено и допълнено с по-новото „Документи за румънската история” от 1971.², в което са включени и документи от унгарската и молдовската канцеларии, т.е. от съседните на Влашко държави за периода до 1456 г. Тези грамоти и писма, в голямата си част са писани на среднобългарски език (и по-малко на латински) и могат в най-обзорен план да дадат доста сведения за развитието на търговските връзки между Брашов и земите в Долнодунавската равнина. Така например някои от въпросите, които можем да си зададем и да търсим отговора им, скрит в съдържанието на тези документи са: ако началото на активната търговия на Брашов с влашките земи и чрез тях отвъд Дунава (и по-специално с Видин) е към края на XIV – нач. на XV век, то кога настъпва краят? Ако

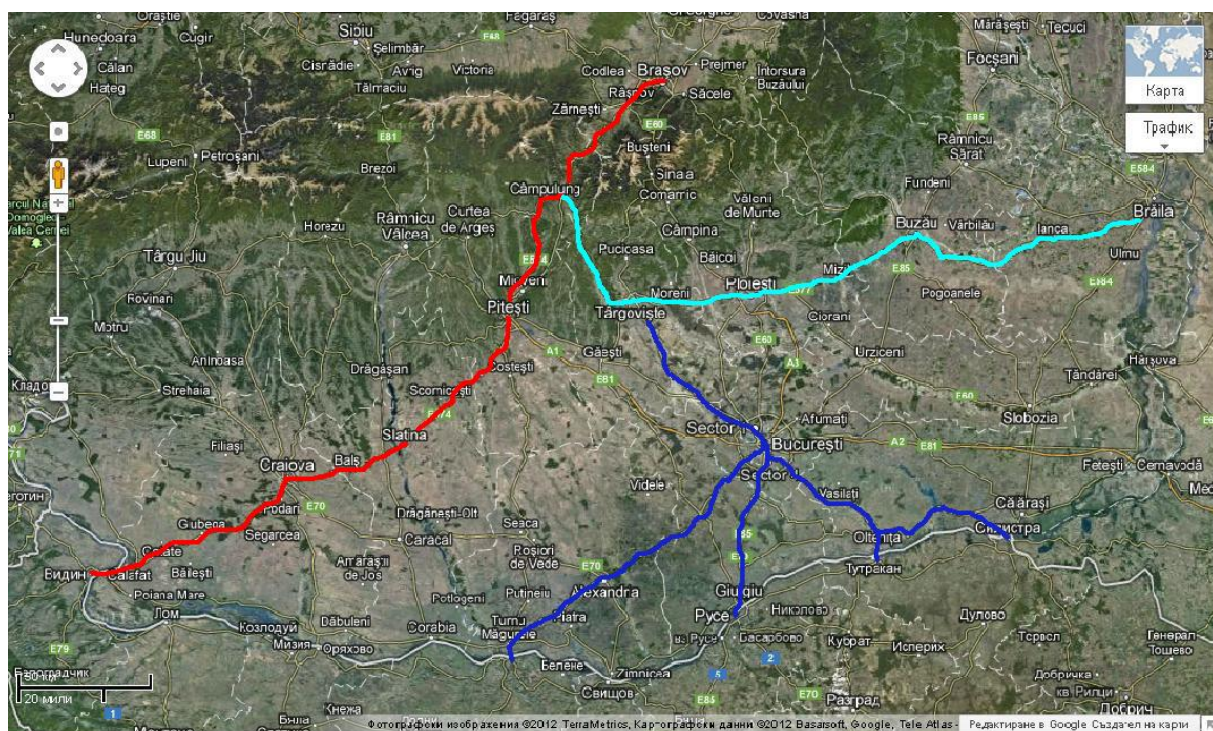
¹ Bogdan, I., Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI. Vol. 1. 1413-1508. București, 1905.

² Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările române. Vol. I. București, 1977 (по-нататък DHR D 1).

отворим една скоба, тук предварително можем да кажем, че пикът на търговията на Брашов с Влахия е именно през XV и до началото на XVI в., когато през 1538-40 османците превземат Браила. Променя ли се съдържанието на търговския обмен и условията на търговия? Кога се появяват турците в качеството им на търговци? На тези въпроси може да се отговори, ако сведенията, съдържащи се в писмените документи се съпоставят с данните, които имаме за търговията в Унгария и в частност дейността на търговците-саси, които участват в обмена на стоки на дълги разстояния; за производството и търговията на платове от Фландрия и немските земи към Централна и Източна Европа, както и от друга страна – с картината на политическите и военни конфликти между Унгарската държава и Османската империя – т.е. картината на „войната и мира по Дунава”. С оглед на българската история и изследването на търговските връзки на българските земи през късното Средновековие, тези документи биха хвърлили допълнителна светлина, тъй като в някои от тях може да се проследи връзката между северния и южния бряг на Дунава; вида на стоките, които са се пренасяли през реката и митническия режим, по който е ставало това.

Пътищата, които водят от Брашов до дунавските градове

След като се премине Трансилвания при Брашов, пътят прекосява Карпатите при Дълго поле/Къмпулунг, където се разделя: главното разклонение води към Браила (както се споменава в документите – „пътят брашовски дори до Браила”) – като преминава през Търговище, Тържгшор, Гергица и Бузъу; втори път преминава през Арджеш, Питещи, Слатина и Турну, където пресича Дунав при Никопол; а от Слатина има и трето разклонение, което влиза в Олтения и стига до Видин.³ Така виждаме, че и до днес съществуващите двойки градове по бреговете на Дунава, маркират едновременните бродове на реката, през които е вървяла оживена търговия и са преминавали хора и стоки.

Карта на пътищата от Брашов към река Дунав

1. в червено – пътят, който води от Брашо, перз Къмпулунг, Слатина и Калафат, до Видин

³ Rădvan, L., On the Medieval Urban Economy in Wallachia. – Analele științifice ale universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași. T. LVI., 2009, 489-501, цит. пасаж с. 490. http://anale.feaa.uaic.ro/anale/resurse/39_E08_Radvan.pdf

2. в светлосиньо – отсечката от Къмпулунг, през Търговища, Бузю – до Браила

3. в тъмносиньо – от Търговище, през Дъмбовица, дн. Букурещ и оттам с разклонения до Никопол, Русе и Силистра.

Привилегиите за търговията на Брашов: грамоти и писма

Според средновековния модел, установен още от Византия, привилегиите за търговия се дават лично от името на владетеля под формата на грамота. По същия начин процедират и унгарските суверени, като може да се добави и това, че се спазва и традицията всеки следващ владетел, който заема престола, да потвърждава привилегиите. Брашов, както между впрочем и другият трансилвански град Сибиу, излиза на преден план като важен търговски център в началото на XIV век.⁴ Тъй като тогава този град се намира под върховенството на унгарската корона, първите търговски привилегии той получава от крал Людовик (Лайош) I Велики (през 1358 г.). Документът представлява кратко писмо, с което му се определя зона на търговия между реките Яломица и Сирет – съответно между Бузю и Прахова)⁵. Десетина години по-късно отново в унгарски документи става въпрос за правата на брашовските търговци в „земите на татарите“ – този път те са освободени от митнически такси. Има се

⁴ За политиката на унгарските крале в посока на отварянето на търговските пътища към Черно море за трансилванските търговци: *Pakucs-Willcocks, M., Sibiu-Hermannstadt: Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania*. Böhlau, 2007, p. 6 sqq. и цит. лит.

⁵ DHR, D 1, N 39, 73. В превод: Людовик, по Божия милост крал на Унгария, до моите верни съдии, съветници и всички граждани и гости на Брашов, поздрав. Да се знае, че на вас и на вашата община даваме специална милост, за да можете с вашите стоки и всичко друго, от мястото, в което реката Илонка се влива в Дунав, до мястото, където река Сирет се влива в Дунав - между Бузю и Прахова - да преминавате свободно и сигурно и никой при това преминаване да не ви пречи. [Дадено] в Стара Буда, в навечерието на празника на Светите апостоли Петър и Павел, 1358 г.

предвид кратко съществуващото владение на татарския княз Димитрий, който управлявал земите между Браила, Галац и Карпатите.⁶

Следващите привилегии на брашовяните са издадени вече от името на воеводите на Влашкото княжество. Първа грамота на латински език имаме от 20 януари 1368 г. Тя е издадена от името на воеводата Владислав Влайку (1364-1377). С нея се установяват митническите такси, които брашовяните трябвало да плащат в земите му. Потвърждават се всичките им свободи, които са имали отдавна по неговите земи – “*eosdem Brassouienses in universum eorum libertatibus, per eos ab antiquis in terra nostra Transalpina habitis, conservando confirmaremus*”. В текста се чете още и: „всички търговци от Брашов и от неговата област да ходят по всички пътища на царството ми, с изключение на пътя за Браила, към чуждите царства, като плащат на два пъти по 1/30 [*tricesima*] мито – първия път на влизане и втория път на излизане, на митницата в Campolongo (Къмпулунг, слав. Дълго поле) и като получат печат, че са платили това мито да са свободни; също така около Дунав, и като платят и получат печат – да са свободни. А когато пътуват през Браила за чужди страни – да плащат отново в Дълго поле – но само на връщане. Но ако купуват и продават в земите ни – да плащат само стария трибут.” Когато става въпрос за търговия по трасето Дълго поле – Слатина, и оттам към Никопол и Видин – търговците са освободени от мита.⁷ Важните моменти от тази грамота са:

⁶ Вж. документа - DHR, D 1, N 49, 90. Вж. По въпроса за татарските владения около делтата на Дунав - Павлов, П., Г. Владимиров, Златната орда и българите. С., 1999, 127-8, 130 (= http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Pl_Pavlov_Zl_Orda_i_BG.pdf ; също и Ciociltan, V., The Mongols and the Black Sea Trade in the XIIIth and XIVth Centuries. Brill, 2012, p. 279.

⁷ DRH, D 1, N 46, 86: ... quod universi mercatores de Brasscho et eius districtu per quamlibet viam terre nostre Transalpine, excepta via Braylan, ad regna extranea transeuntes, de rebus suis mercimonialibus tantum duo tricesima, unum scilicet transeundo et alterum redeundo, nobis solvere debebunt, ita videlicet quod ipsi, terram nostram intrando, tantum unum tricesimum, nobis in Longo Campo vel iuxta persolvant et ibidem, sigillo tricesimatoris nostri recepto, per terram nostram liberi et expediti transiant. Similiter autem redeundo, tricesimum nobis circa Danubium solvant et iterum, recepto sigillo, per terram nostram expediti procedant. Ipsi autem mercatores, cum rebus suis mercimonialibus per dictam viam Braylam ad regna extraneas procedentes, tantum unum tricesimum, in Longo Campo, non transeundo, sed redeundo, nobis solvere tenebuntur. Cum autem ipsi mercatores bona mercimonia infra terram nostram vendiderint aut mercati fuerint, nullum extunc tributum, nec tricesimum, ... sed tantum iustum et antiquum tributum...”.

установяването на митнически пунктове в Дълго поле и Слатина; установяване на вносно мито от 1/30 (очевидно от стойността на стоките)⁸, както и освобождаването от мита за търговска дейност по една част от трасето; с оглед на по-късни сведения, за които ще стане дума, важен е и моментът с поставянето на печат (не е изяснено обаче кой поставя печата, върху какъв документ и т.н.). Интересното е, че в грамотата на Владислав Влайку от 1368 г. търговците са освободени от мита в Слатина, следователно за частта от пътя на брашовяните, която води към Видин, няма облагане с мита – поне във втората на половина на XIV в. Не става ясно обаче къде на Дунава са плащали мита за преминаването на реката. Може да се допусне, че това е ставало при Калафат, както и вероятно при Холъвник срещу Никопол.

В контекста на предприетите от Владислав Влайку мерки за регулиране на търговската дейност на брашовяните, може да се постави и единственият запазен документ, който произхожда от Видинското царство. Това е добре известното писмо на видинския цар Срацимир (1356-1396) до гражданите на Брашов. То няма дата и не съдържа никакви по-конкретни указания за организацията на стокообмена, но може да се ситуира във времето след освобождаването на Срацимир от унгарски плен (който е между 1365 и 1369 г.), когато той също става васал на унгарския крал, подобно и на Владислав Влайку.⁹ Уместно е да го цитираме изцяло:

⁸ Относно „тричезима” – митото за внос, налагано на чужди търговци, въведено в унгарските земи от времето на Арпадите, вж. *Pakucs-Willcocks, M.*, Op.cit., p. 16 и цит. лит.

⁹ *Маслев, С.*, Брашовската грамота на цар Иван Срацимир. Принос към нейното проучване. – *Palaeobulgarica*, XIV, 1990, N 4, 84-99; Същият, Проучвания върху брашовската грамота на цар Иван Срацимир – *Palaeobulgarica*, XV, 1991, N 2, 68-82; Същият, Писмо и език на Брашовската грамота на цар Иван Срацимир – *Palaeobulgarica*, XVI, 1992, N 4, 73-87 и цит. лит.; *Александров, Е.*, Правен характер на Брашовската грамота от XIV в. – *Palaeobulgarica*, XVI, 1992, N 4, p. 88-97. Вж. по-специално *Димитров, Хр.*, Българо-унгарски отношения през средновековието. С., 1998, с. 235 и сл.; *Gjuzelev, V.*, La guerre bulgare-hongroise au printemps de 1365 et les documents nouveaux sur la domination hongroise du Royaume de Vidin (1365-1369). – *BBI*, 6, 1980, 153-172. Вж. за събитията от това време: *Божилков, И.*, Фамилията Асеновци (1186-1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, № 40. Иван Срацимир, 197-210; *Holban, M.*, Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină. – In: Eadem, Din cronică relațiilor Româno-Ungare în secolele XIII-XIV. București, 1981, 155-210. Вж. писма, разменени между Петер

От господина царя Срацимира до жупана Яков, фолног Херман и фенюгьельо Петър, и всички общински съветници.

Относно това, що сте ми писали и поръчали, а именно хората ви да ходят свободно, то, в името на Бога, нека да идват волно и свободно хората на господина краля в града на господина краля и да търгуват, с каквото желаят. А аз давам моето царско уверение и ги взимам под моя грижа, та да бъдат пазени, да не им бъде причинена никаква пакост, нито на един косъм, както може да видите сами. И още, да са почитани и обичани от царството ми онези, които донесат писмо от вас.

*Йоан Срацимир, цар на българите*¹⁰.

Към поредицата от грамоти и привилегии за Брашов от края на XIV в. (трябва да добавим отново и другия свободен търговски град, който също е под властта на унгарската корона – Сибиу) се допълва от грамота на император Сигизмунд Люксембургски (от 5 юни 1387 г.), потвърждаваща предишна от майка му Елена (1384 г.) за всички търговци от чужди градове в държавата му като специално е споменат Сибиу¹¹. На 7 март 1395 г. Сигизмунд отново потвърждава привилегиите, дадени от Лайош през 1358 г. Грамотата е издадена в самия град Брашов и трябва да се отбележи, че на същия ден пак е препотвърдена предходна грамота на Людовик от 1377 г., с която на Брашов се дават някои села в околността му¹².

С какви стоки са търгували брашовяните?

Химфи, бан на България, крал Лайош и неговия палатин Ладислав от 1368 г.: DRH, I, N 47, 48, 50, 53, pp. 88-94.

¹⁰ Маслев, С., Цит.съч., текстът в оригинал и превод на новобългарски, 88-89, относно унгарските термини *фолног* (в случая – заместник кмет) и *фенюгьельо* (инспектор) – 90-92.

¹¹ DRH, D 1, N 72, p. 118.

¹² DRH, D 1, N 88, 89, p.142-145.

Вече отбелязахме, че първите търговски привилегии за Брашов се отнасят до установяването на митнически пунктове и въвеждането на митнически такси за брашовските търговци във Влашко. С какво обаче се е търгувало, остава неясно. Едва в началото на XV в. се появяват, първо в Унгария, а след това и във Влашко поредица от грамоти за търговски привилегии на Брашов, с които изцяло се променя начинът на събиране на митнически такси.

Портрет на Стибор от Стибориц, 1414 г.

Първият документ, в който се изброяват различните стоки, с които търгуват брашовяните, е издаден не от унгарския крал, а от един от неговите видни велможи – Стибор от Стибориц (1348-1414), граф на Пожон. Той е сред големите унгарски аристократи (всъщност е от полски произход и възходът му започва още по времето на Лайош Велики), твърде приближен до Сигизмунд. Макар и малко встрани от темата на настоящето изследване, може да споменем, че той е един от членовете на създадения от Сигизмунд Орден на дракона. През 1412 г. той се титулува „войвода на Трансилвания, комес на комитатите Тренчин, Бистрица, Нитра и Солнок, и господар на реката Ваг”¹³, и съвместно с няколко барони и нобили, както и с комита на секуите Михаил от Надазд, син на Соломон¹⁴, издава в самия

¹³ DRH, D 1, N 118, pp. 191-193; (Вж. Приложението, № 1).

¹⁴ Относно секуите (szekely на унг., siculi на лат.) народност, най-вероятно близка до унгарците по произход, която се управлява от „комит на секуите” през този период вж. Engel, P., *The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London & New York, 1996, p. 193; вж. и картата към статията на Papacostea, Ș., *Moldova: desăvârșirea unui stat. Țara de Sus și Țara de Jos*. – SMIM, XXIX, 2011, p. 24.

Брашов грамота за търговията на брашовяни. Начинът, по който са изборени стоките, както и съответните такси за тях, които трябвало да се плащат на влизане и на излизане от Влашко и от района на Брашов, се повтарят буквално в цяла поредица по-късни грамоти, от следващата 1413 г. насетне, издавани от воеводите на Влахия.

Грамота на воеводата Мирчо Стари на кирилица, 1413 г.

Положението на Влашко по времето на Мирчо Стари (1386-1418) е доста сложно – това се отразява и в грамотите за Брашов, издадени от него. От

една страна той е унгарски васал и разпоредбите, които прилага, са заимствани от практиките в Унгария, от друга страна – той следва модела на грамотите на българските владетели. По негово време е и особено засилена турската опасност на север от Дунава.¹⁵ Воеводата Мирчо Стари издава две грамоти за Брашов – едната на среднобългарски език (на 6 август 1413), а другата – на латински (25 август 1413).¹⁶ Съдържанието им е

почти идентично и всъщност би било много интересно, ако се сравни терминологията за отделните реалии, което остава задача за бъдещи изследвания. Според наблюденията на учения, на когото дължим откриването на кирилските документи за Брашов, писани от влашките воеводи – Л. Милетич, оформлението и палеографските особености на тези грамоти, са много близки до българските образци от времето на цар Иван Александър (1331-1371), по-специално до неговата дарствена грамота за Зографския манастир от 1342 г.¹⁷ Подобно на българските грамоти (срв. напр. Дубровнишката грамота на Иван Асен II от 1230 г.) в началото на текста се споменава, че хрисовулът се издава в отговор на прошение от страна на брашовските граждани, и се употребява формулата:

¹⁵ Вж. *Istoria Românilor*. Vol. IV. București, 2001, p. 283 sqq.

¹⁶ DRH, D 1, N 120, 121, p. 197 sq. (вж. Приложението, № 2 и 3) ; *Papacostea, Ș.*, Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XV-XVI). Drum și stat. - SMIM, X, 1983, 9-56, по-специално, p. 17-18; *Idem*, Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre. – SMIM, XVIII, 2000, 45-56. Текстовете на двете грамоти вж. тук в Приложението № 2-3.

¹⁷ *Милетич, Л.*, Към брашовските влахобългарски грамоти. – В: СбНУ, XVI-XVII, 1900, с. 498 и 499, където се посочва: “при всичко туй е неоспоримо, че в дворцовата канцелария в Търговище, в началото на XV век ще да е имало наемни писари българи, които са писали български грамоти и които до някое време поддържали в тях шаблонния канцларски среднобългарски език от края на XIV в.”

«да подновя и утвърдя законите за кумерка, които са имали от времето на моите прародители, по търговете в земите на господство ми и на пътя брашовски, дори до Браила ...». Това е разпоредбата от кирилската грамота, но в латинския текст се чете нещо различно. От него разбираме, че Мирчо Стари въвежда едно ново положение – премества се митницата от Къмпулунг в Рукар (което е селище на север от него, по-близо до Брашов), като там се плаща фиксирана такса: “Първо – всички граждани, гости и [тези от] околните на Брашов градове и цялата област на Брашов, когато влизат във Влахия със своите неща и стоки, да плащат в Рукар трибут: за плат от Ипър или Франция - 24 дуката ... и да не плащат данък никъде другъде – нито на пазарите..., нито в Дъмбовица, където плащат половината трибут за гореказаните платове... Само ако преминават отвъд Дунава, на брода на Дунава от сто да дават три, и като платят, на връщане – със своите неща и стоки, да не плащат нищо”¹⁸. Изброените в грамотата стоки и митата, с които се облагат, заслужават специално разглеждане. За нас е много важно това, че изрично се споменава преминаването на Дунав от брашовските търговци. Това вероятно е ставало през бродовете на реката – при Видин, Никопол, Русе и Силистра.¹⁹ За оживена търговия говори и откриването на монетни съкровища, като например Никополското съкровище, датирано през XV в.²⁰ На бродовете брашовските търговци са плащали 3% мито само на излизане от Влашко.

На първо място в листата на стоките, с които се търгува, са платовете. В грамотата, издадена от Стибор Стибориц (1412) и двете грамоти на Мирчо Стари (1413) за първи път виждаме да се споменават, и то на челно място, платове, които са внос от Западна Европа. Между

¹⁸ DRH, D 1, N 121, p. 199; *Papacostea, Ș.*, Începuturile politicii comerciale, p. 18, n. 40. Дукат в тази епоха е дребна сребърна монета, ок. 1,05 гр.: *Piiescu, O.*, Istoria monetei în România. Glosar numizmatic, SMIM, XIX, 2001, 304. Вж. изображенията на монетите: <http://romaniancoins.ancients.info/vladislav1.htm>

¹⁹ *Giurescu, D.*, Relațiile economice ale Țării Românești cu țările peninsulei Balcanice din sec. al XIV-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea. - *Romanoslavica*, XI, 1965, 167-201 и по-специално p.176-177.

²⁰ Вж. тук, в настоящия том на *Medievalia* Г. Димов, Съкровището от Никопол – опит за интерпретация.

впрочем, разгадаването на названието от кирилската грамота «хусолови» за плат от Лувен е предизвикало големи затруднения сред историческата гилдия.²¹ За какви точно платове е ставало въпрос и кои са търговците, които са ги доставяли до Брашов? Изброените платове са подредени по произход (по името на града, от който идват) и по цена (в нисходящ ред): най скъп е «вилар» от Ипър, следват от Лувенски (подразбира се отново – вилар), Кьолнски и Чешки. Направено е уточнението, че за нарязан плат не се взема мито. Още Йон Богдан уточнява, че *вилар* означава кадифе.²² Склонна съм да приема, че става дума за леки, вероятно вълнени (или ленени) платове, възможно е и от типа кадифе.

Благодарение на текста на въпросните три грамоти имаме потвърждение на тезата, позната от други изследвания, че брашовяните се включват в търговията на Северната европейска зона като партньори на немските търговци. Да не забравяме, че поне част от тези брашовяни са саси (наследници на саксонското население, коте заселва Трансилвания през XIII в.), както между Впрочем секуи и други поданици на унгарското кралство. В едно от новите изследвания, посветено на производството и търговията с платове през Средновековието, се прави именно такъв извод – че производството на тъкани, главно от вълна, което се извършва във Фландрия и главно в Лувен, Ипър, Гент и Брюж, именно през XIV век бележи своя разцвет.²³ Още в края на XIII и нач. на XIV в. платовете, произведени във Франция и Нидерландия започват да се разпространяват и в обширния регион между Скандинавия, Померания, Полша, Литва и Русия. Фламандски търговци стигат чак до Новгород, където техните платове са търсени. Това най-вероятно са били по-евтини, вълнени (съответно по-леки за пренасяне) платове, а не луксозни и скъпи изделия

²¹ Вж. по въпроса *Милетич, Л.*, Цит. съч., с. 502.

²² *Bogdan, I.*, Op.cit., p. 5, бел. 4 и в Речник на термините, с. 383. От гр. *bhla^arion* – кадифе.

²³ *The Cambridge history of western textiles*. ed. by David Jenkins. Vol. I. Cambridge, 2003, p. 239.

като коприните и сатените. Тъй като търговията с платове по принцип е монополизирана от италианските градове-държави, то за северноевропейските търговци остава отворено пространството на Изток-Североизток и именно това се случва: натам се отваря тяхната търговия. Немските търговци вземат от Фландрия и Брабант вълнени платове, които изнасят през тяхната кантора в Брюж. В отговор на тази агресивна немска експанзия, фламандските и брабантски търговци също извличат все повече ползи от включването в северната търговия с платове. От XIV в. се появяват четири ханзеатски конфедерации от търговски градове, сред които Рейнската е начело с Кьолн. Колкото и изгодни да са условията – тази северна зона не може да предложи толкова добри пазари, колкото южното Средиземноморие, както поради студения климат, така и поради по-малобройното население. Немските търговци от Кьолн се отправят към Среден Дунав, като са посредници между големия търговски център Брюж и унгарските земи.²⁴ През XIV в. някои от фландърските градове се специализират изключително добре в производството на фини вълнени платове (възможно е и въпросното кадифе-вилар, за което става въпрос в нашите документи, да е изработено от памук или лен върху основа от вълна, например). Сред тях се отличават най-вече Брюксел, Мехлин и Лувен (в областта Брабант), както и Ипър, като търговията с техните платове е включена в търговския обмен.²⁵ През XV в. започват сериозни промени в производството и търговията, променят се и цените, и пазарите, появява се конкуренция на нови центрове, както и евтини имитации на скъпите платове.²⁶ Нашите документи доказват, че именно в този сложен момент за производството и търговията с фландърски платове, Брашов се

²⁴ Ibidem, 239-240.

²⁵ Ibidem, 252-253. La draperie ancienne des Pays bas: débouchés et stratégies de survie (14e-16e siècles). Eds. M. Boone, Prevenier, W., Leuven – Apeldoorn, 1993. Вж. по-специално статията на Stabel, P., *Décadence ou survie ? Economies urbaines et industries textiles dans les petites villes drapières de la Flandre orientale (14e-16e s.)*, 63-84.

²⁶ The Cambridge history of western textiles, p. 258.

включва в търговския обмен и неговите търговци пренасят както фландърски, така и немски и чешки платове в зоната на своето „влияние”.

1. Платове (внос). В следващите редове е представена таблица, която включва платовете по произход, названието им в кирилските грамоти и митата, които се плащат за 1 топ плат (вероятно размерът на един топ плат е бил ок. 23 м. дължина – на 1.6 ширина, но се откриват и данни за други, по-малки размери – 8,4 м.²⁷)

– кадифе от Ипър – *вилар от Ипър* – 1 фертун = 24 дуката

– плат от Лувен – *Хусолови* – 1 перпер = 18 дуката

– къолнски плат – *Колуни* – 12 дуката

– чешки плат (в латинския вариант – „полски”) 6 дуката

За нарязан плат не се плаща нищо. Към тази категория спадат и френски шапки, както и калцуни. Неясно е точно какви са били тези „фрушки” шапки и защо точно така са били наречени, но се срещат и в следващите грамоти и винаги са освободени от мита.

На излизане от Влашко търговците на Брашов също са плащали съответните мита, отново в Рукар.

2. Храни (износ):

Возилница мед – 12 дуката; Возилница вино – 6 дуката; Сирене (в мехове) – 1 дукат.

3. Подправки (транзит):

Специална част са стоките, „които идват откъм морето” – това са стоки, които от Черно море, през устията на Дунав, стигат до Браила : пипер,

²⁷ Ibidem, 260-261.

шафран, памук, камилска вълна (някои тълкуват това като плат от такава вълна – камелот) – те са обложени с мито 3%.²⁸

4. Кожии (износ):

Кожии – от домашни и дивии животни (тук има известни промени и добавки в различните грамоти); еленова кожа – 1 дукат, ако има други кожии заедно с нея – нищо не се плаща.

5. Живии животни: плаща се за глава добитък

свиня – 2 дуката, вол – 3 дуката, крава – 3, овен – 1 дукат,

За покупка на кон – 6 дуката.

6. Восък. В нашите грамоти восъкът се споменава някакси между другото (например той липсва в латинската грамота на Мирчо Стари), но както е известно, това е бил един от основните продукти за износ. Влашко има монопол в търговията с восък на юг от Карпатите.²⁹

Мажа³⁰ восък – 12 дуката.

7. Рибa. Рибата се налага като един от основните артикули, които изнасят брашовяните от Влашко. За кола с рибa се плаща на отделни, специално споменати пунктове и то понякога символична такса – една рибa. Таксите за рибa се вземат на търговете (т.е. пазарите) – в Браила – за една мажа – 1 перпер, в Търговище и Търгшор – за една кола рибa – една рибa. В

²⁸ Pakucs, M., Comerțul cu mirodenii al orașelor Brașov și Sibiu în prima jumătate a secolului al XVI-lea. – SMIM, XX, 2002, p. 83.

²⁹ Rădvan, L., On the Medieval Urban Economy, p. 490. Вж. и Гюзелев, В., Cera Zagora, С., 2011.

³⁰ мажа (остар.): 1. мярка за тежест – между 50 и 100 оки; 2. кантар за големи тежести, 3. кола за пренасяне на рибa, връзка тенекиени листа = ока (тур.) = 1283 гр., Речник на българския език. Т. II, С., 1979, с. 345.

Дъмбовица – се плаща според броя на конете, които са впрегнати в колата, плюс една риба; за товарен кон – 3 бани.³¹

Само в латинския вариант на Мирчовата грамота се споменават специално стоки, с които брашовяните са търгували, и които са били собствено производство от различните занаятчийски работилници в града: „за желязо, груб вълнен плат, просто платно, лен, саби, сулици-копия, ножове и всички други занаятчийски стоки, които се носят във Влашко, да не се плаща мито на нито едно място, ако ходят обаче със стоките си отвъд Дунава, тогава да плащат на брода на Дунава 3 на 100...”.³² Така виждаме, че за вноса на продукти, собствено производство брашовяните са получили специален безмитен режим. Сред тях специално търсени и многократно искани от страна на влашките воеводи са оръжията – лъкове и стрели, което е във връзка с настъплението на османците и непрекъснатите сражения, които се водят през следващите десетилетия.

Стоките, които не се споменават в разгледаните дотук грамоти, но за които знаем, че са били обект на търговия са: солта и зърнените храни. Очевидно брашовяните не са търгували с тях.³³

Традицията от времето на Мирчо Стари в грамотите за Брашов на неговите наследници

Синовете на Мирчо продължават да поддържат добри отношения с Брашов, което всъщност е част от връзката им с Унгария, управлявана от император Сигизмунд. От времето на Михаил I (1418-1420) няма запазена

³¹ Срв. различните разпоредби и такси в грамотата на латински – тук Приложение № 3.

³² DRH D1, N 121, 199: ceterum de ferro, panno griseo, tela, lino, gladiis, bicellis, cultellis et singulis artificiali manu factis, de arcubus, fumbis [sic], pelliciis mastrucis et omnibus aliis rebus cuiuscumque generis exstant, que ad Walachiam apportantur, in nullo loco Walachie tributa persolvant, sed si cum mercimoniis suis transierint ultra Danubium, extunc, in vado Danubii, de centum persolvant tria... Вж. Приложение, № 3.

³³ Andreescu, Ș., Problema exportului de cereale din țările romane către spațiul pontic în secolul al XV-lea. – SMIM, XVII, 111-127.

грамота за брашовяните, но брат му Раду, който на няколко пъти сяда на влашкия престол, прави това: воеводата Раду II Празна глава (1421, 1423, 1424-26, 1427) през 1421 г. сключва договор за съюз с брашовяните – на 17 май, а на 21 ноември им издава хрисовул, който повтаря дословно кирилската грамота от 1413 г.³⁴ Тъй като по това време крепостта Бран е под властта на Влашко – там преминаващ конник трябва да плати 3 бани, а пешеходец – 1. Съперник на Раду за трона е воеводата Дан (Йоан Дан, който е негов братовчед и му отнема многократно властта (1420–21, 1421–23, 1423–24, 1426–27, 1427–31). Поради борбите и междуособиците се явява и това положение, че имаме многократно подновяване на привилегиите от един и същи владетел. На 23 октомври 1422 (№ 136) Йоан Дан повтаря вече добре познатия ни текст от 1413 г.³⁵

³⁴ DRH D1, N 133, 217 и N 134, 218-19; *Bogdan, I.*, *Op.cit.*, IV-V.

³⁵ DRH D1, N 136, 221; *Bogdan, I.*, *Op.cit.*, VIII. Вж. и *Милетич, Л.*, Цит.съч., факсимиле (възпроизв. тук), и дата 1423 г.

Към тази грамота има и две специални разпоредби (наречени *оризмо*) за вземането на митата – до митниците в Дъмбовица и Рукар, и до тази в Прахова (за първи път се споменава!) в което подробно се изброяват и други стоки, неспоменати в грамотата (хрисовула), видове риби, за което до този момент не е било правено уточнение.³⁶ В първата разпоредба се уточнява, че на Дъмбовица не трябва да се взима мито от същите онези стоки, които брашовяните произвеждат, споменати вече в латинската грамота на Мирчо, но и от някои нови: платове, желязо, въжета, лен, коноп, платно, саби; също така в Рукар – за първи път намираме уточнение и различни такси за различни видове риби – „крапия“? голяма и малка, и моруна, както и повече подробности за различните кожи от диви животни,

³⁶ DRH D1, N 137, 138, p. 222-4; Bogdan, I., Op.cit., IX и X..

които се изнасят – от катерица, белка, лисица, котка, рис или заек – от 30 дуката – 1. (т.е старата разпореда за 1/30 от стойността на стоката).

Понеже се възкачва и слиза от престола поне четири пъти, Дан II издава няколко грамоти. Следващата негова грамота е от 10 ноември 1424 г. и отново е в два варианта – на среднобългарски и на латински.³⁷ В началото на текстовете се споменава, че Дан е приет като верен слуга (т.е. станал е васал) на унгарския крал и е получил правото да сече монети. Поради това ново монетосечене – вече са променени тарифите за платовете: за вилар от Ипър – 36 бани; от Лувен (pro uno Lemni longo в лат. вариант, дълъг лувенски плат!) – 24 бани; от Кьолн – 16 бани, от Чехия – 8 бани, от нарязан плат – нищо. Тук имаме и малко по-различни термини – „вига начата”³⁸ за нарязан плат, „шапки от плат и калци кроени” (по-късно ще се появи и обувки!); срещаме за първи път и „леженик” (черга), гуна (ямурлук!?) и др. Особено важна е разпоредбата (и в двата варианта на грамотата), че: *„И още брашовянин, който поиска да отиде на брод на Дунава, за да премине със стоки, да дава мито само на Рукел и на брода и никъде в земите на господство ми”*. Виждаме, че все още интензивно се използва пътят към бреговете на Дунав с неговите разклонения. Към тази грамота отново има разпоредби, дадени с „оримзо”, и специални привилегии за влашките търговци от Търговище.³⁹

Трета грамота на Дан II е от началото на 1431 г., издадена в Търговище⁴⁰:

³⁷ DRH D1, N 141, 142, p. 227-231; изображение на билоновата монета – бан – 0.24 гр. http://romaniancoins.org/dan_ban.html

³⁸ Bogdan, I., Op.cit., p. 383, виг – парче (плат) от унг.

³⁹ DRH D1, N 143, 144, p. 232-33.

⁴⁰ DRH D1, N 175, p. 276; Bogdan, I., Op.cit., XVII, с. 33, бел. 1 относно значението на рутище – дреха, но според Богдан, тук означава плат; с. 35 – има и дубликат на тази грамота, писан на хартия с бълзописно писмо и с добавка – латинската грамота на Мирчо Стари.

„+ Аз Йоан Дан, велик воевода и господин в цялата земя Угровлахийска и херцог на запланинските стани Амлаш и Фъгараш Хрисовул. Благоизволи господство ми с моето благо произволение и не посрамах и не престъпих, а най-паче потвърдих и поднових този хрисовул на родителя на господство ми и светопочившия Йоан Мирчо воевода и дарих този хрисовул на господство ми на пургарите от Брашов и цялата земя Бърсенска, да им е по стария закона, да купуват всякаква стока по земите и областите на господство ми свободно, без никакви пречки, от Железни врата до голямото море, никъде кумерк да не дават, на никакъв търг, на никакъв брод. Само идващите със стоки брашовяни в земята на господство ми да дадат в Рукар – от вилар ипърски 24 дуката, от френски рутища също, от лувенски - 18 дуката, от кьолнски – 12, от чешки – 6; от рутища резана – нищо; от шапки – нищо. От возилница медовина 12 дуката, возилница вино – 6 дуката, от желязо и от бобова (вид плат) и от платно, и от лен – нищо, и от мечове и от лъкове, саби и ножове – нищо, и от въжета и от кожуси и кожи – нищо; и от другите стоки, които не са записани тук – нищо. ... **И преминаващите през Дунав брашовени със стоки – или на Дръстър, или на Гюргево, или на Никопол, да дават от 100-3 и като се връщат – на Рукар, от 100-3....**”.

В нея отново имаме включена разпоредба за преминаването на Дунава, като този път таксите се плащат (т.е. 3% мито за износ и внос) на отиване на три места на Дунава – в Силистра, Гюргево и Никопол, а на връщане – в Рукар. За активната политика на Дан II спрямо турците, неговите съвместни действия с унгарски сили (комита на Темешвар Пипо Спано) и българи по поречията на Дунав, при което е завладян за кратко Никопол, обсаден е Дръстър и т.н. има много съвременни известия.⁴¹ Особено интересна добавка към текста на тази грамота ни разкрива

⁴¹ Вж. История на Никопол. Плевен, 2004, 77-79.

начина, по който е ставало подновяването на привилегиите. При воеводата е бил изпращан пратеник от Брашов, който е носел грамотата на Мирчо от 1413 г.: „Изписах, когато дойде Хана Хопъндей (Iohannes Hoppendey) с хрисовула на Мирчо воевода, сътворен по волята на господина ми краля и с Щибром воеводе (Стибор Стибориц) и с Михал Соломон Секилски и с големи обещания”. И този път грамотата е следвана от допълнителни разпоредби, описани в писмо до митниците и търговете в държавата му – до рукарците, Дългополците, Аргишаните (гражданите на Арджеш), тези от Търговище, Търгшор, Сакуяните, Гергичаните, Браиловените и от Бузю и Флоча, в което се чете: „И да знаете, понеже натъкми господство ми с брашовените да търгуват хората на господство ми и да носят в Брашов който, каквото поиска: или восък, или лой, или сребро или злато, или маргарит, или кой каквото обича, и да е свободен да занесе в Брашов и да търгува кой с каквото обича, и да не се бои от нищо, понеже (така) утъкми господство ми. И от Брашов да донесат в земите на господства ми, кой каквото обича – и да търгува или плат, или сребро, или флорини, или кой с каквото обича, и те да донесат в земята на господство ми и да търгуват и да е, както е било в дните на родителя ми Йоан Мирчо войвода.”⁴²

Александру Алдя (1431-1436), третият по ред син на Мирчо, не издава грамота за брашовяните, но пък разменя с тях многобройни писма по повод постоянната заплаха от турски нападения. По това време Османската империя започва активно настъпление срещу Унгария и Влашко. Военоначалниците на санджаците в Никопол (Фируз бей) и Видин (Синан бей) непрекъснато извършват походи на север от реката. Това положение слага началото на нов вид общуване между владетелите на влашкия престол и Брашов. Сега вече става въпрос за обмен на информация, за новини от бойната линия, най-вече от брега на Дунав, тъй

⁴² DRH D1, N 176 (без дата, но след 30 ян. 1431), р. 278; *Bogdan, I.*, Op.cit., XVIII.

като от южната му страна най-често се групират турски отряди, както и за лично посещение на Алдя при султана. От своя страна воеводите (и Алдя и Влад Цепеш, за когото ще стане дума малко по-долу), молят брашовяните за помощ и най-вече за доставка на оръжия – лъкове, стрели, пушки.⁴³

Следващият, който подновява привилегиите на Брашов е Влад II Дракул (от 1431-33 успоредно с Александру Алдя, самост. 1436-42, 1443-47) – на 8 април 1437.⁴⁴ Неговият документ отново се нарича хрисовул и отново е точно повторение на Мирчовата. Друга, по-късна грамота на същия владетел, наречена *оризмо*, вече изоставя стария модел и въвежда някои ограничения за брашовяните – да не изнасят от земята му сребро, мед и флорини.⁴⁵ От втората половина на века – вече от времето на Влад III Цепеш (1448, 1456–1462, 1476) може да споменем една последна грамота, която задава изцяло нов модел. Тя датира от 7 октомври 1476 и в нея се споменава за „скала”, което може да се тълкува като такса за разтоварване на стоки, или право за складиране, което бива отменено.⁴⁶ Пр От времето на второто управление на Влад Цепеш датира най-драстичния срив в отношенията между господарите на Влахия и Брашов – това, че той залавя и набива на кол десетки търговци, изземва доходите им и ги прогонва. Описание на случилото се откриваме в писмо на неговия съперник Дан до брашовяни от 1459 г.: „...Влад се е предал на турците. И извърши тези дела, наистина като подучен от дявола. Хванал всички търговци на Брашов от земята Бърса, които с мир са отишли във влашката земя, – от тези хора взел дохода, и като не можал да се засити с парите им, хванал ги поставил 41 от тях на кол. Не му стигна това, но и се още чемерил, та е набрал и още 300 деца (слуги ?) от Брашов... от Търговище и по търговете на влашката

⁴³ DRH D1, N 191, 192, 193, 197 и др. Писмо от името на Влад Дракул с молба за пушки, лъкове и стрели - N 198, p. 296. *Bogdan, I.*, Op.cit., XIX-XXII, XXX и др.; от Влад Дракул – XXXIX; История на Никопол, 79-80.

⁴⁴ DRH D1, N 243. Вж. и друга грамота на Влад Дракул, с почти подобно съдържание, от 24 ян. 1437, пак там, Adenda, p. 463.

⁴⁵ DRH D1, N 265, p. 365-66; *Bogdan, I.*, Op.cit., LII.

⁴⁶ *Bogdan, I.*, Op.cit., LXXIV, в Речника на думата „скала”. Вж. Приложение № 5.

земя... и на кол, и на огън ги поставил...”⁴⁷ Това писмо между впрочем дава ориентир за броя на брашовските търговци във Влахия.

Гравюра, изобразяваща Влад Дракула (Цепеш) и набиване на кол

Грамотата на Влад Цепеш и негов портрет

⁴⁷ Bogdan, I., Op.cit., LXXIX.

Fig. 73 1476, oct. 7. Vlad Tepeș acordă privilegii comerciale brașovenilor.

Воеводите и Брашов: обмяната на информация

Успоредно с напредването на турците и все по-зачестилите им походи на север от Дунава, влашките владетели са поставени в трудната ситуация да избират, или по-точно да лавират, между унгарската власт и Османската империя. Това прозира в текстовете на сърцераздирателните им писма до Брашовяните, изпълнени с извинения и уверения за това, че първенство има защитата на християнската вяра, но реалността изисква друго. Всъщност първият сериозен срив в добрите отношения между воеводите на Влашко и Брашов е по времето на Влад Цепеш, който си позволява гонения срещу брашовските търговци и буквално ги избива и унищожава. Това е вече във втората половина на XV в. В края на века наблюдаваме не подновяване на търговските привилегии с грамоти, а размяна на писма вече много често и по всякакви поводи... което може да се тълкува като девалвация на официалните дарствени привилегии

дотогава. Вече не се говори за скъпи платове и подправки, а за това, че се разрешава на брашовяните да ловят риба по езерата около Дунава. Все по-често се говори не за стоки, а се обменя информация – това става най-търсеният продукт. Трябва да се информират брашовяните, а чрез тях и унгарския кралски двор, за движението на турците и за нападенията им, готвените походи и събирането на войски на юг от Дунава. Това се прави чрез наблюдатели-съгледвачи, съобщава се в писмата на боляри и на самите владетели и организирането на сложна мрежа от пратеници и вестоносци, които постоянно присъстват при воеводите, или дори при някои от болярите.

От 1474 г. датира първото споменаване на турски търговец – лично представен и препоръчан от влашкия владетел Басараб Лайота (1473, 1474, 1475-77) на брашовяните: „...Изпратих мой човек при вас за вашето приятелство, понеже тука е дошъл един турчин с много и добра стока. Той е добър приятел на господство ми, Пуснете който от вас искате със стока да дойде да се утъкми с турчина в града Букуреши...”⁴⁸ Това ново явление тепърва ще набира сила. Появата на турските търговци, въвеждането и налагането на нови митнически мерки и разпоредби от страна на османската власт по Дунавските пристанища и промените в търговията на брашовяни, свързани с това, остават цел на едно бъдещо изследване.

⁴⁸ Bogdan, I., Op.cit., IIС.

С един твърде красноречив пасаж, отново от писмо на същия влашки воевода Басараб, може да се сложи край на настоящето изследване, засега.

Басараб Лайота

„И пак нашите хора да идват във вашата държава и да купуват свободно и да им направите книга за вяра, да ходят търговците свободни, както при мир, така и при размирица. И купците да нямат размирица никъде, но да идват вашите хора тук, а нашите – там без никаква пагуба. И на това е вярата и душата на господство ми, и не иначе.“⁴⁹

ПРИЛОЖЕНИЕ

Текстове на грамоти и писма на влашките воеводи

по изданието: Documenta Romaniae Historica, D. Vol. 1, Bucuresti, 1977

⁴⁹ Bogdan, I., Op.cit., CXXVI.

1. Стибор [Stiborius], воевода на Трансилвания. Грамота за привилегии от 7 септември 1412 г., издадена в Брашов: DRH, D 1, № 118, р. 192. (откъс)

... Sequitur, de panno Ippriensi quolibet, viginti ducatos cum quatuor ducatis. Item de Gallicali, viginti quatuor ducatos, eciam de panno Lobiensi, octodecim ducatos. Item de panno Coloniensi, duodecim ducatos, de panno vero Polonicali, sex ducatos. Item de pecia scissa nichil datur. De mitris autem nichil datur. De vase mellis, duodecim ducatos, de vase vini, sex ducatos, de uno equo, qui emitur, sex ducatos. Item de uno centenario cere, duodecim ducatos. De pipere, croco, sinsibero, cariofolis et de crinibus caprarum, bombasio et de omnibus rebus mercimonialibus, que per Sarracenos asportantur, habetur tricesimum. Item de porco, duos ducatos, de bove aut vacca, tres ducatos, de castrato, unum ducatum, de cute cervi, unum ducatum, sed de aliis cutibus nichil datur portans. Item de vermasio, unum ducatum. Ceterum circa castrum Tolg, homo equester, unum ducatum, sed homo pedester, unum ban et de quolibet equo, qui curru est alligatus, unum ducatum, et de curru piscium, unum piscem, sed de aliis nichil. Item homines nostri, quando pisces portaverint de Breill, dabunt tributaria comiti Siculorum quindecim ducatos, sed in foro annuali nichil dabunt, sed solummodo manifestet tributario. Item de curru piscium, in Novo Foro unum piscem...

Превод: Следват [митата за следните стоки] – за плат от Ипър – 24 дуката; за френски плат – 24 дуката, също и за плат от Лувен – 18 дуката. За кьолнски плат – 12 дуката, за полски – 6. За нарязан плат – да не се плаща. За шапки също нищо. За буре мед – 12 дуката, за буре вино – 6, за кон, който се купува – 6. Също и за един центнер восък – 12 дуката. За пипер, шафран, джинджифил, карамфил и за козя вълна, памук и за всички останали стоки, които идват откъм сарацините – да се плаща 1/30 мито.

Също така за едно прасе – 2 дуката, за вол или крава – 3, за овен – 1, за еленска кожа – един дукат, а за други кожи – нищо да не се дава. Също така за един тулум – 1 дукат. По нататък, при крепостта Бран за човек на кон – 1 дукат, за пешеходец – един бан, и за какъвто и да е кон, впрегнат в кола – 1 дукат. От кола риба [да се взима] една риба, за останалите – нищо. Когато идват наши хора и карат риба от Браила, да плащат данък на комита на секулите – 15 дуката, а по време на годишния панаир – да не плащат нищо. Също – за кола риба в Нови Пазар – да се дава една риба. ...

2. Мирчо Стари, велик воевода на Угровлахия. Грамота за привилегии от 6 август,

1413 г., издадена в Брашов: DRH, D 1, № 120, р. 197; също и у Л. Милетич, Дако-ромъните и тяхната славянска писменост. II., 47-48, № 3 (откъс)

+ Аз в Христа Бога благоверен и христолюбив и самодържавен Йо[ан] Мирча, велик воевода и господин, обладаващ и господстващ над цялата земя Угровлахия и запланински и към татарските страни, също и от двете страни на цялото Подунавие дори и до великото море, и по милост божия и на Дръстър град владелец. Благоизволи господство ми със своето благо позволение, с чисто и светло сърце, и дарувах този хрисовул на господство ми и изпълних прощението на брашовските пургари⁵⁰, понеже помолиха господство ми да потвърдя законите, които са имали от моите прародители за кумерка по търговете в земите на господство ми и на пътя за Брашов, дори и до Браила: да дават за един топ плат от Ипър – 1 фертун⁵¹; за плат от Лувен – 1 перпер; от Кьолн – 12 дуката; от Чехия – 6 дуката, а за нарязан плат – нищо. И който носи франкски шапки – нищо. От возилница⁵² мед – 12 дуката; от возилница вино – 6 дуката, от коне,

⁵⁰ Термин (от нем. Бургер-гражданин), с който се назовават гражданите, т.е. управата на град Брашов.

⁵¹ Фертун – монетна единица = на ¼ марка. Тук с равностойност 24 сребърни дуката. *Iliescu, O., Op.cit., p. 305. 1 fertun = 1 1/3 perperi = 24 ducats = 36 bani.*

⁵² “возилница” (диал.) – огромна бъчва за вино или голяма дългнеста бъчва, която може да се превозва с кола; возилник, возелница, Речник на българския език, т. II, С., 1979, 102.

който купува - 6 дуката; от мажа⁵³ осьък 12 дукат; от пипер, шафран, от памук, от вълна камилева, от агнятина, от кожи и от други стоки, които идват от морето – от 100 перпери – 3 перпери; за свиня - 2 дуката; вол – 3 дуката, крава – 3; от овен – 1 дукат; от еленова кожа – 1 дукат; ако има други кожи с нея – да не дават нищо; и от мех сирене – 1 дукат. От конник, който минава през Бран – 3 бани; от пешеходец – 1 бан. И още: които минават с риба, от една кола – една риба, а ако има и още отгоре – да не дава за това нищо. И в Браила – от 1 мажа – 1 перпер; а от една кола в Търгшор – 1 риба, а в Търговище – също. Кон, натоварен с каквото и да било – 3 дуката, а на Дъмбовица – с колкото коне е колата – толкова и дукати; и 1 риба, а от товарен кон – 3 бани⁵⁴, а от другите стоки - нищо; и свободен кон – 1 дукат; и на пешеходец – 1 бан. ... Свидетели бяха бан Радул и жупан Андриаш, жупан Радул брат, жупан Казана, жупан Шербан Килчарев, жупан Стойка, жупан Баде Вамешов. И аз логотет Балдовин писах, през месец август, ден 6, в лето 6921, инд. 6.

3. Мирчо Стари, велик воевода на Угровлахия, грамота за привилегии от 25 август 1413 г., издадена в Брашов: DRH, D 1, N 121, 199. (откъс)

... Първо за всички граждани, гости и местни жители на град Брашов и на целия район Бърса (т.е. района на Брашов), когато влизат във Влахия със стоките си, да плащат мито в Рукар: за плат от Ипър или френски – 24 дуката, за лувенски – 18, за къолнски – 12, за полски – 6, за нарязан плат, за чизми и калпаци – нищо; и за тези платове да не се дава мито в никое друго място, т.е. на търга, където ще се продава този плат и там където се плаща мито, а само в Дъмбовица, където трябва да плащат само половината мито за споменатите платове...; за едно буре мед – в Рукар се

⁵³ мажа (остар.): 1. мярка за тежест – между 50 и 100 оки; 2. кантар за големи тежести, 3. кола за пренасяне на риба, връзка тенекиени листа = ока (тур.) = 1283 гр., Речник на българския език, т. II, С., 1979, с. 345.

⁵⁴ Бан – монетна единица с различно тегло от билонова сплав.

плащат 12 дуката, за бъчва вино, също там – 6 дуката, освен това за желязо, груб вълнен плат, просто платно, лен, саби, сулици-копия, ножове и всички други занаятчийски стоки, които се носят във Влашко, да не се плаща мито на нито едно място, ако ходят обаче със стоките си отвъд Дунава, тогава да плащат на брода на Дунава 3 на 100, и след като са платили така, на връщане да не плащат нищо. Освен това, които излизат от Влахия – да плащат за една кола риба, или натоварена с други неща – 18 дуката в Браила, за една кола риба се плаща – в Търгшор – 1 риба, в Търговище – една риба; в Дъмбовица – за всеки кон, впрегнат в каруца – 1 дукат, от една кола риба – една риба, за кон със самар, каквото и да носи – 2 дуката, за ненатоварен кон – 1 дукат, за конник – 1 дукат, за пешеходец – 1 бан. За това също – в Рукар: за кола риба – 7 риби и 36 дуката за една мажа восък, 12 дуката; за вол или крава – 3 дукат, за овен – 1 дукат, за свиня – 2 дукат, за кожа от елен – 1 дукат, за други кожи – нищо. За сирене, наречено по народному “темелтуролт” (тулум) – 1 дукат, за кон със самар, каквото и да вози – 3 дуката, за ненатоварен кон – 2 дукат, за конник – 2 дуката, за пешеходец – 1 дукат. За всякакъв вид кожи на диви животни, наречени по народному „вилтверк”⁵⁵, които се изнасят във Влахия, за 100 броя – 3, за кон, който се купува във Влашко – 6 дуката, за останалите да не се плаща, за тези които идват откъм морето или отвъд Дунава, да се плаща 3 на 100. И никой от търговците да не се задържа или спира в нашата държава от нашите хора, за данъци или грешки ...

4. Раду II, велик воевода. Грамота за привилегии от 21 ноември 1421 г., издадена в Търговище, DRH, D 1, № 134, 218-219.

+ В Христа бога благоверни и христоролюбиви, и самодържавни Йоан Радул, велик воевода, по милост Божия и по Божие дарование владелец и господар на всички угровлахийски земи. Благоизволи господство ми със

⁵⁵ Обработени кожи на диви животни.

своето благо произволение, с чисто и светло сърце и дарувах този всечестен и благообразен и препочтен над всичко хрисовул на господството ми. И изпълних прощението на брашовските пургари, понеже искаха да им подновя и утвърдя законите, които са имали от прародителите на господство ми за кумерките, по всички търгове в земите на господство ми и по пътя от Брашов за Браила, да дават: за един топ плат от Ипър – 1 фертун, от Лувен – 1 перпер, от къолнски – 12 дуката, от чешки – 6 дукат, от нарязан плат – нищо. И който носи фружки шапки и боб и желязо – нищо; и от возилница мед – 12 дуката и от возилница вино – 6, а за кон – който купи – 6 дуката, и за мажа восък – 12, и за пипер, шафран, памук, и от камилска вълна, от агнешка кожа и от други кожи, и от други стоки, които идват от морето, за 100 перпери – 3 перпера, за прасе – 2 дуката, за вол – 3 дуката, за крава – 3, за овен – 1, за еленска кожа – 1 дукат, и ако има друга кожа с нея – нищо, от мех сирене – 1 дукат. Конник, който премине покрай Бран – 34 бани, а пешак – 1. И още, които минат с риба – от една кола – една риба, а което е в повече – да не дават нищо. А в Браила от една мажа – 1 перпера, а от една кола в Тръгшор – 1 риба, и в Търговище – също. За кон, натоварен с каквото и да е – 3 дуката, и на Дъмбовица, колкото коне има колата – толкова и дукати, и от една кола – една риба, а за товарен кон – 3 бани, и от други видове стоки – нищо. И от ненатоварен кон – 1 дукат и от пешак – 1 бан. И още, който си дава добитък в дълг, да си търси длъжника или поръчители (?) ... И още, който от болярите - велики или малки - на господство ми се опита, било то да е купен този кумерк, било то да е дадена милост някому, да го приложи и не стане, което господство ми е утвърдил и узаконил с първия закон, то тези да имат три пъти велико зло и гняв от господство ми. И това стана, когато при господство ми дойдоха Ревел Ханяш и Кръсте от Ръжнов, и това беше в Търговище. Свидетели: жупан Вълкан и жупан Нан, и жупан Вълкан и Агабан и жупан Радул Сахаков, и Михаил вестиар и аз логотет Гиргина,

който изписах [това] в Търговище, през месец ноември, на 21, 1421 година, индикт [?].

Йо. Радул воевода, по милост Божия, господин.

5. Влад III Цепеш, воевода. Грамота за привилегии от 7 октомври 1476, издадена в Брашов. *Bogdan, I., Op.cit., LXXIV.*

+ В Христа бога благоверни и христолюбиви Йоан Влад, воевода по Божия милост и господин на цялата земя угровлахийска. Дава господство ми това повеление господство ми на препочтените и верни, и добри приятели на господство ми, съдията и 12те пургари и на всички други граждани от велкия град Брашов, и на всички мои добри приятели от цялата зема Бърса, големи и малки: да им е по стария закон, както е било в първите дни и още от великия Мирча воевода, даже и до дните на родителя на господство ми – великия Влад воевода, и после по мое време. Така нареди господство ми от сега занапред да бъде по стария закон, но и още от сега напред скалата, която е била, да не бъде в нито едно място по земята ми, но да е свободен всеки човек и волен да търгува, да купува и продава без скала. И пак по въпроса за въска, още е оставил господство ми да са свободни да купуват по всички търгове и по цялата земя и на всяко място по земята на господство ми, както е било преди по стария закон и при господство ми, така да е и отсега напред, докато съм жив, да купуват свободно от всички, колкото им трябва и искат. И пак за митата – както е бил стария закон при господство ми преди, така да е и сега, и отсега напред, по търговете или на подпланинските митници, да плащат същото както и преди, и по мое време, и никой да не смее да им вдига митата, или да им вреди, нито градският паракалаб, нито дворниците, нито митничарите от вароша, нито митничарите от подпланинските митници, нито по Дунава, нито друг никой от управителите или слугите на

господство ми...
Брашов, 1476

Пис[ах], 7 ок[томври] във великия град

Някои любопитни данни на западни пътешественици от 15 в. за градовете по *Via diagonalis*

Ивайла Попова

Настоящото съобщение ще представи накратко някои интересни сведения за баканските градове **Белград – Ниш – София – Пазарджик – Пловдив – Одрин – Константинопол**, или по скоро в обратен ред, тъй като в повечето случаи пътешествениците се връщат от Св. Земя през Константинопол и вървят към Западна Европа по Диагоналния път през Балканите.

Ще разгледаме някои текстове на Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори, двама духовници от Флоренция, които пътуват през Константинопол към Йерусалим в периода юли 1497 г. – ноември 1498 г. и в настоящата работа са единствените, които следват пътя в посока от Западните Балкани към Константинопол¹. Освен двамата флорентинци, ще се спрем и на данните от германския рицар Арнолд фон Харф. Както се вижда от неговия текст², в периода 1496 г. - 1499 г. преминава през райони на Азия, Африка, Балканите, Западна Европа. Ще разгледаме и някои откъси от *Задморско пътешествие* на Бертрандон де ла Брокиер, пратеник и шпионин на бургундския принц Филип III Добри, изключително интересна фигура, която оставя любопитни описания преди всичко за османската войска и военна мощ като цяло, но също и за местата, които прекосява през 1432 г. из Азия и Балканите.

¹ Borsook, E., The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant (1497 - 1498). – Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 36, 1973, 145 – 197.

² Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat. Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt herausgegeben von Dr. E. Von Groote. Köln, 1860; The Pilgrimage of Arnold von Harff. Translated by M. Letts. London, 1946.

Няма да се спираме на описанието на Константинопол, което е твърде подробно застъпено в повечето запазени текстове на пътешественици³. Ще се спрем накратко върху данни за Одрин, Пловдив, Пазарджик, София и Ниш.

ОДРИН

За Адрианопол, италианските духовници Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори⁴ казват, че е сравним с Флоренция. В **МЕМОАРИТЕ** си Бонсиньоре пише: *стигнахме успешно в Адрианополи, голям град, богат и знатен, разположен в твърде красива равнина, за която казват, че стигала чак до Дунав. Тя е пълна с възвишения, високи 10 или 12 стъпки, всичките разположени на места, където са били погребвани антични “синьори” и римляни, чак до времето на Юлий. Други пък твърдят, че въпросните могили са в полето при Фарсала, но на мен не ми изглежда да е така, защото ми се струва, че те са твърде стари*⁵. Освен това, те се натъкват на твърде любопитен факт от религиозна естество. В **МЕМОАРИТЕ** Бонсиньоре отбелязва: *много ме впечатли един фра Биаджо, монах от Ордена на св. Франциск и капелан на флорентинската нация, който всяка година покръства повече от 200 турски деца*⁶.

Сведенията на **Бертрандон де ла Брокиер** са фокусирани върху търговията в Одрин, върху самия Велик турчин, тоест Султана, както и върху управлението на османската държава. *От Булгарофигон заедно с пратеника (Бенедето да Форли, милански пратеник) пристигнахме в Одрин, много хубав град – най-хубавият, който турците владеят в*

³ Марков, Н., Когато всички пътища водеха към Константинопол. Велико Търново, 2012.

⁴ Borsook, E., Op.cit. Мемоарите на Бонсиньоре са в Bibliotheca Nazionale Centrale Firenze (BNCF), MSS Magl. XIII, 93. Писмата – BNCF MSS Ginori-Conti 29, 99; BNCF MSS Ginori-Conti 29, 55, Ginori-Conti 29, 63.

⁵ Borsook, E., Op.cit, p. 158, n. 72 - BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

⁶ Borsook, E., Op.cit, p. 158, n. 75 - BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

Гърция⁷. Той е твърде голямо, оживено търговско средище с многобройно население. В него султанът пребивава повече отколкото във всеки друг град в Гърция. Той е разположен на двата бряга на много голяма река на име Марица. В Одрин има множество търговци: венецианци, каталунци, генуезци, флорентинци. Там живее и управителят на Гърция, когото ние бихме нарекли губернатор, който е бил султанов роб (тоест румелийският бейлербей).⁸

Брокиер, подобно на други пътешественици, отбелязва любопитната подробност за султанския харем, който се намира в Одрин.

На излизане от града преминахме Марица на корабчета и стигнахме едно село край реката, където намерихме около петдесет жени на султана, придружени от дванадесет или шестнадесет робископци, двама от които дойдоха при нас, заговориха ни и ни казаха, че Турчинът щял да дойде насам навръщане, а жените му отивали в Одрин. Там щял да отиде и той⁹.

Бургундецът не описва подробно самия град Одрин, но прави описание на султан Мурад II (1421 - 1451) – *Аз го разгледах и казах вече, той е с нисък ръст, пълен, с възшироко лице на татарин, с доста голям и извит нос, твърде дребни очи и много тъмен цвят на лицето, с дебели бузи и кръгла брада*¹⁰.

Беше облечен в зелена златошита дреха, която не беше много скъпоценна...

Той има четирима души, които се наричат паши и везир-паши, т.е. управители, военачалници или съветници. Само чрез тези четирима души може да се говори със султана, освен черз ония, които изцяло се грижат за него и двора му. А управителят на Гърция е натоварен с

⁷ Брокиер така нарича Балканския полуостров – основание му дава названието Румелия.

⁸ Берtrandон де ла Брокиер, Задморско пътешествие. Пр. Н. Колев Ред. и бел. В. Мутафчиева. София, 1968., с. 84.

⁹ Пак там, с.85.

¹⁰ Пак там, с.88.

*ръководството на други хора по време на война, ако въпросните са в Турция*¹¹.

Подробно се спира на обичаите в османския двор при приема на посланици – поднасянето на подаръци за пашите и за султана, предаването на съобщението от пратеника и получаването на отговора – не директно от султана, защото обичай е никой пратеник да не говори директно на султана, откакто един сръбски пратеник убил дядото на султана..¹²

И разбира се, бургундецът отново се насочва към любопитното – описва османските жени – ... жената на един паша, придружена от трийсет или повече жени, всички много добре облечени, в скъпи дълги рокли от тъмночервено кадифе, а някои – от златотъкан плат, без всякакви кожи. Пашовата жена бе облечена в дреха от тъмночервен златотъкан плат, а лицето ѝ беше покрито с тънко було от много скъп плат, отрупано със скъпоценни камъни, според обичая. А и другите бяха много богато нагиздени. Те яздеха на кон точно като крале, прекрачили седлото...някои от жените яздеха на много скъпи седла.¹³

Данните на германския рицар Арнолд фон Харф са от различно естество – той се спира освен на султанския дворец, и на османското въоръжение.

От Константинопол до Адрианопол [Одрин] пет дни път. Това е един много хубав, голям, приветлив град, който се намира на голяма река, идваща от Татария. В този град турският император често опъва своя лагер в един много великолепен дворец, в който ние бяхме въведени. Така там видяхме 42 големи медни части [оръдия] всяка от които се състои от три парчета, дълги девет стъпки, които се завинтват една в друга. В отвърстието на дулото на друго оръдие си слагам коляното и отгоре

¹¹ Пак там, с.95.

¹² Пак там, с.94.

¹³ Пак там, 96-97.

моего опънато стъпало. И имат още безброй много други оръдия. Отидохме в друга съседна къща, която беше пълна с цели и счупени християнски камбани, които той беше отнел от християните и беше занесъл там, от които ще изляят дула на оръдия. Както ми беше казано там, когато потегли през море и през планина, за да завладява някоя страна, всеки турчин трябва да донесе със себе си парче от камбана. Когато те се съберат от три или четири пъти по 100 000 души, се прави огромна купчина, от която се изливат огромните топове.

В този дворец ни представиха седемте сина на турския император, а най-големият син вече видяхме в Карамания, за което писах по-рано, че всички са хубави, млади, изправени мъже¹⁴.

ПЛОВДИВ¹⁵

Три дни след заминаването им от София, Бонсиньоре и Микелоци, минавайки през равнината, която Бернардо бърка с мястото на битката между Цезар и Помпей, тоест с равнината на Фарсала, пристигат във Филипопол – на 17 октомври 1497 г. Флорентинските духовници, в ренесансов дух разказват за античната история на този балкански град. В **МЕМОАРИТЕ** на Бонсиньоре се казва следното: *Тръгвайки от там [от София], на третия ден пристигнахме във Филипополи, град, основан от император Филип, който бил първият християнски император. Други обаче казват, че е наречен на Филип, крал на Македония и баща на Александър Велики. Край този град е [тече] реката Хеброс, която днес се нарича Мароца [Марица]. В същия град е разположен лагерът на Турчина, който е тръгнал срещу краля на Полша. Там имаше 70 хиляди турци, подредени в чудесен строй ...¹⁶.* Както е видно от този пасаж, те обръщат

¹⁴ Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, p. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247.

¹⁵ За средновековния Пловдив виж: Данчева-Василева, А., Пловдив през Средновековието IV-XIV в. С., 2009, по-специално за XIV век – 170-172.

¹⁶ Borsook, E., Op.cit, p. 156, n. 69 - BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

подобавашо внимание и на съвременната им политическа действителност, отбелязвайки готовността на османската войска за по-нататъшните ѝ военни кампании към вътрешността на Европа. Не са подминати и новите архитектурни забележителности – османските джамии.

В писмото си до Николо Микелоци, Бонсиньоре го информира, че *Филипопол е разположен във вътрешността на равнината на 12 мили [площ?] антична страна и е украсен с един дървен мост. За въпросния град се осмелявам да кажа, че някога е бил една трета миля дълъг по суша, но днес може да се каже, че е махала, защото е лишен от стените. Има много хубави джамии, покрити с олово, много антични мрамори се откриват наоколо, а също и огромни гранити, както и някои облицовки на античните стени*¹⁷.

Германецът Арнолд фон Харф прави опит да даде исторически сведения за Пловдив, за съжаление – неточни, въпреки това е вярна локализацията му, че Пловдив е в Тракия.

От Адрианопол до Филиполис [Филипопол – Пловдив] *два дни път. Много хубав град, който преди време е принадлежал на гърците, Тогава се е казвал Филипезес, както пише свети Павел в своите послания*¹⁸. *Тук започва земята Тракия.*

Берtrandон де ла Брокиер пък вместо за Тракия, говори за Македония, което може да се свърже с административното деление на българските земи по време на византийската власт (1018 – 1185г.), когато наименованието България е за Югозападните български земи, а тема Македония обхваща Източна Тракия. Текстът на бургундеца не подминава и тегобите на християнското балканско население, оковано във вериги, превърнато в роби...

¹⁷ Appendix N 4– MSS Ginori-Conti 29, 99, с. 20 – In: Borsook, E., Op.cit, 183-184. За османския Пловдив, джамиите и развитието му виж: Кийл, М., Пловдив (Филибе). – В: Хора и селища в България през Османския период. Събрани съчинения. С. 2005, 453 – 458.

¹⁸ Тук германският рицар бърка с античния Филипи, близо до Кавала, където ап. Павел основава първата християнска община, за нея се отнасят *Послания до Филипийците*.

Цял ден яздихме покрай река Марица през много хубави места. Преминахме реката със сал. На следния вървахме през гора по твърде добър път. Напуснахме Гърция и навлязохме в Македония.

Преминахме през много красива равнина между две планини, през които тече река Марица. Тя е поне четиридесет мили широка. Из пътя срещнах около петнайсет мъже и най-малко десет жени с дебели вериги на шията. Те бяха наскоро заловени в Босненското кралство при един поход на турците. Двама турци ги водеха за продан в Одрин.

След това пристигнах във Филипопол, главен град на Македония. Градът е разположен сред тази красива равнина, на река Марица. Минава се по мост, околността е много хубава и с голямо изобилие от всякакви храни, добри по качество и евтини. Както някога, така и сега, той е доста голям град. Имало е много добра крепост на един хълм, който се издига всред равнината във вид на тесен и дълъг полумесец¹⁹.

На южния му край е бил царският дворец. Показаха ми стените му, които са още запазени, защото той е разрушен, както и голямата крепост. Има още два хълма и малко по-големи от този, където се намирала крепостта, на другия край, малко по на юг. Къщи има и по хълма, който, изглежда, е бил внушителен. По-голямата част от жителите на града са българи, които изповядват гръцката вяра²⁰. Това подробно описание на долината на река Марица разкрива красотата и изобилието на Тракийската низина, отбелязани са античните останки, посочен е етническият облик на местното население - българи и неговата религиозна принадлежност към православно християнство.

¹⁹ Берtrandон де ла Брокиер, 97 – 98.

²⁰ Берtrandон де ла Брокиер, с. 98.

ПАЗАРДЖИК

За Пазарджик от разглежданите пътешественици пише в текста си Арнолд фон Харф, който се движи по най-удобния път от Югоизточна Тракия към западните балкански земи – Одрин, Пловдив, Пазарджик, Самоков, Дупница, Ълъджа (Кюстендил), Крива паланка, Страцин, Куманово, Скопие и оттам към Венеция²¹.

От Филипопол до Базерсак [Татар Пазарджик, дн. Пазарджик²²] три дни път, хубав град, който се намира в Горна България²³, и е подчинен на турския император.

От Пазарджик до Тобиница [Дупница] един ден път, хубав град, покрай който тече река на име Струмонах (Струма).

От Тобиница [Дупница²⁴] до Врускабална [Скопие²⁵ или Кюстендил²⁶] два дни път, много голям, красив град. Минахме през една

²¹ Матанов, Хр., Възникване и облик на Кюстендилски санджак през XV – XVI век. С. 2000, 55 – 59, който посочва, че по този път се движат османските армии към Западните Балкани, по него са отвеждани християнските пленници, както и по него се движат западни пътешественици. Осъзнали важното значение на пътя през Дупница, Кюстендил, Скопие, османците строят мост при с. Невестино, Кюстендилско, очевидно с намерение тази пътна артерия да си използва и в бъдеще.

²² За Пазарджик виж: Кийл, М. Татар Пазарджик. Развитието на един османски град в Централна България или историята за това как българите превзеха горна Тракия без нито един изстрел 1485 - 1874. – В: Хора и селища в България през Османския период, 194 – 221.

²³ Очевидно Арнолд фон Харф не е добре запознат с географията на Балканския полуостров, наричайки тази част, Горна България. Повечето пътешественици посочват, че България се простира до Западна Средна гора и Траянови врата. Вж: Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV – XVI в., София, 1979, с. 133. Също статията на Петър Коледаров „Народният дележ на „горна“ и „долна“ земя и схващането у българите за единната цялост на своята родина. – Македонски преглед, XIV, 1, 1991. Според П. Коледаров Долна земя българите наричат югозападните части от родината си, т.е. териториите, които А.фон Харф определя като Другата България, докато Горна България са земите отвъд Стара планина, към Дунав, докато за фон Харф, Горна България е източният дял от Българските земи с Пловдив и Тракия.

²⁴ За урбанистичното развитие на Дупница Вж: Матанов, Хр., Цит. съч., с. 61.; Кийл, М., Дупница. – В: Хора и селища в България през Османския период, 449 – 452. М. Кийл също пише за развитието на Дупница като град, намиращ се на кръстопътя, свързващ главния път София - Солун и пътната артерия – Одрин – Пловдив – Самоков – Кюстендил – Скопие, както и посочва, че през 1480 г. Дупница вече се споменава като център на административна единица нахия.

²⁵ В новия немски превод на текста на Арнолд фон Харф са предадени само преведени имената на селищата и за Wruskubalna е посочен Юскюб - Скопие. Вж: Rom, Jerusalem, Santiago. Das Pilgertagebuch des Ritters Arnold von Harv 1495 – 1499. Nach dem text der Ausgabe von Eberhard von Groote übersetzt, kommentiert und eingeleitet von Helmut Brall-Tuchel und Folker Reichert. Köln, Weimar, Wien, 2007, 226 – 227. Очевидно основното в идентификацията на Wruskubalna със Скопие е река Вардар.

²⁶ В „Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV – XVI в., 131-133“ Михаил Йонов посочва идентификация на Wruskubalna с Кюстендил, очевидно приета в българската и не само, историография. Според Йонов Wruskubalna е свързана с изопачено предаване на средновековното име на Кюстендил – Велбъжд, Велбъждка баня. В книгата си „Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens. Sofia, 1973, S.87, 150, n. 116“ Хана Хинкова

река на име Вардар. След това се стига до *Другата България*²⁷, всичко е под властта на турския император²⁸.

*От Врускабална яздихме отчасти през нощта, отчасти през деня от един град към следващия чак до Венеция. Това са около двадесет дни път, така че всъщност не мога да опиша всичките дни път, тъй като градовете и селата често са на един ден, на половин ден, на един час път разстояние едни от други. Искам да запиша обаче имената на градовете, през които минахме.*²⁹

СОФИЯ

Хронологично по-ранен е текстът на Бертрандон де ла Брокиер.

И така за три дни път (от Пловдив до София) стигнах в голям град, който е най-хубавият в цяла България, на име София. Някога София ще да е бил много голям град, което личи по крепостанта му стена, разрушена до основи, но сега изцяло разсипан. При него южно има една малка крепост, всред много хубава местност, близо до планината (Бояна). Равнината е дълга около 60 мили и около 10 мили широка. По-голямата част от населението на града и селата е българско. Тук има само малко

идентифицира също Wruskubalna с Кюстендил, както и посочва срещашите се наименования у по-късни автори от XVI в. за Кюстендил като Balnea Veobusci от 1501, Buscobagno от 1560 и др. Холандският учен Махиел Кийл в „Османският Кюстендил през XV и XVI в. Османските административни от турските архиви срещу митовите и предположенията в изследването на Йордан Иванов. – В: Хора и селища в България през Османския период, 154-193“, очевидно приема идентификацията на Wruskubalna с Кюстендил, по-конкретно на с. 161, където оборва Йордан Иванов за превода му на текста на Арнолд фон Харф за Кюстендил като *много голям и хубав град*, като посочва, че правилното според него е *един доста голям и красив град*. Боян Бешевлиев смята, че наименованието Wruskubalna идва по-скоро от *Врушка баня*, тоест *Вряла баня*, поради високите температури на минералните извори.

За Кюстендил през османския период вж: Матанов, Хр., Цит. съч. Проф. Матанов посочва, че в началото на XV в. няма сигурни данни за съществуването на санджака, но от 1480 г. османски извори споменават за санджак бей на Константиновата земя. Вж: Матанов, Хр., Цит. съч., с. 99.

Моето мнение е, че в текста на Арнолд фон Харф вероятно се е получила контаминация на двете селища в едно – от Кюстендил във варианта Wruskubalna и Юскюб (Скопие) на р. Вардар е отбелязан Кюстендил, който се е озовал на р. Вардар. Бидейки сравнително голям град, център на санджак, богат на топли минерални извори, е обяснимо защо османският султан държи част от харема си в Кюстендил, както става ясно от текста на Арнолд фон Харф.

²⁷ Очевидно се имат предвид Югозападните български земи, Македония.

²⁸ Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, p. 211; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 247.

²⁹ Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, p. 212; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 248.

турци. Всички хора на тази страна имат голямо желание да се отърват от робството, ако намерят кой да им помогне.

Когато излязох от София, продължих да яздя през равнината, за която говорих и която се простира на 50 мили. Цялата тази земя е добре населена с българи, които са християни от гръцко изповедание³⁰. В този текст бургундецът отново посочва етническият облик на населението и религиозната му принадлежност – подчертава, че са българи, изповядващи православното християнство. Любопитна подробност е отбелязаната готовност на местното население да се отърве от османската власт, която, както знаем, е факт при кампаниите на Ян Хуниади и Владислав Ягело – 1443 – 1444 г.

За София се споменава в Мемоарите на Бонсиньоре Бонсиньори.

...На няколко дена път оттам (Ниш) се намира една друга страна, наречена София, откъдето започва Тракия [Тракия]. Има също и други хубави страни [по пътя], като от дясната страна е тесалийската планина Олимп³¹. За съжаление не разполагаме с описание на София в този текст, а би било интересно, за да може да се направи сравнение със запазените по-късни описания на днешната българска столица от XVI век и насетне – на Феликс Петанчич, Бенедето Рамберти, Пиер Валон, Антон Вранчич.

НИШ

Двамата флорентинци, Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори, както вече споменахме, вървят от Адриатическото крайбрежие през вътрешността на Балканския полуостров в посока Константинопол. От Дубровник, *“осем или десет дена непрекъснато вървахме през планини, всред които не се намираше нищо забележително,*

³⁰ Берtrandон де ла Брокиер, 98 – 99.

³¹ Borsook, E., Op.cit, p. 156, n. 67 - BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

като изключим обстоятелството, че тук-там се срещаха рудници за сребро, които се разработват от турците... Тази част днес се нарича Мурлакия³² [Мавровлахия] и е обитавана от хора, които до един изглеждат като цигани и селяни. После казват, че се влизало в Босина [Босна], но на мене всичко ми изглеждаше еднакво: тоест, мисля, че Мурлакия е част от Босина... А най-накрая се намира една твърде добра страна, която се нарича Ниса [Ниш]. Казват, че оттам се влиза в Сервия [Сърбия], но на мене ми се струва, че оттам се излиза³³.

В обратната посока по Диагоналния път се движи бургундския шпионин Бертрандон де ла Брокиер. След София, той продължава своя разказ за Пирот, Извор, Ниш, Белград, давайки ценни сведения за природните особености – равнини, планини, гори, реки, за градовете и укрепителната им система, за населението и поминъка, за историята и политическата ситуация на Балканите:

После пък навлязох в хубава планинска местност, лесно проходимата на кон, и се озовах в друга равнина, сред която е разположен град Пирот, на река Нишава. Градът не е укрепен, но в единия му край има крепост, заградена от едната страна от реката, а от другата – от голямо благо. Градът е неголям, близо до една планина на север. В неги има само малко турци.

От Пирот върхям още малко през планината и свърнах пак към реката, която тече през хубава равнина между две високи планини. В подножието на планината е разположен град, напълно разрушен, със съборени стени, на име Извор (това било крепостта Извор, на нейно място

³² **Мурлаки** – принадлежат към сърбо-хърватския клон на славянската раса. Името Морлахи, или Морлаки се употребява от английски писатели за далматинските славяни, макар че понякога се конкретизира селячеството от планините и представлява съкратена форма от **Мавровлахи**, което означава **черни власи**. Името първоначално е носено от останки на латинизирано население на Централна Илирия, прогонено от местообиталищата си от варварските нашествия през VII век и намерило убежище в планините. През средновековието **мавровлахите** са обикновено номади, отглеждащи добитък. През XIV в. те емигрират от Централна Илирия в Северна Далмация и крайморска Хърватия и тези райони за известни като Морлакия до XVIII в. По: Енциклопедия Британика, он-лайн, издание 1911 г.

³³ Borsook, E., Op.cit, p. 156, n. 67 - BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

в осм. период се образува ново селище – Бела Паланка, днес Димитровград?). *Пояздих из тази равнина по протежение на реката, а после преминах доста висока и трудно проходима планина, макар през нея да минават с големи и малки коли.*

След планината слязох в хубава местност, оградена от планини, разположена покрай същата река, Нишава. Тук има град, на име Ниш, на реката, която се преминава по мост. Този град бил на сръбския деспот, а преди пет години бил превзет с бой от султана, който го разрушил напълно. Градът се намира сред твърде красива местност, където се сее много ориз. Изглежда в него е имало хубава крепост на брега на реката.от Ниш продължих да язда през чудесни места ,все покрай реката, която преминах със сал, и се озовах сред много хубаво равно и гъсто населено поле, с множество села. След това оставих реката и равнината, навлизайки в планинска местност с големи и гъсти гори. Планините не са много високи и са лесно проходими, но твърде гористи. Стигнах до един град – Крушевац, който е на десет дни път от Одрин. Градът е разположен на една миля от река Морава, която иде от Босна. Тази голяма река дели България от Рашка или Сърбия – две имена за една и също страна. Преди шест години градът бил завоюван от султана. Той е малък, много добре укрепен, с двойни стени, чиято само горна част с бойниците е разрушена.

Имал е и малка крепост, сега разсипана. Този град е седалище на военачалника на границата, която започва от Влахия и стига чак до Славония. Това е значителна област, а военачалника се казва Синан бей. Той владее по-голямата част от тия земи, и повечето от времето си прекарва в този град³⁴. ...

.....

³⁴ Берtrandон де ла Брокиер, 99 – 100.

Оттам стигнах един град на име Белград, който принадлежи на унгарския крал. А преди това минах през много големи гори, хълмове и долини. Из долините има множество села, изобилие от храни и особено – хубави вина. От Крушевац до Некодим вървах два дни, а оттам до Белград – ден и половина. Градът Белград и крепостта му са в Рашка и се намират в много красив край, през който тече много голяма река, на име Сава. Тя иде от Босна и огражда крепостните стени от една страна, а Дунав тече някъде покрай укрепения двор, който е в подножието на крепостта. Там Сава се влива в Дунав.

Белград е разположен при вливането на двете реки, на високо място, стръмно от три страни, а от четвъртата към сушата е равно, та можеш да дойдеш до ръба на рова. Между Дунав и Сава, на разстояние един хвърлей с лък, около града има едно село, в което живеят сърби. Там присъствах на великденската им служба.

Беше извършена на славянски език, а църквата им е подчинена на Римската, та техните обреди са като нашите. Това място е много хубаво, укрепено и поделено между пет крепости. Три от тях са на височината, за която споменах, а другите две – на брега на реката и са под горните. ...

Това място е силно затвърдено, с много хубаво иззидани ровове и с много яка двойна стена, която има редица кули към сушата. Началникът на крепостта е един рицар от Дубровник, на име Матео, а помощникът му е брат му. Никой жител на Рашка не може да влезе в крепостта, защото тя принадлежи на Унгарския крал, комуто деспотът на Рашка преди четири години я е отстъпил от страх да не я загуби, както Голубац, което било велика загуба за християните. ...

Казаха ми, че градът и крепостта са много добре снабдени с артилерия.

... осведомени хора ми казаха, че деспотът имал град на име Ново Бърдо, на река Морава, на границата между България, Славония, Албания и Босна. В града имало рудник едновременно за злато и сребро. Там всяка година изкопавали за повече от двеста хиляди дуката. Ако не беше това, сигурен съм, отдавна биха изгонили деспота от страната му Рашка³⁵.

От тези кратки откъси от текстовете на Арнолд фон Харф, Бертрандон де ла Брокиер, Бонсиньори и Микелоци личи познаването на западния човек за Балканите и неговото население през 15 в. Безспорно отделено е подобаващо внимание на новата политическа реалност – появата на османците с техните обичаи, начин на живот, религиозна практика; особено място заемат и разкази за поробеното християнско местно население, за готовността на местните хора да се включат в евентуални европейски кръстоносни инициативи, важни подробности за отбелязани в текстовете на пътешествениците за природните особености, реки, планини, гори, за укрепителната система, за османската войска, за артилерията и тн. Не на последно място трябва да споменем и интересът на западния човек към запазените или разрушени антични паметници по балканските земи, напълно в духа на Хуманизма и Ренесанса от 15 в.

³⁵ Пак там, 102 – 103.

Пъстрата градска действителност под перото на италианския пътешественик: Пловдив и околностите му през XV–XVI век

Пенка Данова

Сведения от чужди пътешественици, прекосили диагоналния военен път от Белград до Истанбул са ползвани в зората на българската научна историопис¹. Още в ранния си труд „История на българите“ Константин Иречек изтъква значението на чуждите пътеписи като извор за историята на земи и селища по пътя и подчертава, че той самият ползва английски, френски и немски пътеписи², които днес са достъпни и в превод на български език³.

Италианските пътеписи, може би най-многобройните за периода на Ранното ново време⁴, не споделят щастливата съдба да са достъпни в превод на български⁵. В рамките на една статия едва ли ще е възможно да се спра на маршрутите, които са следвали италианските пътешественици по *Via Diagonalis*, затова избрах да проследя впечатленията им от един балкански град и неговите околности – Пловдив, наричан Филиппопол (*Filippopolis*), който неизменно попада в обсега на следващите „пътя на пряко“⁶. Сведенията, които италианските пътешественици дават за този

¹ Jireček, K., *Dejiny naroda bulharskeho*. Praga, 1876; Idem, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*. Prag, 1877.

² Иречек, К., *История на българите*. София, 1978, с. 36.

³ Вж. томове I, III, VI и VII от поредицата „Чужди пътеписи за Балканите“ на издателство „Наука и Изкуство“, както и някои наскоро издадени сборници с преведени документи, напр. Гюзелев, В., *България е огромна област и многоброен народ – земя на блажени*. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите (IV–XIV век). София, 2012.

⁴ Ако се доверим на данните от репертоара на Стефан Йеразимос, то за периода XIV–XVI век най-многобройни са пътеписите, съставени на италиански език. Вж. Yérasimos, St., *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XVe–XVIe siècles)*. Bibliographie, itinéraires, inventaire des lieux habités. Ankara, Imprimerie de la Société turque d'histoire, 1991, 9–10.

⁵ Разбира се, има и някои редки изключения, какъвто е случаят с прочутия пътепис на Бенедето Рамберти от 1534 г. Частта, отнасяща се до българските земи е издадена от Иречек. Вж. Иречек, К., *Стари пътешествия по България от 15.–18. столетия*. – ПСП, кн. 4, 1883, 95–105.

⁶ *Strada di Belgrado a Costantinopoli a drittura*. Вж. De Burgo, G. B., *Viaggio di Cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*. Milano 1689. Istanbul (2003), p. 155. Италианците, които минават по *Via Diagonalis* или

голям румелийски град, несъмнено ще представляват интерес за българската публика и ще обогатят представите ни за познанието, което Европейският запад е имал за Горнотракийската низина през първите векове на османското владичество.

Писмените сведения на италианците от втората половина на XV столетие, свързани с пътуванията им по диагоналния път, са сравнително скромни. Флорентинецът Бенедето Деи (1418–1492) е автор на съчинение, което според замисъла му трябвало да се нарича „Флорентински хроники от 1400 до 1500 година“ и което също като творбите на прочутата „династия“ Вилани трябвало да се продължи и след кончината му. Както е известно, тази творба е своеобразен сборник със смесено съдържание, от която последната част е посветена на завоеванията на Мехмед II⁷. В нея авторът, неуморим пътешественик, познаващ добре средиземноморския свят, отделя глава, в която споделя кои прочути места е посетил. Сред забележителностите по света единственото „българско място“ е Пловдив, за който се казва: „Бях в град Филипопол в годината, в която венецианската сенъория бе победена при Коринт и Аргос, и в която бе убит племенника на венецианеца Орсато Джустиниани“⁸. Това ще рече, че Деи е бил в града на Марица в началото на венециано-османската война от 1463–1479 и по-точно през 1463–64, но не по-късно от 11 август 1464, когато загива възрастният главнокомандващ на венецианския флот. Нищо повече

„пътя на имперските пратеници или среден път“ най-често са лица на служба при австрийския император. Повечето венецианци следват т.нар. дубровнишки пътища, по които от Дубровник се стига до Нови пазар. Оттам на север се отделя по-неудобният и по-рядко използван път, който води до Ниш, откъдето пътешествениците се включват в „диагоналния път“. Южният път води до Прищина и/или Скопие, откъдето през Кюстендил и Дупница се пътува на север. Ако целта не е да се мине през София, много често се използва разклонението през Самоков, по което се стига до Пазарджик. Оттук пък пътуващите се отправят за Пловдив, Одрин и Цариград, който е крайна дестинация. Вж. *Hynková, H.*, *Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens*. Red. Jordan Zaimov. Sofia, 1973; *Yérasimos, St.*. Op. cit., 38–41; *De Miceli, F.* *Le rotte commerciali dell'Albania Rinascimentale*. – In: *La Renaissance dans le Sua-Est européen*. Bucarest, AIESEE, 2003, 61–67.

⁷ Данова, П., Войните и мира на Мехмед II в Хрониката на Бенедето Деи. – Балканите между мира и войната XIV–XX век. София, 2002, 43–56.

⁸ *Dei, B.*, *La Cronica dall'anno 1400 all'anno 1500*. Firenze, 1985, p. 120.

не узнаваме за този престой в Пловдив, тъй като флорентинецът не описва маршрута на своите пътувания в Османската империя, а историята на завоеванията на Мехмед II. Именно в тази втора част на неговата творба, сполучливо определена като „турска хроника“, още няколко пъти се споменава Филипопол – като град, от който Мехмед II събира войска за обсадата на Константинопол, като място, през което минава и станува войската на по-младия син на Завоевателя в лятната кампания от 1458 г. и най-сетне като град, покосен от чумната епидемия от 1469 г., за която се отбелязва: „В Пера, Адрианопол и Филипопол измирали по 1000 души дневно, даже по 1500“⁹.

За Пловдив и околностите му вичентинецът Джовани Мария Анджолело (ок. 1451 – ок. 1525) в едно от историческите си съчинения говори като за един от европейските санджаци на Османската империя: „Двадесет и шестият, като се тръгне от това място“¹⁰, за да се стигне Константинопол, се намира санджак Филипопол и заедно с града“¹¹.

Доста по-подробни са бележките за Пловдив на двамата флорентински пътешественици Бонсиньоре Бонсиньори (1468–1530) и Бернардо Микелоци (1455–1519)¹², познати у нас и от изследванията на Ив. Попова¹³. В дневника от това пътуване, омасловен с неблагозвучното име „Тетрадище“¹⁴, Бонсиньори описва пристигането си от София в Пловдив и първите си впечатления от града по следния начин:

⁹ Ibidem, p. 166.

¹⁰ Това място е София.

¹¹ Civico Museo Correr – Venezia, Ms. 2761. Текстът е препис от 1517 г. За него вж. *Bellingeri, G.P.*, Due manoscritti veneziani di storia turco-persiana, una fonte ottomana e G. M. Angiolello. – In: *Itinera Orientalia. Itinerari veneti tra Oriente e Occidente, Relazioni di viaggio tra identità e alterità* (a cura di G. Pedrini e N. Veladiano). Vicenza, 2010, 23–94.

¹² За тях вж. студията с документални приложения на *Borsook, E.*, The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant (1497–98). – *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 36, 1973, 145–197.

¹³ *Попова, Ив.*, Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в. – *Mediaevalia*. Специално издание. Сборник в памет на доц. д-р Георги Сотиров. Ред. Кр. Гагова и Ал. Николов. 348–364.

¹⁴ *Quadernaccio*.

„Като се вдигнахме оттам, на третия ден стигнахме във Филипопол, град издигнат от император Филип, който бил първият християнски император. Други разправят, че бил наречен на цар Филип Македонски, баща на Александър Велики. Близко до този град протича река Хебър, днес наречена Марица. Заварихме в този град стана на Турчина, който беше тръгнал срущу полския крал. Там бяха седемдесет хиляди турци в прекрасен ред. Прекосихме го целия и ред цареше както в града, където спряхме да починем, така и по пътя, по който имаше премного турци. Но никъде нищо не ни бе откраднато, както биха сторили някои италианци.“¹⁵

Пътешествениците пристигат в Пловдив на 17 октомври 1497 г. Бонсиньоре напразно се опитва да установи по спомен защо градът на Марица носи името на някой си Филип: дали това не е първият християнски император? Неуверен в това си предположение, той се спира на по-вероятната хипотеза – градът е наречен така по името на бащата на Александър Македонски. Тук е редно да се отбележи, че „Тетрадището“ отразява непосредствените впечатления на пътешественика, неподправени с учени бележки и със сведения, заимствани от други източници. А такива ще има в по-сетнешните писма на Бонсиньоре, тъй като към компанията, пътуваща за Одрин, се включват Джовани Маренги и един дубровничанин. В писмото си от Одрин Бонсиньоре допълва сведенията за Пловдив и околностите му:

„Миналия 19 [октомври] с Божията милост пристигнахме в Адрианопол. По пътя нищо ново не се случи, освен че в равнината на Филипопол, за която месер Бернардо твърди, че там се разразила гражданската война между Цезар и Помпей, имаше твърде малко вода, но не чак толкова малко, че да ни забави. Равнината е огромна, без нито едно дърво и почти изцяло е ливада. Намира се в нея сред 12 мили Филипопол, много древен град, украсен от дървен мост, за който се осмелявам да кажа,

¹⁵ Ср. BNCF, Ms. Magliabecchiani XIII, 93, f. 11r; *Borsook, E.*, Op. cit., p. 157, n. 69.

че е дълъг 1/3 миля, преминаващ града, макар за него днес да трябва да се говори като за селище, тъй като няма крепостни стени. Има много и хубави джамии, покрити с олово, и много древни мрамори в града се намират, но най-вече гранити, а също и останки от древни зидове.“¹⁶

В писмото на Бонсиньоре, съставено само няколко дни след бележките, поверени на дневника, прави впечатление съществената разлика в сведенията за Пловдив и околностите му. Теорията за християнския император Филип или за бащата на Александър Македонски е изоставена. На нейно място се мъдрят учените съвети на Бернардо Микелоци, според когото в равнината край града се разразила битката между Цезар и Помпей (Cesari e Pompeo). Имената на последните двама са доста неграмотно изписани на италиански, а авторът на писмото не обяснява на адресата си в каква връзка е направена тази бележка на Микелоци. Това несъмнено се дължи на една грешка, която често ще се среща в по-късните западни пътеписи – смесването на Филипопол с Филипи, а оттук и на прочутите битки от 42 г. пр. н. е., разиграни се в полята край Филипи, а не край Филипопол, между войските на Октавиан Август и Помпей от една страна, а от друга – тези на царевичите Брут и Касий. А тази грешка се поражда както от близостта на имената на двата града, така и от обясненията, които ще срещнем в по-късните пътеписи, за произхода на тракийските могили. В писмото на Бонсиньоре обаче за могили (*tumuli*, *monticelli*) не се говори, както и нищо не се споменава за войската, разквартирувана в Пловдив и околностите му. Последното е лесно обяснимо. Ако писмото бъде заловено и в него се открият бележки за армията, пътешествениците рискуват да бъдат обвинени в шпионаж. Затова флорентинецът предпочита по-безобидни теми като релефа на местността, градското строителство, античните паметници и др.

¹⁶ Borsook, E., Op. cit., p. 183.

Писмата на Бонсиньоре Бонсиньори и Бернардо Микелоци, както и дневникът на флорентинеца остават неизвестни за широката публика до публикуването им през 1973 г. „Тетрадището“ обаче несъмнено е било четено от Микеле Бонсиньори, брат на Бонсиньоре, който заимства темата за пътуването по същия маршрут от Дубровник през Косовска Митровица до Ниш, София, Пловдив и Цариград. В рицарската поема „Нова книга за битки, наречена Арджентино, в която се говори за освобождението на Светите места и други прекрасни битки, наново съставена от флорентинеца Микеле Бонсиньори“¹⁷ не Бонсиньоре е героят, предприел опасното и изкусително пътуване през Балканите, а един от прочутите паладини на Карл Велики – Риналдо от Монталбано. Причината за пътуването му към Константинопол, където управлява император Константин, е да убеди гръцкия владетел да участва в кръстоносен поход за прогонване на неверниците от Йерусалим и от всички територии, които владеят.

Литературният сюжет, свързан с Пловдив е следният: на третия ден след като е зърнал бойниците на крепостните стени на София, Риналдо се озовава във Филипопол. Тук управлява братът на император Константин, наречен Филип. Когато научва за пристигането на известния паладин на Франция, Филип излиза от палата си, за да го посрещне тържествено при портите и се обръща към рицаря на изискан латински (песен IV, октава LXXX). Византийският велможа разказва на Риналдо за страшно чудовище, тероризиращо града и околностите му. Това е Феделосо [букв. празна вяра], огромен, космат, подобен на сатаната. Грозотата му плашела света, недосегаем бил за човешки оръжия, за ноктите и зъбите на лъва

¹⁷ Libro nuovo di Battaglie chiamato Argentino: nel quale se tratta della liberazione di terra Santa con altre bellissime battaglie. Composto da Michele Bonsignori fiorentino: nuovamente stampato. Cp. BAV, Capponi IV. 971. Книгата е отпечатана през 1521 г. в Перуджа по волята на Бонсиньоре, от когото научаваме за ранната кончина на брата поет, починал едва 22-годишен. През 1531 г. във Венеция издателят Дзопино прави второто и последно издание на творбата.

дори. Храбрият рицар решава да освободи Пловдив и околностите му от терора на чудовището.

В началото на пета песен се разиграва решителната битка. Конят Баярдо, уплашен от демона, води стопанина си при река Хебър. Тук при една кула Риналдо чупи копието си. Следва нова схватка, на зелена морава. Рицарят воюва с вълшебния меч Фрусберта, а врагът му – с кол. Ясно е на коя страна ще се наклони блюдото на везната на победата.

Филип, който наблюдава всичко, скрит в кулата и треперещ от страх, най-после излиза и трудно намира думи да благодари на спасителя си. Край него се стича и цялото признателно население на Филипопол, а славата на Риналдо се разнася чак до Константинопол. Когато паладинът стига до царствения Константинов град, сам императорът излиза да посрещне френския рицар.

В непретенциозните октави на тази поема се разкрива механизмът, по който поетът вплита документални сведения (пътят на Б. Бонсиньоре и Б. Микелоци, топонимите, хидронимите и някои реалии – например гърците във Филипопол) с реминисценции от кръстоносните походи и познатата на западната публика рицарска тематика за подвизите на френските паладини на Карл Велики (т.нар. Каролингски цикъл). Прозрачна е и поетичната техника, по силата на която е изведена етимологията на градовете Константинопол и Филипопол. Първият е града на Константин, без да се уточнява кой от владетелите, носещи това име, седи на престола на Византия и е съвременник на Карл Велики. Тъй като Филипопол е по-малък град от Константинопол, то и неговият господар ще да е Филип, по-малък брат на Константин. Прочее тук оживяват и предположенията на Бонсиньоре, че Филипопол бил наречен по името на някой си християнски император, както това е отбелязано в „Тетрадището“. Във всички случаи гърците и техните велможи са

представени по познатия западен стереотип – изискани и високообразовани люде, но твърде страхливи.

Не знам доколко е уместно да интерпретирам чудовището Феделосо като възплъщение на онази армия, която Бонсиньоре Бонсиньори описва, че се готвела за поход към Полша. Във всеки случай твърде умозрително би било двете схватки на Риналдо с Феделосо да имат някаква връзка с битките при Филипи, разразили се на 3 и 21 октомври 42 г. пр.н.е. За читателя, и то за българския читател остава развлечението да види как околностите на Пловдив се превръщат в сцена, на която се разиграват подвизите на прочутия западен рицар Риналдо от Монталбано. То, развлечението, налага алюзията за начина, по който и днес предлагаме пейзажите си като фон на западната кинематография. *Nil novi sub sole*. В случая с пътуването на Бонсиньори и Микелоци е редно да отбележа и факта, че поетичната версия е била много по-разпространена сред съвременниците им, отколкото писмата и пътните бележки от реалното пътуване от 1497–98 г.

XVI столетие дарява на читателя един от най-известните италиански пътеписи на всички времена. Това са „Три книги по турските дела“ на венецианеца Бенедето Рамберти (1507–1553)¹⁸, отпечатани както като самостоятелен труд на италиански и латински език, така и в един от прочутите ренесансови сборници с пътеписи „Пътувания от Венеция в Тана, в Персия, в Индия и в Константинопол с подробно описание на градове, селища, места, обичаи и на Портата на Великия турчин; и на всичките му приходи и разходи, и на начина му на управление, и на

¹⁸ По-подробно за този автор вж. *Ракова, Сн.*, *Неизвестни факти от живота на Бенедето Рамберти (1507–1553)*. – В: *Историята и книгите като приятели. Сборник в памет на Митко Лачев*. Съст. Н. Данова, Св. Иванова, Хр. Темелски. София, 2007, 174–179.

последната [му] войната с поругалците“¹⁹. Печатарската преса, открита от Гутенберг, не е единствената причина за широкото разпространение на този текст сред образованите съвременници на Рамберти. За това допринасят и неговите връзки с известни за времето си хуманисти и академични среди, както и фактът, че той самият е един от секретарите на венецианския дож. Това предопределя съдбата и на ръкописните варианти на теговата творба. До нея имат достъп всички венециански дипломати, които в бъдеще ще се отправят по суша или по море към двора на султана²⁰.

Венецианският ерудит пътува в състава на дипломатическата мисия на братовчед си Даниело де Лудовизи през зимата на 1534 т. Част от пътя на отиване се изминава по море – от Венеция до Дубровник. Оттам членовете на мисията продължават по суша. За Пловдив и околностите му Рамберти отбелязва:

„На 4 [март] в Конюца²¹, ново селище. Минахме през Филипопол [Пловдив], после река Станух²², която се влива в Марица. Този град ФИЛИПОПОЛ е много древен, изграден е от цар Филип²³, бащата на Александър Велики, което се вижда от името му, т.е. *civitas Phylippi* [градът на Филип]. Все още добре се виждат руините на крепостни стени, които в някои части са цели и хубави. Те показват, че той е бил разположен, както изглежда, наполовина на брега, наполовина в равнината, но сега е разрушен. Застроен е с къщи от слама, дъски и кирпич по турски маниер. Местността е прекрасна, до града минава река Марица,

¹⁹ *Viaggi Fatti da Vinetia, alla Tana, in Persia, in India, et in Costantinopoli con la descrizione particolare di Città, luoghi, siti, costumi et la Porta del Gran Turco: et di tutte le intrate, spese, et modo di governo suo, et della ultima Impresa contra Portoghesi. In Vinegia, 1545.*

²⁰ По подробно за разпространението на „Три книги по турските дела“ вж. Данова, П., България и българите в италианската географска книжнина (XIV–XVI век). София, 2011, 163–184.

²¹ Cognuzza – с. Конуш.

²² Станух (Stanuch) – вероятно р. Чепеларска, десен приток на р. Марица; наричана още Станимъшка (по името на Станимака – дн. Асеновград). Притокът е известен и с имената Чая и Асеница.

²³ Рамберти, подобно и на други пътешественици, обърква и смесва Филипопол (Филибе, Пловдив) с Филипи, от което са останали само развалини.

която е широка и хубава и мнозина вярват, че древните са я наричали Хебрус. При Галиполи²⁴ тя се влива в Егейско море. Над тази река има предълъг дървен мост с повече от 30 арки, под който минават много разклонения на тази река. Обиколката на града показва, че е бил доста голям, сега трябва да е около 7 мили. Равнината е много обширна и красива. Мнозина вярват и твърдят, че на това поле е станала битката между Цезар и Помпей, *нещо, в което се съмнявам, защото приемам за сигурно това, което пише Апиан, че на това място са се били Октавиан и Марк Антоний срещу Брут и Касий – добри, но злочести защитници на Римската свобода*²⁵. Все още се виждат в потвърждение на това повече от сто могили на същото място, издигнати от [човешка] ръка, под които казват, че са погребани загиналите. А техните приятели и слуги, които са ги надживели, носели и трупали пръст отгоре. И колкото повече приятели и слуги имал загиналият, толкова по-голяма изглеждала сега могилата. Филипопол е в Македония, която граничи от север с част от Далмация, Сърбия и Тракия, от запад – с Йонийско море или Адриатическо, което е откъм страната на Дурацо²⁶, от изток – с Егейско море и част от Тракия, на юг – с Епир откъм планината Пинд. Сега и тя [Македония], и Тракия, и онова, което Турчина владее в Европа, се нарича Романия или Гърция и е под властта на бейлербея на Романия.²⁷

Внимателният прочит на описанието на Пловдив и околностите му ще убеди читателя, че този автор е посочил твърде малко сведения за съвременното състояние на града. В противовес на тази слаба заинтересованост към настоящето с пълна сила настъпват сведенията за

²⁴ Gallipoli – дн. Гелиболу, полуостров и едноименен град. Марица се влива в Егейско море при гр. Енос.

²⁵ Името на Апиан е споменато само за авторитет, всъщност у него няма такова описание. Това явно е местна легенда, която повтарят и други пътешественици. Вж. Извори за старата история и география на Тракия и Македония. София, 1949, 317–345.

²⁶ Durazzo – ант. Дирахуим, слав. Драч, дн. Дуръс в Албания.

²⁷ Viaggi, 115v–116r. Преводът и бележките към този текст са на колежата Сн. Ракова, която е имала възможността да работи не само с печатните, но и с някои ръкописни варианти на творбата на Рамберти. Разликите между печатения и ръкописен вариант са отбелязани в курсив.

древната история и география на Пловдив. Рамберти се стреми методично да отъждестви античен с модерен топоним, хидроним, ороним и пр. както в тази част на пътеписа, така и при разказа за други градове на Балканския полуостров. Това е и една от причините за големия интерес към неговия текст от страна на по-късни пътешественици. Той е продиктуван не толкова от ренесансовите представи за съвършенството на античния свят и стремежа на хуманистите „да възкресят“ античността. Подобни нагласи са съществували, но столетие по-рано на Запад. Както Рамберти, така и неговите следовници се опитват да отъждествят античен с модерен топоним по една доста по-прагматична причина. Това е необходимостта да се изработят нови или „модерни“ карти на света и на отделните му области, които сполучливо да заменят прочутите табули, приписвани на Клавдий Птолемей.

В текста прави впечатление и една поправка, която венецианецът е нанесъл след внимателно проучване на данните, които е получил от своите спътници по време на пътуването и консултираната литература, след като се е прибрал в родината си и е имал възможност да твори на спокойствие. Това е забележката за битката на Цезар и Помпей в равнината край Пловдив и поправката, че става дума за решителната битка между главните действащи сили на втория триумвират. Очевидно първото е обяснението, което местните хора (най-вероятно ескортиращите посолството) дават за наличието на могили в пловдивското поле. Рамберти поправя грешката в историята, но не и тази в географията, а именно – че битката е станала при Филипи, а не край Филипопол. Във всички случаи изключителната популярност, на която се радва пътеписът на Рамберти, е една от причините тази грешка да се репродуцира в много текстове, излезли изпод перото на френски, немски и други италиански пътешественици, прекосили диагоналния път към средата и през втората половина на XVI век.

В подкрепа на казаното за популярността на пътеписа на Рамберти и особено на неговите ръкописни варианти ще приведа само един пример от венецианската канцеларска практика. През 1558 г. почти по същия маршрут като този на Даниело де Лудовизи преминава посолството на посланика Антонио Ерицо. В свитата му е и почти неизвестният Николò Микиел, който ни е оставил пътепис и една „частна“ релация²⁸. За Пловдив и околностите му са дадени сведения, които доста си приличат с тези, които четем у Рамберти. Посолството се движи в посока от Пазарджик към Пловдив:

„На 18 [юли] стигнахме във Филипопол, който се намира на 24 мили на изток, прекосявайки огромна равнина, в която нямаше никакви дървета. Само край главния път има някакви грубо оформени канали, които да служат на пътници и на животни. Този град е разположен на 4 високи и лишени от всякаква растителност хълма. Прекосява го река Марица, над която е построен прекрасен дървен мост с 30 свода. Реката с притоците ѝ се влива в Егейско море. Разправят, че градът в древността бил изграден от Филип, бащата на Александър Велики, което се разбира и по името му. Виждат се и някои останки от древните крепостни стени, макар да са доста разрушени. Днес в града има къщи от тухли и няколко джамии, построени по турски образец. Обиколката на града трябва да е към шест мили. Някои вярват, че в полето край Филипопол станала битката между Цезар и Помпей. Подобно нещо при липса на сигурно свидетелство не смея да твърдя. Вярно е, че Апиан пише, че тук се били Марк Антоний и Октавиан срещу Брут и Касий, откъдето простите хора [i volgarì] разправят, че някои малки могили, които днес се виждат в равнината, били погребенията на

²⁸ Само пътеписът е бил публикуван от хърватина Петар Маткович, който обаче приписва авторството на неизвестен благородник от свитата на баилото Марино Кавали от 1560 г. Под името на Кавали и под споменатата година в български изследвания могат да се открият данни за този текст, които следват изданието и коментара на Маткович. Вж. *Matković, P.*, *Descrizione del viaggio per terra di Costantinopoli e delle cose principali del paese.* – *Starine JAZU*, X. Zagreb, 1878, 47–56. Превод на части от релацията вж. *Данова, П.*, *България и българите*, 334–340.

онези, които загинали в този сблъсък. Това ми изглежда невъзможно, тъй като те са разположени толкова далече една от друга, че не ми се вярва една битка да се е разразила на толкова голяма площ, на каквато биха могли да воюват всички европейски народи, нито пък че мъртвите тела са пренасяни на разстояние до два дена път, за да бъдат погребани. Този град е в Македония, която на север граничи със Сърбия и Тракия, на запад – с Адриатическо море, на Изток – с Егейско и на юг – с Епир.²⁹

Структурата на текста разкрива както общото, така и частното в информацията на двамата пътешественици, прекосили Пловдивското поле по един и същи маршрут. Рамберти не споменава за канали край пътя, които да служат на хора и животни за утоляване на жаждата, но той пътува в ранната пролет на 1534, докато Микиел изминава пътя между Пазарджик и Пловдив в разгара на лятото. Същите разсъждения могат да се приложат и към липсата на дървета, под които да подирят отдих от горещината спътниците на пътника от 1558 г. Сведението, че Филипопол е разположен на четири хълма вероятно се дължи на грешка на кописта. В останалата част описанието на Пловдив и околностите, което се открива и в двата текста, силно си прилича. Това се отнася както до съвременното състояние на градската архитектура (на прекрасния дървен мост с 30 арки е противопоставена неугледната битова архитектура на домовете, която дразни западните пътешественици), така и до сведенията за етимологията на името Филипопол, за неговия основател, за произхода на могилите и най-сетне – за границите на Македония, която с случая се отнася не до средновековната тема Македония, а до областта, в която се намира град Филипи. Прочее Николо Микиел в сбита форма и в същия ред повтаря вече писаното от Рамберти, като спестява някои подробности, свързани с географското отъждествяване на антични с модерни топоними. Очевидно в

²⁹ *Pedani-Fabris, M. P.*, *Relazioni di ambasciatori veneti al senato*, T. XIV. Costantinopoli. *Relazioni inedite* (1512–1789). Padova, 1996, p. 98.

тази област той изцяло се доверява на именития си предтеча, работил в канцеларията на венецианския дож. В коментара му във връзка с прочутите битки от древността прави впечатление подходът на лице, вещо във военното дело. Микиел не приема твърдението, че могилите могат да съхраняват костите на воители, участвали в едно или две сражения. Те са разположени на твърде голямо разстояние, за което авторът ехидно споменава, че на такава площ може да се сражават всички съвременни му европейски народи. Освен това изказва и вярното наблюдение, че едва ли мъртвите воители ще бъдат пренасяни на разстояние два дни път, за да бъдат погребвани. Интересна е бележката, че тези сведения били почерпени от простите хора. Не е изключено под израза *i volgari* да се разбира местно българско население, т.е. да става дума за поредното неразбиране от страна на кописта на текста³⁰.

Трудно може да се установи кои и какви са били импровизираните гидове, с които е контактувало посолството, придружавано от турски конвой, както и това на какъв език е ставала обмяната на информация. За това колко трудно е било да се събират сведения от местните хора може да се съди по бележките на италианци, пътували в състава на австрийски дипломатически мисии³¹. Вече имах възможността да разгледам делото и

³⁰ За съжаление в отпечатаните през 1996 г. пътепис и релация не се съдържат бележки, свързани с историята на текста. Такива несъмнено се намират във Венецианския държавен архив. Що се отнася до пътеписа, обнародван от Маткович, от коментара на М. П. Педани узнаваме, че хърватският учен е ползвал саморъчния препис на пътеписната част от текста, дело на Николо Бароци (1826–1906), който по онова време работил във венецианските архиви.

³¹ Нека кажа няколко общи думи за италианците на служба при Хабсбургите. Както признават самите италиански историци, италианската историография е в дълг към тези “слуги на чужди господари”. Поради идеалите за национално обединение от епохата на Ризорджименто и войните за независимост на Италия през XIX век, в които от една страна воюват французи и италианци, а от друга – австрийци, тези откоleshни служители на „поробителя-австриец“ сякаш съзнателно са заличени от страниците на италианската национална история може би с две изключения – граф Райналдо ди Монтекуколи (1609–1680) и граф Луиджи Фердинандо Марсили (1658–1730). Вж. Martelli, F., Gherardi, R., *La pace degli eserciti e dell'economia. Montecuccoli e Marsili alla corte. Padova*, 2009, p. 7. С техните биографии и документално наследство се занимават или среди близки до църквата, или краеведи. Един първи голям пробив се осъществява във връзка с националните чествания на 200-годишнината от смъртта на Л. Ф. Марсили във фашистка Италия. Излишно е да коментирам тук, че освен историческите заслуги на Марсили, за това тържествено честване немалка роля допринасят имперските амбиции на фашисткия

творчеството на един италианец на служба при Хабсбургите, както и да преведа някои части от творбата му „Пътуване от Виена до Константинопол“ благодарение на критичното издание на Дария Пероко от 2008 г.³² Става дума за вичентинеца Маркантонио Пигафета, племенник на известния Антонио Пигафета, комуто дължим бордовия дневник от първото околосветско плаване на Магелан.

Маркантонио пътува в състава на посолството на Кристоф фон Тойфенбах и Антун Вранчич (1567–1568), което трябва да постигне примирие с Портата след смъртта на Сюлейман Великолепни. Както всички имперски посолства от XVI столетие на отиване двамата посланици и голямата им свита пътуват с кораби до Белград (в този случай от Позония/ дн. Братислава, където временно резидира император Максимилиан II). Оттук продължават пеша, на кон или в каляски. Пигафета е сред почетните стражи на Антун Вранчич и е облечен в унгарска униформа, тъй като хърватският хуманист представлява Унгария.

Пътят на отиване е изминат в забързан ход, доколкото условията позволяват, затова пътешественикът обещава да разкаже по-подробно за забележителностите на връщане. След като пристигат в Константинопол преговорите се проточват. Налага се дипломатите да заминат за Одрин, където прекарват почти месец, за да постигнат условия, приемливи и за двете страни. По време на този престой и след успешния край на мисията

режим. Вторият пробив, бележещ засилване на интереса към италианците на австрийска служба се отнася към началото на нашето хилядолетие и има съвсем друга, прагматична основа. Това е възможността за участие в проекти, финансирани с европейски средства, в които взимат участие международни екипи. Те също са свързани с юбилейни чествания (фамилията Пигафета, 2005 г.; Джовани Волта, 2008; Монтекуоли, 2009; Руджиер Йосип Бошкович, 2011 и др.). В случая за нас е важно, че благодарение на тези колективни или индивидуални усилия бял свят виждат редица документални сборници, критични издания или издания на пълни събрани съчинения, монографии и други, от които можем да черпим информация и за автори, прекосили Балканския полуостров и по-специално земите, които наричаме български.

³² *Perocco, D., Marc'Antonio Pigafetta. Itinerario da Vienna a Costantinopoli. Padova, 2008; Данова, П., България и българите, 184–204, 344–365.*

Маркантонио Пигафета има възможност по-подробно да наблюдава всичко, което става край пътя и да го повери на своя дневник, какъвто несъмнено е водил ден подир ден.

За този пътешественик, както вече съм отбелязвала, е валидно наблюдението – на фона на изключително добрата му географска култура, прави впечатление твърде слабата подготовка по история. Разполагаме с твърде малко данни автора и дори не знаем какво е следвал в Италия. Във всеки случай чувството му за ориентация в определена местност или по карта превъзхожда многократно това на високообразования Антун Вранчич. Както Вранчич, така и Пигафета събира сведения от местни хора за едно или друго явление, за една или друга забележителност, но докато Вранчич е славянин и няма проблеми да контактува с местното славянско/българско население, то същото не може да се каже за Пигафета. Той е можел да събира сведения само от лица, говорещи италиански или латински. Какви са били тези лица, научаваме от него самия още при пристигането му в Константинопол:

„И аз, тъй като съм в Константинопол, по пътя бях говорил с много наши италианци турци (макар те да не си признаваха, че са се потурчили) и те ми разправяха горните неща и как неохотно живеят сред тази нация, но че нито могат, нито са способни да предприемат подобно нещо.“³³

Несъмнено тези „италианци турци“ са част от придружаващите посолството лица на будинския паша, небезизвестния Соколу Мехмед паша, за които споменава в писмото си от 4.VIII.1567 г. и Антун Вранчич:

„Навсякъде ни придружават хората на будинския паша, а някъде и наети лица съобразно с обичайния навик при тях. Също по всички места ни посрещат с уважение и видни граждани, конници, спахии и пешаци и всички се радват на мира... Впрочем не биха били малко нещата, за които

³³ Perocco, D., Op. cit., p. 215

бихме могли да пишем на Ваше императорско величество, но ни пречи липсата на сигурни куриери.“³⁴

Именно в подобна „стерилна“ среда откъм контакти с останалия извън пределите на Османската империя християнски свят се движи и нашият италиански пътешественик. От тях той получава сведения и попива разкази за ставащото по пътя.

Пигафета се спира доста подробно на Пловдив и околностите му, описани по пътя на връщане от Одрин към Виена:

„Оттук за още толкова часа път и толкова мили³⁵ стигнахме в град Филипопол. Преди да стигнем до града, на около една миля се намират няколко големи обора, в които настаняват камилите на Великия господар. Този град (който турците наричат Филибе) бил издигнат или по-скоро повторно издигнат от македонския цар Филип и както все още личи, бил разположен на три планински върха или хълма, заради които се наричал още и Тримонциум. Тези хълмове се намират от дясната страна на Марица един зад друг в посока от североизток към югозапад. Отстоят от планината Орбело (която се намира на юг, а отвъд нея е Македония) на около две-три италиански мили. Плиний (IV, 11, 14) разполага Филипопол в подножието на планината Родопи и премълчава за известната река. Но ако тази планина е Родопи, то не зная коя е Орбело. Поради което смятам, че доста неясно древните са описали тази област. На най-големия от споменатите хълмове, този, който е най-близо до реката и най-източно от останалите, се е намирала царската крепост или палат, както ясно личи от руините, които се виждат. Според това, което говорят местните жители, там се бил родил Александър Велики. Виждат се също така и руините на църква.

³⁴ Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV–XVI в. Увод, подбор и коментар М. Йонов. София, 1979, 197–198. В същия том е публикуван пътеписът на Вранчич от първата му мисия в Османската империя от 1553 г., от който е видно с каква лекота хърватският хуманист контактива с местното българско население.

³⁵ Шест часа и половина и 18 мили.

Тази крепост е била обиколена от крепостни стени, от които една голяма част е запазена, заедно с две врати. От едната страна е препречена от стръмни канари и склонове, по които трудно човек може да се изкатери. На това място живеят само гърци и малко евреи. Оттук се открива прекрасен изглед. Вижда се голяма част от полето, а отвъд реката – далече на север, чак планината Хемус. В това поле в източната му част, но още повече в западната част на града, на разстояние повече от двадесет мили се виждат безброй могили (тумули). Почти всички се намират на левия бряг на реката, от което става ясно, че тук се е водила някаква грандиозна битка, както твърдят местните жители. Някои мислят, че тук са воювали четиримата велики римляни Марк Антоний и Октавиан, от една страна, с Брут и Касий, от друга, тъй като вярват, че това са филипийските полета. Но дълбоко грешат, тъй като град Филипи, където всъщност е станала тази битка, според писателите е в Македония, а Филипопол е в Тракия. Освен това описанието на битката и на мястото, където се е водила тя, според историците изобщо не отговаря на това място, тъй като те не биха премълчали наличието на една толкова прочута река. Останалата част на града се е простирала и на другите два хълма и е включвала и прилежащата им равнина, както може да се съди по някои руини. Но сега турците населяват горе-долу само първия хълм, където има много къщи, построени по техния маниер – ниски и изградени от дърво и пръст. Река Марица (която тук малко извива) разделя на две части тези къщи. Повечето от тях остават на изток, на левия бряг, където е безистенът. Полето, което оттук се вижда, е равно и плодородно, но не много обработвано. Като напуснахме този град, в който останахме един ден, стигнахме за осем часа и половина път и 25 мили до Татарпазарджик, добро селище.³⁶

В пътеписа е отделено значимо място на описанието на Пловдив. Авторът споменава не само познатото на западноевропейците име

³⁶ Данова, П., България и българите, 358–360.

Филипопол и повтаряната етимология на името на града. Той отбелязва и съвременното му турско име Филибе, както и римското – Тримонциум. Интересът към града и околностите му е свързан с река Марица и нейното течение. Той е част от един задочен спор, който Пигафета води с посланик Вранчич³⁷ – река Марица в древността как се е наричала. Според Вранчич това е Нестос (Места), докато Пигафета правилно отъждествява Марица с Хеброс. Друго точно попадение на Пигафета е развенчаването на мита, че в полята на Филипопол станала битката от 42 г. пр. н. е. С аргументите на географията и на личните наблюдения италианецът уверено твърди, че знаменитите сражения са се разиграли в полята край Филипи и че Филипи, а не Филипопол се намира в Македония. В рамките на този задочен спор обаче пътеписецът, както и неговите предшественици, е отделил твърде малко място на описанието на съвременния му град.

Във венецианските пътеписи, съставени от членове на дипломатически мисии от последната четвърт на XVI столетие редом с познатата информация за град Пловдив и околностите му се наблюдават и някои нови тенденции. Това е стремежът да се представят данни, полезни за ежедневието – численост на населението, етнически състав и др. В пътеписа на лице от свитата на Якопо Соранцо тези нови прагматични интереси са само леко загатнати. Посолството спира да почине в Пловдив в началото на месец юни 1575 г.:

„Тридесет и девети ден, 12 юни, неделя

За да пристигнем рано във Филипопол, тази сутрин потеглихме в 5 часа от стана и яздохме край брега на река Марица. След това навлязохме в открито поле, което носи името на Филипопол. Тук видяхме много кладенци [направени] за удобство на пътниците на всеки две мили, тъй

³⁷ Няма сведения Вранчич да е познавал или да е контактувал лично с Пигафета. Нито в пътеписите, нито в богатата кореспонденция на хърватския хуманист името на вичентинския пътешественик не се появява. Вж. *Perocco, D., Su Marc'Antonio Pigafetta (e dintorni)*. – In: *Itinera Orientalia*, 251–285.

като в полето няма никаква друга вода, а до Филипопол преброихме девет такива.

Това поле, тъй като е осеяно с много могили, за техния произход различни неща се казват. Едни твърдят, че те са тук, тъй като са природни явления. Други пък разказват, че тук станала битката между Брут и Касий и че под тези могили били погребани костите на загиналите. И това се вярва, защото чухме, че турците извършили опит и след като разкопали повече от една, открили, че всички те са пълни с кости.

Близо до Филипопол видяхме оборите на господаря, в които, тъй като бе нощ, не влязохме, за да видим с какво са снабдени.

В 10 часа влязохме във Филипопол и преминахме по дървен мост, целият пълен с борове, с дължина 129 стъпки, много хубав. Може да се каже, че той разполовява града и пресича Марица. Отидохме и отседнахме в дома на Франческо Мило, дубровнишки благородник, и тук обядвахме.

На това място усетихме най-голямата горещина, каквато някога сме изпитвали и ни се стори сякаш въздухът гори. Привечер излязохме от града и отидохме да се настаним в шатри в полето близо до оборите, които са от другата страна на града, за да можем на следващата заран по-удобно да потеглим.

Филипопол е много древен град, построен от цар Филип, баща на Александър Велики. И макар тази древност да се разбира и по името на града, тя е и негов отличителен белег, както отличителни са някои много древни крепостни стени, които отчасти са цели и хубави. От тях личи, че е бил разположен отчасти в равнината, отчасти на хребета, но сега е силно разрушен и сведен до къщурки от слама, тухли и глина, какъвто е турският обичай.

Местоположението на града е прекрасно, защото той се намира отчасти в равнината, отчасти на хълмовете, от които се разкрива близката земя, която се простира в открито поле на голямо разстояние и която ако

беше обработвана и засявана, толкова голяма е тя, че урожаят би могъл да изхрани преголямо количество хора.

През полето протича река Марица, прекосена от преголям дървен мост, както вече казах. Обиколката на града в древността изглежда да е била голяма, но сега ще да е около две мили. Има около осем хиляди огнища, в две части от които живеят турци, в една част християни, а в друга – евреи.³⁸

Стилът на автора не блести с изящество, ред изречения са конструирани неправилно, което навежда на мисълта, че текстът е претендирал за ученост, но не е бил подготвян за печат. Авторът не изглежда да се е впечатлил силно от древното минало на града и неговите околности, макар охотно да споделя факта, че част от могилите вече са били разкопани от местното население. По-скоро се е стремил да бъде полезен на бъдещите пътешественици, които ще минат по същия маршрут, а тези пътешественици неизменно са свързани с венецианските дипломатически служби.

Точно пет години след посолството на Якопо Соранцо и баилото Джовани Корер в Пловдив спира и мисията на Паоло Контарини, който пътува през 1580 г. към Константинопол, прекосявайки познатия дубровнишки път:

„Потеглихме в 16 ч. през полето, след като напуснахме България³⁹ и навлязохме в Романия и полето на Филипопол, което е добре обработено, без дървета и с малко вода в някои кладенци. Видяхме в това поле хълмчета или могили. Почвата е отчасти песъчлива, отчасти бедна, но зърнените култури добре виреят, тъй като растеше много хубава ръж и ечемик. Стигнахме до река, наречена Колатово по името на селото, но това

³⁸ Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da M. Jacopo Soranzo al Sultano Murad III in Compagnia di M. Giovanni Correr, bailo alla Porta Ottomana descritto da anonimo che fu al seguito del Soranzo, 1575. Venezia, G. Merlo, 1856, 49–50.

³⁹ Според Контарини границата на България с Романия/ Румелия била след прохода Траянови врата.

пак е река Марица, която все повече се разширява. Най-сетне стигнахме двата хълма, при които отдалече ми беше показано, че се намира град Филипопол, а след като влязохме, видяхме от лявата страна големите обори за различни породи на Великия господар. После, след като преминахме река Марица по дървен мост дълъг 300 стъпки, който представлява прекрасна гледка, отидохме да отседнем отвъд реката вдясно в хан, покрит с олово. Настанихме се в няколко стаи, доста удобни и след като си починахме, обиколихме града, в който се намират доста джамии, много ханове, а в момента строят един нов и великолепен, от майката на Великия господар, който ще е величествена постройка. В града има много бани, търговията е силно развита и има много пазари. Потеглихме в петък сутринта, 3 юни при изгрев слънце. Филипопол се е наричал Плондин, заради крепостта, която се е намирала в него, която също се е наричала Плондин и е била владяна от войводата на Босна.

Има пет хиляди огнища и тук живеят много гърци християни, които имат свои църкви. Има само един търговец дубровничанин. Останалите или са заминали, или са измрели.⁴⁰

В пътеписите от последната четвърт на XVI столетие сведенията, свързани с античното минало на града, с етимологията на името му, с антикварните пристрастия на пътешествениците отстъпват място на Новото време, на интереса към практични неща като плодородие или безплодие на почвите, разнообразие на земеделските култури, животновъдство, поминък на населението, както и на различни статистически данни за числеността на жителите, за техния бит и обичаи, за ежедневието им живот, за занаятите и търговията. Тази тенденция с особена сила е изразена в пътеписа на баилото Паоло Контарини. Ориентирането към настоящето личи и по новото-старо име на

⁴⁰ Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli di M. Paolo Contarini che andava bailo per la Republica Veneta alla Porta Ottomana nel 1580. Ora per la prima volta pubblicato. Venezia, Per Teresa Gattei, 1856, 29–30.

Филипопол, което пътешественикът несъмнено е записал правилно – Пловдив. Друг е въпросът какво е разчел издателят на текста в средата на XIX столетие, който едва ли е знаел името Пловдив, а също така не е отчел разликите в изписването на латинските букви през XIX и през XVI век.

Представените в превод текстове от XV и XVI век не претендират да изчерпят богатството от пътеписни сведения за Пловдив и околностите му, излезли изпод перото на италианци. Тук не са включени творби на религиозни мисионери, които биха хвърлили различна светлина върху проблемите на градския живот, вярванията и обичаите на местното население, състоянието на храмовете на различните вероизповедания и други теми, свързани с духовния живот на жителите на балканския град в Ранното ново време.

Ако разглеждаме темата Филипопол като сюжет за пътеписно повествование, то представителните извадки набелязват известна тенденция във времето. В някои случаи реалното пътуване се превръща в поетична фикция, както това се забелязва в творчеството на братята Бонсиньоре и Микеле Бонсиньори. Поезията и приключенията се оказват по-привлекателни за публиката, отколкото сухите данни на документалния разказ. В други случаи, както е при пътеписа на Бенедето Рамберти, документалният разказ е толкова силен и отговарящ на повелите на времето, че редица по-късни пътешественици предпочитат да копират еталона, вместо да опишат личните си впечатления от пътуването по същите места. За ерудитите Пловдив и околностите му са аргумент за решаване на научни спорове, както е при Пигафета. И най-сетне с изчерпване на творческите сили, генерирани от интереса към античността, авторите постепенно обръщат поглед към съвременното и към решаване на ежедневните проблеми. Такъв е Пловдив през погледа на Паоло Контарини.

За всички пътешественици, посетили града, Филипопол е едно от най-забележителните места на света, както е записал в хрониката си за XV столетие флорентинецът Бенедето Деи.

Османски документи от XVI, XVII и XVIII в. за пътните станции и куриерската служба по диагоналния път (Orta kol)

Александър Антонов

Формирането на пътните станции по главните пътища на обширната Османска империя е сложен и неравномерен в своето развитие процес. Определено би могло да се приеме твърдението, че османските пътни станции (*menzil*), чието основно предназначение е било да осигуряват на държавните куриери коне, в много отношения е следвало вече известните и утвърдените на Изток модели, а именно – създадените от монголите през XIII век пътни станции *Ĵamčîn* или *Ĵam*¹, както и тези, изградени от мамелюците и носещи името *Berid*².

Трябва да се има предвид и това, че до XVI век такава пътна система, която да осигурява куриерите с коне, все още не е била изградена. Кореспонденцията на столицата с провинциите се е осъществявала от пратеници, наречени *Ulak*³. Тези лица, носещи султанските заповеди, били снабдени със специална заповед, наречена *ulak hükmü*, която задължавала провинциалните власти да осигуряват

¹ *Olbricht, P.*, Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13 und 14 Jahrhundert. – *Göttinger Asiatische Forschungen*, I, 1954, p. 60. Виж и Тайната история на Монголите. С., 1991, 175 – 176.

² За тази система виж : *Sauvaget, J.*, La poste aux schevauks dans l'empire Mamelouks. Paris, 1941, 1-10. *Köprülü, F.*, "Berîd". – In: *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1961, C., 2, 542-544.

³ Монголските куриери били наричани *ula'ači* или *ula'ačîn*, което е индикация за произхода на термина *ulak* в османския език - вж: *Olbricht, P.*, Op. cit., p. 78; *Mordtman, J. H.*, Die jüdischen Kira im Serai der Sultane. – *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, XXX, 2, 1929, p. 23. Терминът *ulak* не се използва само в смисъла на куриер, пратеник. В по-широк смисъл той означава още: кон, пощенски кон, мензилски кон, татар, пощаджия. Виж: *Pakalın, M. Z.*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul, 1993, III, p. 542.

коне за куриерите⁴. Тези заповеди са сравнително малко и едва ли биха могли да дадат една цялостна представа за функционирането на куриерската служба. Все пак, от някои султански фермани и закони става ясно, че с грижата за конете, предназначени за улаците, са били натоварени определени категории рая от селищата, намиращи се покрай главните пътища⁵.

След средата на XVI век администрирането на пътните станции в Румелия и Анадола се осъществявало в една от най-важните канцеларии в османската финансова администрация – Mevkufat Kalemî от подотдела Menzil Halifesi. Формирането на отдел в Мевкуфата, отговарящ за мензилите, било напълно логично поради факта, че в тази канцелария се осчетоводявали приходите от извънредните данъци, които от своя страна се разпределяли съобразно конкретните нужди на армията. Тъй като именно от тези средства се осигурявало и поддържането на пощенските станции с необходимите хранителни припаси, дърва за огрев и всичко, което трябвало на войската по време на поход, логично било и куриерската служба да премине към същата администрация⁶.

След средата на XVII век сведенията за организацията на пътните комуникации стават много по-подробни. Това се дължи на мензилските

⁴ Halaçoğlu, Yu., Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı ve Yol Sistemi. Doçentlik Tezi. İstanbul, 1982, p. 155; Kraelitz, Fr., Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatie. Wien., 1922, S. 9.

⁵ Halaçoğlu, Yu., Op.cit. p. 155; Anheger, R. and H. Inalcık., Kanunname-i Sultanı Ber Müceb-i Örf-i Osmani. Ankara, 1966, p. 66; Akgündüz, A., Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. Vol. I, İstanbul, 1990, p. 525. “6. Да не се пречи на тези, които копаят възлища в планината. **Като си платят харача и испенчето да нямат повече задължения към улаците и улаците да не ги закачат за коне.**”

⁶ Heywood, C., Some Turkish Arhival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli during the Eighteenth Century, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi. – Beşeri Bilimler / Humanities, 4-5, 1976-7, p.41. и The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century. – In: Okyar, O. and H. Inalcık, Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920). (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri). Ankara, 1980, p.180.

дефтери, съставени в канцелариите на Мевкуфата. В тях били вписвани всички промени в мензилската организация, което прави възможно установяването на известна последователност при изработването им. Вероятно първоначално е било определяно къде е необходимо да има мензил. След това, в зависимост от натоварването на трасето, е бил определян броят на конете, казите, натоварени с неговата издръжка, правен е бил и баланс на приходите и разходите⁷. Тези дефтери съдържат сведения не само за разположението на мензилите и часовите разстояния между тях, но и информация за поддържането им.

След реформата от 1697 г., когато мензилджиите започнали да записват имената и длъжностите на ползвателите на коне, както и броят на наетите коне, се формирали и един нов вид индивидуални дефтери. Те били заверявани от кадиите в казите и изпращани в мевкуфата след приключване на отчетния период⁸. В края на XVII век в мензилските дефтери се срещат и имена на управители на мензилите – мензилджии, които били назначавани обикновено за една година – от Рузи хазър (Гергьовден) на текущата година до Рузи хазър на следващата, или за половин година – от Рузи хазър до Рузи касъм (Димитровден) на текущата година. Те били предлагани от кадиите и утвърждавани със

⁷ BOA, KK, 2742. Този мензилски дефтер от 1691 г. описва мензилите в Румелия и Анадола и е един от типичните дефтери, съхранявани в Мевкуфата. В отделни раздели са вписани направленията и мензилите във всяко едно от тях. Всеки мензил е описан в отделна рубрика, която включва името на мензилджията, срока, за който наема мензила, броя на използваните коне и разходите на мензила по пера, както и задълженията на мензилската рая от определени селища. Тези вписвания са направени със сиякатен шрифт, но редица допълнителни вписвания са извършени и с шрифта дивани. Личи, че първо е вписано името на мензила, а след това са правени другите вписвания. На места са обозначени само имената на мензилите. На с. 52 са вписани само имената на мензилите и рубриката *bargir reis* по направлението от Йенидже Вардар към Превезе (*Yeniçe-i Vardar tarafandan Preveze canubına giden menazildir*).

⁸ Heywood, C., *Op. cit.*, p. 41; BOA, MK, 27915 - Дефтер на мензила Превади за периода от Ruz-i Nazir (Гергьовден) на 1706 г. до Ruz-i Nazir на следващата 1707 г. Описани са пътуващите по направленията – Хаджиоглу пазаръ (броя на часовете е изпуснат), Силистре (Силистра) – 29 часа, Йени пазаръ (Нови пазар) – 10 часа, Варне (Варна) – 8 часа, Айдос (Айтос) – 14 часа. Срещу дадените коне са получени общо 62765 акчета, като разходите на сюруджиите се приспадат.

султански ферман за определения срок. Често се среща формулировката, че мензилджията е приел да управлява пътната станция срещу задължението да не надвишава определената за поддържането на конете в станцията сума, а сметките в края на годината да бъдат проверявани от кадията на казата, в която се намирала станцията⁹.

Подробна информация за главните трасета на трите сухоземни пътя (Orta, Sol, Sağ)¹⁰, отклоненията от тях, пристанищата по Черно море и р. Дунав се съдържа в регистъра на пощенските станции и пристанищата в Румелия и Анадола от XVI век. Той се намира в колекцията Kâmil Кереси (КК), която се съхранява в Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Истанбул¹¹. Регистърът няма начало и край. На места личат следи от стара паганация, но в последствие, вероятно при описването на регистъра, е направена нова. Водният знак на хартията е три луни. Общият брой на изписаните листа е 15, а размерите – 30.3x13 см. Хартията е бяла, листовите по краищата са орфани. Използваното писмо е сиякатно и дивани. На лист 13в са изписани два текста с писмото индже дивани. На листове 5в–10а са описани мензилите, намиращи се на главните пътища в Румелия и отклоненията от тях, като до всяка пътна станция е посочено разстоянието в часове. На листове 5в–6а по същия начин са представени мензилите от дясното

⁹ Димитров, Стр., Османски извори за историята на Добруджа и Североизточна България. С., 1981, с. 41.

¹⁰ Главните пътища (Ulu Yollar) в Румелия и Анадола са разделени на три главни направления - Sağ Kol (дясно крило), Orta Kol (средно крило), Sol Kol (ляво крило). Точното значение на термина kol е ръка, или крило. Има и още едно значение – клон; подразделение. Sağ, orta и sol според речника на Sir J. W. Redhouse - Turkish and English Lexicon. 2. Edition, Istanbul, 1992, p. 1492 са направленията на пътищата в Румелия и Анадола през османския период. Те в общи линии следват посоката на утвърдените още от античността сухопътни артерии. В Румелия Sol kol съвпада с трасето на Via Egnatia, а Orta kol с трасето на Via Militaris.

¹¹ BOA, КК, 2555: Defter-i müfredat-i iskeleha ve kolha-i menazil-i atik der sene 1006 (Подробен регистър на старите мензилски пътища и пристанища за 1006 година (1597-1598 г.)

направление на Румелия (Sağ kol); на листове 7в–8а са мензилите от средното направление (Orta kol); а на листове 9в–10а са мензилите от лявото направление (Sol kol). На фолиа 11в, 12а, 12в, 13в са описани морските пристанища по отделните направления, както и тези по река Дунав, а на листове 14а–16в – казите в Румелия.

На лист 13в се намира и единственото датирано вписване. То е от 1070 г. (1659–1660), когато е издадено разпореждане за това как да бъдат използвани мензилите от куриерите. Улиците са разделени на две категории. Към първата категория спадат тези, които пътуват по важни държавни дела и които са снабдени с ферман, удостоверяващ това. Те са освободени от заплащане при наемането на коне от мензилите. Към втората категория принадлежат улиците, които пътуват без ферман. Те трябва да плащат по 10 акчета за използването на мензилски кон на всеки час езда.

Тук е мястото да се отбележи, че със султански ферман от 1. 09. 1572 г. е определен начинът за ползване на конете, които се намират в пътните станции. Нареджането в него е куриерът да плаща за ползването на кон (ulak), освен ако не носи писмо от първостепенна важност. Независимо от това в каква посока пътува – от столицата към провинцията, или обратно, той (куриерът) трябва да плаща за използването на кон. Това разпореждане не важи за тези куриери, които носят важни за държавата писма¹². Въпреки че не е посочена цената, която трябва да бъде заплатена за ползването на кон от мензила (пътната станция), може да се каже, че това е първият опит да бъде реформирана организацията на куриерската служба.

¹² BOA, Mühimme defteri, 19, 488.

Този ферман, както и посоченото по-горе допълнително вписване, е в отговор на една много опасна за куриерската служба тенденция – безконтролното използване на куриерски коне за лични нужди от столични и провинциални представители на послужебната аристокрация и търговци. Издаването на заповеди за използване на коне както от страна на централната власт, така също и от провинциалните органи на властта, предизвикало криза в системата. Поради липсата на коне държавните куриери били изправени пред невъзможността да изпълняват задачите си. За да не се случи това, те трябвало да отнемат (понякога насила) конете на всички лица, които пътували в тяхна посока. Наложеният от улаците своеобразен терор по главните пътища предизвикал нуждата от реформата, проведена от великия везир Лютви паша. По същество тя се изразявала в създаването на мензили по главните пътища на империята през XVI в.

Проведената реформа довела до твърде значими бюрократични промени и в организацията на куриерската служба, което от своя страна предизвикало създаването на нови видове документи¹³. Това е вероятно причината и за съставянето на разглеждания дефтер, който освен основните сухоземни пътища в Румелия, включва и пристанищата в Румелия.

¹³ Трябва да отбележа, че опитът ми да предатирам регистъра по формални белези от втората половина на XVII в. не бе удачен. Виж работа ми: Важен документ за Кримския път (Sağ kol) и неговите отклонения. – В: Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Юбилеен сборник, посветен на проф. д.и.н. Йордан Андреев. Велико Търново, 2003., с. 600. Намереният по-късно от мен султански ферман от 1. 09. 1572 г., в Mühimme defteri №19, с който се определя заплащане за използването на куриерски коне, дава възможност за съставянето на мензилски дефтери в Mevkufat kalemi още в края на XVI в. В разглеждания дефтер е направено именно това. Определено може да се приеме хипотезата, че в най-общ план стремежът за оптимизирането на куриерската служба, след създаването на мензилите от великия везир Лютви паша, започват вероятно през 70 –те год. на XVI век. Постепенно се конкретизират, за да се стигне до реформата от 1696 –1697 г., когато се въвежда заплащане от 10 здрави акчета за всеки час езда на етапен кон.

Orta Kol	Среден ръкав [направление]
Menzil Edirne ilâ Belgrad	Мензилите от Одрин до Белград

1. Saat – 9 an Edirne ilâ Habibce.	9 часа от Едирне ¹⁴ до Хабибдже ¹⁵ .
2. Saat – 12 mezburun Semizce.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] Семиздже ¹⁶ .
21	[общо] 21 [часа]
3. Saat – 12 mezburun Filibe.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] Филибе ¹⁷ .
33	[общо] 33 [часа]
4. Saat – 6 mezburun Tatar pazarı.	6 часа [от] споменатия [мензил] [до] Татар пазаръ ¹⁸ .
39	[общо] 39 [часа]
5. Saat – 12 mezburun İhtiman.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] Ихтиман.
51	[общо] 51 [часа]
6. Saat – 9 mezburun Sofya.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] София.
60	[общо] 60 [часа]
7. Saat – 15 mezburun Şehirköy.	15 часа [от] споменатия [мензил] [до] Шехиркьой ¹⁹ .
75	[общо] 75 [часа]
8. Saat – 12 mezburun Niş.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] Ниш.
87	[общо] 87 [часа]
9. Saat – 9 mezburun Razna	9 часа [от] споменатия [мензил] [до]

¹⁴ Одрин.

¹⁵ Сега гр. Любимец.

¹⁶ Сега с. Узунджово.

¹⁷ Сега гр. Пловдив.

¹⁸ Сега гр. Пазарджик.

¹⁹ Сега гр. Пирот, Сърбия.

	Разна ²⁰ .
96	[общо] 96 [часа]
10. Saat – 9 mezburun Yagodina.	9 часа [от] споменатия [мензил] [до] Ягодина.
105	[общо] 105 [часа]
11. Saat – 11 mezburun Palanka Hasan paşa.	11 часа [от] споменатия [мензил] [до] Паланка Хасан паша ²¹ .
116	[общо] 116 [часа]
12. Saat – 7 mezburun Hisarcık.	7 часа [от] споменатия [мензил] [до] Хисарджик ²² .
123	[общо] 123 [часа]
13. Saat – 6 mezburun Belgrad.	6 часа [от] споменатия [мензил] [до] Белград.
129	[общо] 129 [часа]
14. Saat – 89 mezburun Bosna.	89 часа [от] споменатия [мензил] [до] Босна.
218	[общо] 218 [часа]

1. Menzil Edirne

[Отклонение от]мензила Едирне

1. Kırk kilise – saat 12.	[до] Кърк киlise ²³ - 12 часа.
2. Filibe – saat 16.	[до] Филибе - 16 часа.
3. Yenice-i Kızılağaç – saat 12.	[до] Йенидже ²⁴ – и Къзълагач – 12 часа.
4. Paşa köy - saat 12.	[до] Паша кьой ²⁵ – 12 часа.

²⁰ Сега гр. Ражани, Сърбия.

²¹ Сега гр. Смедеревска Паланка, Сърбия.

²² Сега гр. Гроцк, Сърбия.

²³ Лозен град, сега гр. Къркларели, Турция.

²⁴ Сега гр. Елхово.

²⁵ В дефтера на мензилите от 1108 г. (1696-97), селото е споменато под името Паша с друго име Папаслъ (Kariye-i paşa nam-i diğer Papaslı) на пътя от Одрин към Исакча, по който пътуват улаците (Edirnenen İsakça giden ulak). Става дума или за днешното село Поповица, намиращо се на главния

5. Zagra –i atik – saat 18.	[до] Загра – и атик ²⁶ – 18 часа.
6. Zagra –i cedit – saat 18.	[до] Загра – и джедит ²⁷ – 18 часа.
7. İslimiye – saat 15 ilâ Tirnovi – 18 32	[до] Ислимийе ²⁸ – 15 часа.[от там до] Тирнови ²⁹ – 18 [общо] 32 [часа].
8. Karinabad – saat 24.	[до] Каринабад ³⁰ – 24 часа.
9. Bergos – saat 14.	[до] Бергос ³¹ – 14 часа.
10. Yanbolu – saat 18.	[до] Янболу ³² – 18 часа.
11. Nevahi-iYanbol - saat 18.	[до] нахията Янбол ³³ – 18 часа.
12. Bunar Hisar - saat 17.	[до] Бунар Хисар ³⁴ – 17 часа.

2. Отклонение от мензила в Едирне

13. mezburun Cisri Erkene – saat 9.	[от] споменатия [мензил] [до] Джисри Еркене ³⁵ – 9 часа.
14. mezburun Mıgalkarı – saat 9.	[от] споменатия [мензил] [до] Мъгалкаръ ³⁶ – 9 часа.
18	[общо] 18 [часа].
15. Dimotika- saat 7.	[до] Димотика ³⁷ – 7 часа.
16. mezburun Feretik – saat 2.	[от] споменатия [мензил] [до]

път преди гр. Пловдив, или за дн. с. Попово, Елховско. Най-вероятно е това да е дн. с. Поповица, тъй като освен пътна станция в него през XVII в. везирът Мехмед паша е построил хан, джамия и чешма в селището. Селището се издига в касаба под името Ислямлъ. Виж: *Иванова, С.*, Християнска и мюсюлманска благотворителност по българските земи XVI – XVIII в. (документи, участници, институции) – В: Дарителство и взаимопомощ в българското общество (XVI – началото на XX вл). С. 2003, с. 70.

²⁶ Сега гр. Стара Загора.

²⁷ Сега гр. Нова Загора.

²⁸ Сега гр. Сливен.

²⁹ Велико Търново.

³⁰ Сега гр. Карнобат.

³¹ Сега гр. Люлебургаз, Турция.

³² Сега гр. гр. Янбол.

³³ В редица османски документи гр. Янбол се споменава отделено от нахията Янбол. В случая вероятно се визира пътна станция намираща се извън границите на града.

³⁴ Сега гр. Пънар хисар, Турция.

³⁵ Сега гр. Узун къопрю, Турция.

³⁶ Сега гр. Малкара, Турция.

³⁷ Сега гр. Дидимотихо, Гърция.

	Фереджик ³⁸ – 2 часа.
17. İlâ Hayrebolu – saat 12.	до Хайреболу ³⁹ – 12 часа.
18. Gümülcine ve Dimotika – saat 7.	[до] Гюмюлджине ⁴⁰ и Димотика – 7 часа.
19. Çirmen – saat 6.	[до] Чирмен ⁴¹ – 6 часа.

Отклонение от мензилите Хабибдже и Едирне

an Edirne ilâ Habibce – saat 9.	От Едирне до Хабибдже 9 часа.
Mezburun Zagra –i atik – saat 16.	[от] споменатия [мензил] [до] Загра – и атик – 16 часа.
25	[общо] 25 [часа]
Mezburun İslimiye – saat 6.	[от] споменатия [мензил] [до] Ислимийе – 6 часа.
31	[общо] 31 [часа]
Mezburun Hotaliç nam – i diğer Selvi – saat 13.	[от] споменатия [мензил] [до] Хоталич с друго име Селви ⁴² – 13 часа.
44.	[общо] 44 [часа]

Отклонение от мензила Хоталич.

menzil Hotaliç - saat 44.	Мензилът Хоталич [е на разстояние] – 44 часа.
Tirnovi – saat 16.	[до] Тирнови – 16 часа.
60.	[общо] 60 [часа]
Mezburun Lofça maa Etropoli - saat 6.	[от] споменатия [мензил] [до] Лофча ⁴³ и

³⁸ Сега с. Фере, Гърция.

³⁹ Сега гр. Хайраболу, Турция.

⁴⁰ Гюмюрджина, сега Комотини, Гърция.

⁴¹ Изч. селище и крепост в близост до дн. с. Ормени, Гърция.

⁴² Сега гр. Севлиево.

	Етрополи ⁴⁴ – 6 часа.
50.	[общо] 50 [часа]

Отклонение от мензила Лофча.

menzil Lofça - saat 50.	[до] мензила Лофча – 50 часа.
İvraca ve Vidin - saat 12.	[до] [мензилите] Ивраджа ⁴⁵ и Видин – 12 часа.
62-	[общо] 62 [часа]

Mezburun Plevne- saat 6.	[до] мензила Плевне ⁴⁶ – 6 часа.
56.	[общо] 56 [часа]

Отклонение от мензила Плевне.

Menzil Plevne - saat 56.	[до] мензила Плевне – 56 часа.
Nikboli – saat 8.	[до] [мензила] Никболи ⁴⁷ – 8 часа.
64.	[общо] 56 [часа]
Ziştovi – saat 12.	[до] [мензила] Зищови ⁴⁸ – 12 часа.
76.	[общо] 76 [часа]
Ruşuk – saat 12.	[до] [мензила] Русчук ⁴⁹ – 12 часа.

Отклонение от мензила Русчук

Herazgrad – saat 12.	[до] [мензила] Херазград ⁵⁰ – 12 часа.
----------------------	---

⁴³ Ловеч.

⁴⁴ Етрополе.

⁴⁵ Враца.

⁴⁶ Плевен.

⁴⁷ Никопол.

⁴⁸ Свищов.

⁴⁹ Русе.

⁵⁰ Разград.

Çardak – saat 7.	[до] [мензила] Чардак ⁵¹
95	[общо] 95 [часа]
Silistre – saat 5.	[до] [мензила] Силистре ⁵² – 5 часа.
100.	[общо] 95 [часа]

Отклонение от мензила Семиздже с друго име Узунджаабад-ъ Хаскьой⁵³

saat 21 – [menzil Semizce nam-i diğer Uzuncaabad –ı Hasköy]	21 часа [до] [мензила] [Семиздже с друго име Узунджаабад-ъ Хаскьой]
saat – 6 ilâ Çırpan.	6 часа до Чърпан ⁵⁴
27.	[общо] 27 [часа]
saat – 16 ilâ Filibe.	16 часа до Филибе.
37.	[общо] 37 [часа]

Отклонение от мензила Филибе.

saat 33- menzil Filibe	33 часа [до] мензила Филибе.
saat 9 – Karlova.	9 часа [до] [мензила] Карлова ⁵⁵ .
42.	[общо] 42 [часа]
saat 8 – Tahtalı köy.	8 часа [до] Тахталъ кьой ⁵⁶ .
41.	[общо] 41 [часа]

Отклонение от мензила Татар пазаръ.⁵⁷

⁵¹ Изч. с. Чардаклии, Силистренско.

⁵² Силистра.

⁵³ Сега с. Узунджово, обл. Хасково.

⁵⁴ Чирпан.

⁵⁵ Карлово.

⁵⁶ Сега с. Тополово, обл. Пловдив.

⁵⁷ Пазарджик.

menzil Tatar pazarı ilâ Yeni pazarı hudut Bosna.	[от] мензила Татар пазаръ (гр. Пазарджик) до Йени пазаръ ⁵⁸ [на] границата с Босна.
saat – 9 an Tatar pazarı ilâ Samako.	9 часа от [мензила] Татар пазаръ до Самако ⁵⁹ .
saat – 11 mezburun Dupniçe.	11 часа [от] споменатия [мензил] [до] Дупниче ⁶⁰ .
saat – 8 mezburun Küstendil.	8 часа [от] споменатия [мензил] [до] Кюстендил.
saat – 6 mezburun Egri dere.	6 часа [от] споменатия [мензил] [до] Егри дере ⁶¹ .
saat – 12 mezburun Komanova.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] Команова ⁶² .
saat – 6 mezburun Üsküp.	6 часа [от] споменатия [мензил] [до] Юскюп ⁶³ .
saat – 16 mezburun Priştine.	16 часа [от] споменатия [мензил] [до] Прищине ⁶⁴ .
saat – 4 mezburun Vuçitrin.	4 часа [от] споменатия [мензил] [до] Вучитрън ⁶⁵ .
saat – 12 mezburun Yeni pazarı hudut Bosna.	12 часа [от] споменатия [мензил] [до] Йени пазаръ [на] границата с Босна.
84	[общо] 84 [часа]

Отклонение от мензила София към Видин през Плевне.

⁵⁸ Сега гр.Нови пазар, Сърбия.

⁵⁹ Самоков.

⁶⁰ Дупница.

⁶¹ Вер. дн. гр. Крива паланка, Македония.

⁶² Куманово, Македония.

⁶³ Скопие, Македония.

⁶⁴ Прищина, Косово.

⁶⁵ Вльчитрън, Косово.

saat 60 - menzil Sofya.	60 часа [до] мензила София.
saat 12 - Lofça maa Etropoli .	12 часа [до] Лофча заедно с Етрополи
72.	[общо] 72 [часа]
saat 6 – Plevne.	6 часа [до] Плевне.
78	[общо] 78 [часа]
saat 12 – Rahova.	12 часа [до] Рахова ⁶⁶ .
90.	[общо] 90 [часа]
saat 12 – Lom.	12 часа [до] Лом
102.	[общо] 102 [часа]
saat 12 – Vidin.	12 часа [до] Видин.
114.	[общо] 114 [часа]

Отклонение от мензила София към Видин през Беркофча⁶⁷.

saat 60 – [menzil Sofya]	60 часа [до] [мензила] [София]
saat 18 – Berkofça.	18 часа [до] Беркофча.
78.	[общо] 78 [часа]
saat 12 – Lom.	18 часа [до] Лом.
90	[общо] 90 [часа]
saat 12 – Vidin.	12 часа [до] Видин.
102.	[общо] 102 [часа]

В друг документ от 1765 г., т. е. 168 години по-късно от преведения по-горе документ отново намираме отново описание на часовете път между мензилите в Румелия и Анадола. В този документ часовете нът между мензилите е с малки изключения идентичен с предходния. Прави впечатление по малкия брой отклонения, което говори за опит от

⁶⁶ Оряхово.

⁶⁷ Берковица.

страна на държавата да редоцира пътните станции по Диагоналния път, ако не става дума за оперативна извадка от по-подробен дефтер.

işbu defter ruznamçe-i humaün hfz oluna

Този дефтер се съхранява в [канцеларията] рузнамче-и хумаюн [султанската каса] defter

дефтер

an bālān saat menazil mezkūri be cihet i Rumili ve Anadolu an defter mezbur ihrac ve be kalem ruznamçe-i evvel teskere-i hazine ba telhis ve ferman-i ali fi 5 cemazievvel sene 1179

на часовете [път до] мензилите в Румелия и Анадола [съставен като] извлечение от дефтер [намиращ се в споменатата горе канцелария] в резултат на издадено тезкере –и хазине [вид документ] от [канцеларията] рузнамче – и еввел в отговор на телхис [резолуция или рескрипт за заповед] на 20 октомври 1765.

An canib-i Orta Kol Rumili

средният ръкав [направление] в Румелия

menzil Edirne saat 16 Fakiye 18 Yanbolu 9 Dimotike 9 Habibce 8 Cisri Erkene 12 Kırk kilise 16 Vize abad	menzil Habibce saat 12 Semizce 9 Edirne 16 Zagra-i atik	menzil Uzunca-abad Hasköy saat 12 Filibe 12 Habibce
---	---	---

мензил Едирне часа 16 [до] Факийе 9 [до] Димотике 9 [до] Хабибдже 8 [до] Джисри Еркене (Ергене- Турция) 12 [до] Кърк килисе 16 [до] Визе абад (Виза- Турция)	мензил Хабибдже часа 12 [до] Семиздже 9 [до] Едирне 16 [до] Загра-и атик	мензил Узунджа-абад Хаскьой часа 12 [до] Филибе 12 [до] Хабибдже
menzil Filibe saat 6 Tatar bazarı 12 Semizce 12 Zagra-i atik	menzil Tatar Pazarı 12 İhtiman 9 Samako 6 Filibe	menzil İhtiman saat 9 Sofya 12 Tatar pazarı
мензил Филибе часа 6 [до] Факийе (Факия) 12 [до] Семиздже 12 [до] Загра-и атик	мензил Татар Пазаръ часа 12 [до] Ихтиман 9 [до] Самако 6 [до] Филибе	мензил Ихтиман часа 9 [до] София 12 [до] Татар пазаръ
menzil Sofya saat 15 Şehirköy 12 Küstendil 9 İhtiman 18 Berkofçe	menzil Şehirköy saat 12 Niş 15 Sofya	menzil Niş saat 10 Razna 8 Leskofçe 12 Kurşunlu 16 Belgradçik 12 Şehirköy

мензил София часа 15 [до] Шехиркьой 12 [до] Кюстендил 9 [до] Ихтиман 18 [до] Беркофче	мензил Шехиркьой часа 15 [до] Ниш 12 [до] София	мензил Ниш часа 10 [до] Разна 8 [до] Лескофче 12 [до] Куршунлу (Куршумлия- Сърбия) 16 [до] Белградчик (Белоградчик) 12 [до] Шехиркьой
menzil Belgrad saat 18 Böğürdelen 13 Palanga-i Hasan paşa	menzil Samako saat 11 Dupniçe 9 Tatar pazarı	menzil Dupniçe saat 8 Küstendil 11 Samako
мензил Белград часа 18 [до] Бьогюрделен (Шабаци-Сърбия) 13 [до] Паланка – и Хасан паша (Смедеревска паланка-Сърбия)	мензил Самако часа 11 [до] Дупниче 9 [до] Татар пазарь	мензил Самако часа 8 [до] Кюстендил 11 [до] Самако
menzil Ilıca nâm-i diğer Küstendil saat 6 Eğridere (Крива паланка- Македония) 8 Dupniçe 12 Sofya	menzil Eğridere saat 12 Kumanova 6 Küstendil	menzil Kumanova saat 6 Üsküp 10 İvrane 12 İştîp 12 Eğridere 10 Köprülü

мензил Илџџа с друго име Кюстендил часа 6 [до] Егридере 8 [до] Дупниче 12 [до] София	мензил Егридере часа 12 [до] Куманова 6 [до] Кюстендил	мензил Куманова часа 6 [до] Юскюп 10 [до] Ивране (Враня – Сърбия) 12 [до] Иштип 12 [до] Игридере 10 [до] Кьопрюлю (Велес)
menzil Üsküp saat 16 Priştine 6 Kumanova 8 Kalkandelen 18 Prizren	menzil Priştine saat 4 Vulçitrın 16 Üsküp 16 Kalkandelen 6 Kurşunlu 15 İpek 24 Niş	menzil Vulçitrın saat 4 Priştine 16 Üsküp 12 Yeni pazar (Нови пазар-Санджак Сърбия)
мензил Юскюп часа 16 [до] Приштине 6 [до] Куманова 8 [до] Калканделен (Тетово- Македония) 18 [до] Призрен	мензил Приштине часа 4 [до] Вулчитрън (Вучитрън – Косово) 16 [до] Юскюп 16 [до] Калканделен 6 [до] Куршунлу (Куршумлия – Сърбия) 15 [до] Ипек (Печ – Косово) 24 [до] Ниш	мензил Вулчитрън часа 4 [до] Приштине 16 [до] Юскюп 12 [до] Йени пазар (Нови пазар-Сърбия)

menzil Manastir saat 12 Ohri 8 Prilepe 6 Florine	menzil Kalkandelen saat 8 Prizren 8 Üsküp 18 Priştine 16 Dere 12 Kırçova	menzil Kurşunlu saat 12 Niş 6 Priştine
мензил Манастир (Битоля – Македонија) часа 12 [до] Охри 8 [до] Прилепе 6 [до] Флорине (Димос Флоринас, Лерин - Гърция)	мензил Калканделен часа 8 [до] Призрен 8 [до] Юскюп 18 [до] Приштине 16 [до] Деро (Егри деро – Крива паланка - Македонија) 12 [до] Кърчова (Кичево-Македонија)	мензил Куршунлу часа 12 [до] Ниш 6 [до] Приштине (Прищина – Косово)
menzil Palanka-i Leskofçe saat 8 Niş 16 İvrane	menzil İvrane saat 10 Kumanova 16 Leskofçe	Menzil Berkofçe saat 14 Palanka-i Lom 16 Sofya
мензил Паланка-и Лескофче (Лесковац – Сърбия) часа 8 [до] Ниш 16 [до] Ивране (Враня-Сърбия)	мензил Ивране часа 10 [до] Куманова 16 [до] Лескофче	мензил Беркофче часа 14 [до] Паланка-и Лом 16 [до] София

--	--	--

Orta kol във военен смисъл означава и мястото, където е била съсредоточена главната сила на армията. Диагоналният път, или т. нар. средно направление, е било едно от най-натоварените. По него са се предвиждали османските войски към Средна Европа, а трасето му, повтарящо това на античния военен път, и до XVIII век е било едно от най-използваните във военно отношение. Пътят започвал от Одрин, следвал долината на р. Марица, преминавал през Хабибдже (Любимец), Семиздже (Узунджово), Филибе (Пловдив), Татар пазаръ (Пазарджик), Ихтиман, София, Ниш, достигал до Белград и от там до границата с Босна. Според изчисленията на чиновниците в канцелариите на Мевкуфата цялото това разстояние е било изминавано за 218 часа. Това направление, заедно с вариантите на пътищата, свързващи го с другите две трасета, *Sol kol* и *Sağ kol*, е исторически най-добре познато. В случая обаче няма обозначени пътни станции, които да са отразени в други документи от края на XVII в.⁶⁸.

За да се изяснят добре функциите на етапните станции, системата на подържането им, както и стремежът от страна на държавата да оптимизира дейността им, трябва да се използват данни и от други мензилски документи от края на XVII век. В случая като пример ще бъде разгледан мензилът в Одрин. Той е изходен за главните направления в Румелия (*Sol Kol*, *Orta Kol*, *Sağ Kol*) и до голяма степен формираната за него финансова издръжка се повтаря от всички пътни станции разположени по пътищата на Империята.

⁶⁸ Виж: BOA.KK. 3006. ; BOA.MAD. 3858 ; BOA.MAD. 4030.

Според мензилски дефтер от 1094 г. (1682–1683 г.)⁶⁹ издръжката на пътната станция в Одрин е била възложена на населението от 20 села. Първоначално те са били 17, но в последствие с ферман са били прибавени още 3 села. Тези села трябвало да издържат 2 коня, а казата Хаваси Махмуд паша още 3. Или, в навечерието на войната на Османската империята срещу Свещената лига мензилът Одрин разполагал общо с 5 коня. За тяхната издръжка под формата на помощ хазната отпускала 60000 акчета, които трябвало да бъдат отчетени от дефтера на войската. Няма сведения какви направления е обслужвал одринският мензил, но фактът, че помощта от хазната е била подсигурявана от войската, подсказва, че той е бил важна етапна станция по пътя за нейното предвижване по Диагоналния път. За времето от Гергьовден на 1097 г. до Гергьовден 1098 г. (1686–1687) броят на конете вече се е увеличил на 11. Тяхното поддържане се е извършвало както следва: 164 домакинства от 4 села около Одрин са се грижели за 4 коня, казата Димотика давала още 4, казата Чирмен – 4, казите Стара и Нова Загора – 1 кон. Помощта от страна на държавата възлизала вече на 90000 акчета. Военните действия явно налагали увеличаване на улаците, а това от своя страна променило и ситуацията в мензила Одрин. Увеличаване на конете в него продължавало да ескалира, което налагало и промяна в системата на неговата издръжка. Налице са и злоупотреби с предназначените за мензилите средства. Свидетелство за такива злоупотреби намираме в документите за един друг мензил – този в Хабибдже. От Гергьовден на 1099 г. до Гергьовден на 1100 г. (1688-1689) за този мензил са били определени 2 коня и издръжка от 108000 акчета. Управлението му е било поверено

⁶⁹ BOA.MAD. 19606, 3.

на четирима мензилджии, които са се условили да се грижат за пътната станция срещу посочената сума. От страна на мензилджиите е бил направен баланс за годината, в който сумата от 108000 акчета е била разпределена между селищата от казата, като на всяко хане се падали по 23(?) акчета⁷⁰. От друг документ за същия мензил от 19 реджеб 1100 г. (10.05.1689 г.) става ясно, че населението на Хабибдже се е оплакало на кадията в Одрин от дейността на неговите арендатори на мезила. Причините вероятно са свързани с недостига на коне за улаците и новите финансови искания към раята. Назначените от кадията нови трима мензилджии констатирали недостиг от 50 гроша⁷¹.

В един арзухал от 16 джемази I 1106 г. (10.05.1695 г.) става ясно, че мензилската рая в Хабибдже се е оплакала до Високата порта от допълнителните средства, искани за мензила. Явно военните действия срещу Австрия са довели до натоварването на мензилите по Диагоналния път. Минавали са повече улаци. Мензилската рая е трябвало да даде 30000 акчета и 1600 килета ечемик допълнително. Освен това с ферман нахията е била задължена да дава и бедел-и сюрсат в размер на 75 акчета. Молбата на мензилската рая е била да бъде освободена от това допълнително даждие⁷².

Необходимостта от промяна в издръжката на пътните станции в края на XVII век ставала все по-належаща. Военните действия изчерпвали възможностите на раята да финансира и мензилите. Мензилската система била изправена пред разруха.

Особено внимание в този смисъл заслужава един мензилски дефтер, съставен през 1697 г., който описва мензилите по трите главни

⁷⁰ Од.18/10, л.ІІІ.

⁷¹ Од.18/10, л.І,ІІ.

⁷² НБКМ-ОрО. Новооткрит документ. Свиленград – каза, 16 semazi I 1106-I a транспорт.

направления веднага след реформата⁷³. В началото на дефтера е преписан текст на ферман от 5 шеввал 1108 г. (28. 04. 1697), с който се определят приходите и разходите за конете, намиращи се в Одринския мензил. Анализът на фермана дава възможност да се прецени тежестта по поддържането на пътните станции в Османската империя, както и намеренията на централната администрация да оптимизира издръжката на мензилите с поредната реформа от 1108 г. (1696–1697).

От фермана става ясно, че преди реформата в пътната станция на Одрин са поддържани 100 – 150 коня. Годишно за тяхната издръжка са били необходими 900000 пълноценни акчета, 1339 килета⁷⁴ ечемик и 270 килета пшеница. Тези средства били покривани както от държавната хазна, така също и от извънредни данъци (avariz), събирани от населението на определените за издръжка на пътната станция мензилските села, както и от други събирания под формата на “помощ” (imdad) за мензила. Тези, очевидно големи разходи, които не били характерни само за мензила в Одрин, са една от причините за реформата по отношение на пътните станции в империята. Важен елемент от нея било заплащането на наем от 10 акчета на всеки час път за използване на мензилски коне от куриерите, а основна цел – намаляване на финансовите ангажименти на населението към мензилите.

През 1108 г. (1696–1697 г.), когато била извършена реформата, отговорник на пътната станция в Одрин е бил някой си Сефер, за когото е посочено, че е неверник. От неговия отчет за разходите става

⁷³ BOA.MAD. 4031.Menzil Defteri. Edirne-Belgrad, Edirne-Mora, Edirne-Gelibolu, Edirne-İsakçı, Babadağ-Vidin-Rahova-Vidin-Belgrad, Selânik-Previze-İstanbul-Gelibolu, Tatarpazarı-İskenderiye, ve Anadolu yolları üzerindeki menzillerini.

⁷⁴ Основна мерна единица в Османската империя, с различни стойности в отделните провинции. В случая вероятно става въпрос за истанбулско киле, което е 25 кг.

ясно, че финансовата реформа там е била въведена сравнително плавно. Предвидено било средствата, които били отпускани на мензила от държавата за 1108 г., да останат под формата на резерв (yedek olmak üzere). Каква е функцията на този резерв може само да се предполага. Вероятно тези пари са били необходими, за да бъдат посрещнати неотложните разходи на мензила преди в него да постъпят средствата от наема на конете.

За да бъде изградена точната представа за разходите на одринския мензил е била направена справка в Мевкуфата. От нея става ясно, че разходите за един кон възлизат на 50 акчета дневно или 147,5 гроша годишно. Разходите се формират от няколко пера: цената на коня, разходи за ечемик, слама, юлар, чул, торба, върви, букаи, подкови, пирони и др. Към разходите трябва да се прибавят заплатите на сюрюджията, на одаджията, на работника и коняра, както и наемът за мензила. Приходите могат да постъпят от наема за използването на коня от улака. Пресметнато е, че за да се извърши едно пътуване до друг мензил, на един кон са му необходими 4 дни. Два за отиване и връщане и два за почивка. Така за 365 дни един кон можел да пътува 90 пъти. Пресметнато е, че всяко пътуване отнема средно по 10 часа. След като се заплатят 10-те акчета на час, всеки кон би трябвало да носи 75 гроша приходи годишно. След като били съпоставени приходите и разходите, ставало видно, че за издръжката на всеки кон не достигали 72,5 гроша.

Ферманът предвиждал свобода на действие от страна на мензилджиите. Те определяли и броя на конете в пътната станция. В случая мензилджията Сефер е решил да поддържа 40 коня. За тяхната годишна издръжка са били необходими 5900 гроша. Приходът от техния наем

възлизал на 3000 гроша. Останалите 2900 гроша трябвало да поеме държавата. Във фермана са определени и трите приходаизточника, откъдето ще бъдат набавяни тези средства:

1. От аваризите на одринските села, възлизащи на 598284 акчета, 1339 килета ечемик и 271 килета пшеница.
2. От аваризите, събирани от раята в хасовете на Махмуд паша – 100 гроша.
3. От държавната хазна – 1580 гроша.

Всички тези мерки ще позволят раята от нахията Юскюдар да бъде облекчена с 100000 акчета, които тя давала под формата на помощ за мензила в Одрин.

Така след 1108 г. започнала поредната реформа на мензилската система.

Мензилът в Одрин осъществявал връзката със седем мензила - Хабибдже на 9 часа път, Паша кьой – 14 часа, Димотика – 7 часа, Джисри Еркене – 9 часа, Загра – и атик – 18 часа, Янболу – 14 часа, Кулели⁷⁵ – 7 часа. За една година от Гергьовден на 1108 до Гергьовден на 1109 г. (1696-1697) с телхис и ферман от 5 шеввал 1108 г. (28 април 1697 г.) е бил назначен за мензилджия Сефер зимми (неверника). Повторена е бройката на конете – 40, и необходимата за тях издръжка от 5900 гроша, както и всички други разходи за пътната станция. Прави впечатление, че между броя на обслужваните от пътната станция в Одрин мензили в преведения по-горе регистър от XVI в. и този от края на XVII в. има съществена разлика. Тя се дължи както на това, че двата документа са различни по своя характер, така също и на промените в мензилската организация. Подробният регистър на “старите мензилски

⁷⁵ Сега гр. Кулели, Турция

пътища”от 1597–1598 г. дава сравнително обща информация за основното направление на Диагоналния път и отклоненията от него. Вероятно той е бил използван в Мевкуфата като своеобразна основа при определяне броя на пътните станции. Що се отнася до часовото разстояние между мензилите, то в двата документа е почти едно и също. Променените са само две. Разстоянието до Паша кьой е увеличено с два часа – на 14, а до Янбол е намалено с четри часа – на 14.

Друг мензилски дефтер от 1125 г. (1713)⁷⁶ повтаря броя на направленията, обслужвани от мензила в Одрин (според регистъра от 1108 г.)⁷⁷. Броят на конете обаче непрекъснато се е променял. През 1116 г.(1704–1705) той е 40, но е намален с 10 коня. През следващата 1118 г. намалението е още по-драстично един път с 10 и втори път с 2 коня. Така броят на конете, обслужващи пътната станция в Одрин, достигнал 18. Постепенно през следващите години той продължавал да се увеличава и през 1124 г.(1712) достига отново 40, като разходите за тях са отново 5900 гроша. За една година от Гергьовден на 1124 г. до Гергьовден на 1125 г (1712-1713) са предоставени на улаци 6896 коня, от които се приспадат 1732 ползвани от сюрюджии на мензила, или общо 5164 коня. Като се има предвид, че за една година един кон може да извърши 90 пътувания и при наличието на само 40 коня в Одринския мензил, то тази цифра е твърде впечатляваща, ако е вярна. Разходите за пътувания на лица с фермани възлизат на 684580 гроша, а като се приспадат тези за сюрюджиите – 35600 гроша се получават 648980 гроша. Откъде били вземани тези пари? Отново срещу аваризите на

⁷⁶ BOA. Kâmil Kereci 3006. f. 5.

⁷⁷ Виж бел. 70.

определената мензилска рая и имдат от определени селища. Един друг документ потвърждава мнението, че към 30 те год. на XVIII в. отново е била въведена старата система на поддържане на мензилите. През 1149–1150 г. (1136–1138), съгласно издаден ферман⁷⁸, жителите от казите Мисиври⁷⁹ и Караагач⁸⁰ са били задължени да дават по 1350 гроша помощ за мензила в Карнобат.

Подобни са наблюденията и за важната пътна станция в Папазли, от която се осъществявала връзката с пътя през Добруджа към Исакча и Крим (Sağ Kol). През 1108-1109 г. (1696-1697) тя била управлявана от мензилджията Хасан, съгласно телхис и ферман от 6 юли 1108 г. Мензилът разполагал със 17 коня, които обслужвали улаците, пътуващи към Одрин, Карнобат и Янбол. Определени били и часовете път, тъй като според фермана от 28 IV 1697 г. , куриерите трябвало да плащат по 10 здрави акчета на всеки час път. За разлика от определените 12 часа път до Одрин, в разглеждания документ часовете вече са - 14. До пътната станция в Карнобат – 12, а до тази в Янбол – 8. Издръжката на мензила била сходна с описаните по-горе примери⁸¹.

Разгледаните документи дават основание да се приеме, че още през XVI век османците разполагали с една твърде добре развита пътна инфраструктура. Това било времето, когато се изграждали големите архитектурни комплекси по Диагоналния път при Свиленград, Харманли Пазарджик. Това е и времето, когато се формирала мензилската система и се развивала куриерската служба. Във военно време мензилите били използвани и като етапни пунктове , през които

⁷⁸ BOA.MMD.10334, 8.

⁷⁹ Сега гр. Несебър.

⁸⁰ с. Брястовец, обл. Бургас.

⁸¹ BOA. Kâmil Keremci.2742,46

преминавала армията. Развитата комуникационна система е доказателство и за това, че Османската империя с цената на твърде големи усилия повтаряла модела на една друга империя – Римската. Грижите, които тя полагала за комуникациите говори за едно целенасочено контролиране на вече усвоеното географско пространство. А това в исторически аспект е правено от много малко държави.

Градската локалност и култът към св. Мина

Мира Маркова

Градът със своята пъстрота и отвореност (като социална система) предпоставя съжителството на разнообразни култури (култура на центъра и периферията, на кореняци и преселници, на различни социални и професионални групи, на етнически и религиозни общности). Това съжителство оформя градската мозайка, за да може градът да се превърне в най-съвършената цивилизационна форма на реализиране на културния модел, характерен за дедено общество на определен исторически етап. Културното многообразие на много от българските градове, сред които безспорно се нарежда и София, е исторически обосновано, базирано на извървения дълъг път на тяхното съграждане и развитие. Формирането на един град, историята и промените в неговото съществуване, съдържат разнородна информация за състоянието и начина на живот на социалната общност. Разкриват пътя, по който се внасят иновации в предишните усвоени пространства¹.

В пъстрото ежедневие на българския град постоянен изследователски интерес предизвиква проблемът за влиянието на традицията върху миросгледа на съвременните градски жители, както и взаимодействието между нея и елементите на модерността. Един възможен отговор може да се потърси в особеностите на съвременната религиозност, поставена в контекста на градското пространство и особеностите на локалната култура в градска среда.

¹ Якимова, М., София на простолюдие. С. 2010, с. 55.

Като конкретен пример може да се посочи изповядването на култа към св. Мина, както от традиционна гледна точка, така и чрез неговите съвременни проявления. Един от центровете на този култ е манастирът "св. Мина"², намиращ се в софийския квартал „Бенковски“. Реално това са земите на някогашното село Обрадовци. Този факт до голяма степен предпоставя вплитането на практики, характерни за доиндустриалното българско общество, в съвременните градски структури. От друга страна, споменатият софийски квартал продължава да поддържа елементи (напр. родови къщи, провеждането на традиционен събор) и отношения (междусъседска комуникация, привързаност към местни пространствени топоси), отнасящи се по-скоро към традиционната култура, отколкото към стандартите на модерния урбанизъм. Автор като Луис Уърт³ обяснява причините, *поради които мащабният урбанизъм активно насърчава субкултурите и различните локалности (бел. моя), вместо да размеси всички в анонимна маса*. Според него *големият град е „свят на чужденци“, но същевременно подкрепя и създава лични отношения и местни връзки в общността*. Нерядко именно модерната градска среда стимулира разнообразие и интимност в периферията, вместо да акцентира върху анонимност и отчужденост⁴.

Специфично проявление на градската локалност (и религиозност) култът към св. Мина в Софийско вплита в себе си църковна догматика, вярвания и практики, унаследени от традиционната култура на битовото християнство и духовните търсения на съвременния човек. Място за ежедневно поклонение, манастирът „св. Мина“ е изграден през 40-те години

² Това е единственият манастир в България, чийто патрон е св. Мина.

³ Уърт, Л., Урбанизмът като начин на живот. - В: Градът: социална реалност и представа (антология). Съст. Майя Грекова, С. 2002, 126-150.

⁴ Гидънс, А., Социология. С. 2003.

на XX в. върху основите на средновековна култова постройка. През ранното Средновековие манастирът поддържа 40 параклиса, духовно училище и метох в Света гора. Заличен е по време на османското нашествие, а устната традиция съхранява спомена за него, като старото му местонахождение става „извор” на чудеса. През XIX в. култът към св. Мина е засечен в Самоковско, Пернишко, по Средногорието, където светецът не рядко се мисли като жена (заради женската транскрипция на името му при звученето на български език). Възстановяването на софийския манастир става чрез пророчество на известната ясновидка от началото на XX в. Бона Великова от с. Григорево. Преданието разказва, че в съня ѝ св. Мина посочил мястото на някогашния храм и поискал той да бъде възобновен. Като потвърждение през 1927 г. говедари от с. Обрадовци забелязват през нощта огън в ливадите. Разкопават мястото и откриват основите на старата църква, олтарната абсида и малко бунарче. Този факт материализира пророчеството на ясновидката и местните хора започват доброволното събиране на средства за построяването на храм, защото са убедени, че *светецът дава знак, за да бъде почитен*. Скоро е построен дървен параклис. През август 1942 г. е положен основният камък на бъдещия храм „св. вмч. Мина”, чието освещаване става три години по-късно⁵. Манастирският комплекс се допълва още от параклисите „св. св. Безсребърници Козма и Дамян” (осветен през 1956 г.), „св. св. Апостоли Петър и Павел” (осветен през 1970 г.) и тези на св. Злата Мъгленска и св. Емилия, изградени през 80-те години на миналия век. Това е интересна подробност и неслучаен факт. Така се акцентира върху лечителството не само на светеца, патрон на манастира, но на целия комплекс, който е обвеян с

⁵ Чудотворната икона на св. Мина, поставена в храма, е дело на руския художник Михаил Малецки. Преданието разказва, че поради големите ѝ размери, художникът я натоварил на волска кола, за да я откара до храма. Волската кола обаче се счупила, след молитва към св. Мина, иконописецът понесъл на гръб светия товар. При пристигането си в манастира разказал, че иконата била „лека като перце”.

чудодейна сила. В параклиса на Св. Безсребърници Козма и Дамян се намира аязмо със светена вода. Този чудотворен извор е единственото място у нас, където непрекъснато тече светена вода, особено лековита при безплодие и проблеми със зрението.

Св. Мина е считан от населението на цяла Западна България за особено силен светец. Разпространено е схващането, че неговото застъпничество задължително гарантира Божията милост. В друг аспект на култа, религиозното се преплита с националното, доколкото св. Мина е обявен за „чисто български светец“⁶, макар данните от агиографската литература категорично да не потвърждават подобно твърдение. В Житията на светците се споменават двама мъченици с името Мина. Единият е египтянин, роден през 250 г. в Никио (дн. гр. Кайро), служил като войник, но по-късно се оттеглил и пострадал за Христовата вяра вероятно в 295 г.⁷ Неговата памет се почита на 11 ноември. Според иконографската традиция той е мъж на средна възраст, с побелели коси, изографисва се на сив, по-рядко бял кон, държейки в дясната си ръка кръст.

Вторият светец със същото име е атинянин, висш чиновник от времето на гоненията срещу християните при император Максимиан. Църквата отбелязва паметта му на 10 декември. В иконографията се изобразява най-често в цял ръст, държейки копие. Първият светец е канонизиран от църквата като великомъченик, а вторият – като мъченик. Тези подробности обаче нямат значение за поклониците, които обединяват двата култа, като според фолклорната интерпретация *през ноември се празнува успението на св. Мина*,

⁶ Маркова, М., Аспекти на съвременната българска културна идентичност (през призмата на култа към св. Мина в Софийско). – Минало, № 3, 2003, 81.

⁷ Жития на светиите от Светаго Димитрия, Митрополита Ростовскаго. Ч. 1. 1929, с. 225.

а през декември се отбелязва неговото раждане. Развивайки култа, общността не търси достоверност, акцентира се върху особената сила на светеца, за да се засили и вярата на хората. В локалната култура на населението от Западна България като цяло св. Мина се възприема като *свещец, който помага за всичко.* Нерядко по своята милостивост и застъпничество за човека пред Господ е поставян редом с Божията майка. На фолклорно ниво съществува обаче и вярата, че ако бъде разсърден светецът може да изпрати най-страшните болести като възмездие, затова на празника му се дават обречени курбани⁸.

В традиционната култура св. Мина се свързва и с дивата природа. Считан е за покровител на вълците⁹. Наричан е „вълчи пастир“¹⁰, а периода около празника му се счита за особено опасен. Съществува забрана за работа с вълна, за използване на остри и режещи предмети, в сила е и сексуално табу. В района на гр. Сливен св. Мина се възприема и като господар на чумата¹¹.

Ако се върнем към конкретиката на изповядването на култа към св. Мина в Софийско и като част от локалната (вече) градска култура на квартал „Бенковски“, трябва да се спомене, че на 11 ноември в манастира „св. Мина“ се събират десетки хора с различен социален произход като всеки вярва, че ще намери изцеление, утеха, или ще достигне до така желания социален успех. Необходимите условия са човек да докосне чудотворната икона на светеца именно на неговия празник, да остави дар и да опита от давания

⁸ Василева, М., Календарни празници и обичаи. – В: Етнография на България. Т. 3. С. 1985, с. 132.

⁹ Самоковската иконографска традиция изобразява св. Мина най-често на бял кон, в едната си ръка държи копие, а в другата два убити вълка – вж. Попов, Р., The folk cult for St. Minas among the Bulgarians (comparative analysis). – Ethnologia Bulgarica, № 3, 2006, с. 133.

¹⁰ Попов, Р., Светци и демони на Балканите. С. 2008, 31-32.

¹¹ Пак там, с. 32.

курбан. Докосването до иконата не трябва да става с ръка, а със специална кърпичка, на която е извезано името на светеца. Тази кърпичка може да се купи само от манастира.

Самите тъжнения на хората отразяват промените в религиозността на съвременния българин, продиктувани от промените в самото общество. Законите на хиперконсумацията проникват дори в такава специфична сфера като религиозността. Молитвите за просперитет в рамките на материалното и социалното са иновация, защото според църковното учение единствено значение има стремежът към духовно и нравствено извисяване. И в тази връзка християнинът би трябвало да търси застъпничеството на Светеца пред Бога само за своето личностно усъвършенстване в лоното на църквата. Търсенето на материалното е пряко следствие от „живота единствено за мига”, „единствено тук и сега” като вярата в безсмъртието на човешката душа сякаш е следвана от малцина. Консуматорското общество (понятие, появило се още през 20-те години на XX в.) е родено от прекалено динамизираната и усложнена урбанистична среда. Според френския философ и социолог Жил Липовецки *експанзията на нуждите продължава, но хората ще продължават да търсят индивидуална идентичност и самооценка в това, което изисква работа, усилие, стремеж за самонадминаване*¹².

Естествено следствие от изменението на акцентите в религиозността на българина е и отношението към курбана. В деня на св. Мина, отбелязван в едноименната манастирска обител, курбанът е задължително условие за „цялостността” на празника. Дава се както общ курбан, така и множество лични (семейни, родови) курбани. Чрез курбана на преден план изпъква

¹² Липовецки, Ж., Парадоксалното щастие. Опит върху обществото на хипеконсумиране. С. 2008, с. 343.

идеята за общността и нейните локални специфики. Чрез ритуалното жертвоприношение се поддържа стабилна връзката на общността със светеца-покровител, а самият ритуал е и условие за (въз-)производство на груповата идентичност¹³. В съзвучие с народната традиция жертвеното животно е овен – без белези и *добре гледан*. Приготвянето е поверено на „чисти“ жени. Месото се вари на чорба като не се слагат вътрешностите и главата. Раздаването на курбана става *след като приключи черквата* (т. е. литургията). Трапезата се разполага в рамките на манастира в специално обособено за целта място. Както повелява традицията курбанът е свещен – не бива да се разсипва или изхвърля. Една от основните му обредни характеристики, съобразена с унаследеното от народната култура, е изискването за цялостност, т. е. трябва да бъде изцяло поднесен, изяден, раздаден.

Принасянето на животно в жертва превръща храната в символ. В рамките на обряда и тъждествена с него този тип храна заема особено място в културата на всяка общност. Основното ѝ (магическо) значение е да осигури благополучието на всички, които са част от обряда. Реализацията на обредната храна става чрез общата трапеза. Така се демонстрира единството на общността и стабилността на локалната култура. Като културен феномен днес отношението към курбана дублира отношението към обекта, в чиято чест е принесен. Според Ян Асман присъствието на такава старинна практика като курбана в съвременната култура свидетелства за *онези представи с висока степен на задължителност*¹⁴, които не могат да бъдат забравени въпреки действието на глобализационните процеси. Трябва да се посочи, че и

¹³ Христов, П., Курбанът в напуснатото село (картини от ритуалния процес в Р. Македония и в Р. България). – В: Етнически и културни пространства на Балканите. Сб. В чест на проф. Цветана Георгиева. Съст. Св. Иванова. Т. 2. С., 2008, с. 128.

¹⁴ Асман, Я., Културната памет. С. 2001, с. 61.

при курбана се наблюдават трансформации, които говорят за подменено символно значение. Така например разбирането за т. нар. лични курбани е доста свободно. Курбана е сведен просто до „подаване” като това може да бъде печено пиле или дори кюфтета. В тези случаи магическата символика на курбана е напълно заличена, но остава идеята за неговата необходимост. Донякъде тази идея се възпроизвежда чисто стереотипно или като страхопочитание към светеца.

Религиозността в съвременния си вариант в много отношения е повече ритуал, отколкото вяра, но дори и така тя е важен елемент на съвременната култура. Чрез религиозния обред се осъществява обратният контакт със свещеното. Човекът се опитва да поддържа изначалната си връзка с Бога, заложена още при Сътворението. Почитането на свещените реликви и поддържането на вярата в светците са част от универсалните структури на човешкото съществуване, независимо от спецификите на различните исторически епохи.

Етноложкият материал показва, че в живота на съвременната градска общност мит, вяра и реалност се преплитат като се формира своеобразна система за възприемане на света, където свещеното винаги има своето (осезаемо) присъствие. Градът със своята многофункционалност продължава да бъде матрицата, върху която съвременния човек разполага своите търсения и очаквания, своята вяра и стремежи, своите представи за света и неговия социален ритъм.

